

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ХМІЛЬ ДЕНИС ІГОРОВИЧ

УДК 342.9:355.01

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор,
САБЛУК Сергій Анатолійович

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Хміль Д. І. Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення зазначених адміністративно-правових обмежень.

З’ясовано, що адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану є сукупністю правових механізмів, спрямованих на забезпечення врегулювання порядку реалізації, охорони й захисту суспільних відносин в умовах воєнної загрози державі. Ці обмеження передбачають встановлення меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи.

Встановлено, що адміністративно-правовий режим воєнного стану є сукупністю правових механізмів, спрямованих на забезпечення правового порядку та захисту суспільних відносин в умовах загрози. Цей режим включає обмеження особистих, соціально-економічних, політичних та культурних прав і свобод громадян, які здійснюються через імперативні адміністративно-правові норми.

Визначено, що метою адміністративно-правових обмежень є забезпечення комплексного захисту держави та її громадян від зовнішніх і внутрішніх загроз. Основними завданнями цих обмежень є: забезпечення національної безпеки та оборони, громадського порядку, захисту прав і свобод громадян, підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації, мобілізація економічних та матеріальних ресурсів, забезпечення інформаційної безпеки.

Визначено, що адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану здійснюється за допомогою таких форм: дозволу, зобов'язання, заборони.

Наведено класифікацію нормативних актів адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану за двома критеріями: юридична сила та сфера регулювання.

Обґрунтовано повноваження суб'єктів національної безпеки й оборони України: 1) Президент України – здійснює керівництво у сфері оборони, включаючи введення воєнного стану, за допомогою Ради національної безпеки і оборони України (РНБО); 2) РНБО – здійснює прийняття рішень щодо державних програм, законів, указів, директив, міжнародних договорів та інших нормативних актів з питань національної безпеки й оборони, а також рішень щодо оголошення стану війни, мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану, примусового відчуження майна для потреб оборонно-промислового комплексу; 3) Кабінет Міністрів України – видає обов'язкові для виконання постанови, що забезпечують реалізацію мобілізаційних заходів, використання матеріальних ресурсів, фінансове та логістичне забезпечення діяльності військових формувань, а також встановлює механізми реалізації заходів правового режиму воєнного стану, включаючи запровадження комендантської години, обмеження свободи пересування, перевірку документів та огляд речей, встановлення заборон на торгівлю, проведення евакуації та інші заходи; 4) Центральні органи виконавчої влади: а) Міністерство оборони України

формує та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері та сфері оборони; б) військове командування видає накази й директиви, очільники військових адміністрацій видають обов'язкові на відповідній території накази та розпорядження; 5) органи місцевого самоврядування сприяють діяльності військового командування та військових адміністрацій, а в особливий період утворюються ради оборони, які також уповноважені застосовувати адміністративно-правові обмеження.

Схарактеризовано адміністративно-правові обмеження та регулювання під час воєнного стану: обмеження таємниці листування, запровадження комендантської години, свободи пересування, проведення евакуації, свободи слова та вираження поглядів, врегулювання роботи комунікаційних мереж і медіа використання радіобладнання та інші заходи.

Обґрунтовано, що адміністративно-правові обмеження повинні бути законними, справедливими і пропорційними до досягнення мети захисту суспільних інтересів. Виокремлено основні принципи адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану: принцип необхідності, пропорційності, правової визначеності, тимчасовості, підзвітності.

До основних завдань адміністративно-правових обмежень, що застосовуються в умовах воєнного стану, зараховано: 1) забезпечення національної безпеки й оборони; 2) забезпечення громадського порядку; 3) захист прав і свобод громадян; 4) підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації; 5) мобілізація економічних і матеріальних ресурсів; 6) забезпечення інформаційної безпеки.

Визначено особливості правового режиму воєнного стану: а) запроваджується державою в разі виникнення загрози національній безпеці та державній незалежності, зокрема під час збройної агресії або загрози нападу; б) передбачає обмеження низки прав і свобод громадян, включаючи особисті

немайнові права, для забезпечення національної безпеки, правопорядку й ефективного функціонування держави.

Запропоновано введення в науковий та нормативно-правовий обіг понять «військово-квартирний обов'язок» і «цивільно-квартирний обов'язок», які означають громадський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості щодо розміщення військовослужбовців або евакуйованого цивільного населення в період воєнного стану.

Досліджено зарубіжний досвід адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, на підставі чого встановлено три моделі регулювання обмеження прав і свобод громадян: модель «встановлення обмежуваних прав», модель «перелік невід'ємних прав» і модель «відсилання до спеціальних законів».

Зауважено, що для вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень у контексті воєнного стану необхідно здійснити кілька важливих кроків (ураховуючи стандарти міжнародного права та дотримуючись принципів законності), а саме: а) забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам прав людини, що допоможе забезпечити захист прав громадян навіть у періоди надзвичайних ситуацій; б) встановлення чітких критеріїв для запровадження адміністративно-правових обмежень, що відповідають вимогам законності, пропорційності й необхідності; в) забезпечення механізмів судового контролю за обмеженнями та можливості їх оскарження громадянами в національних судах і ЄСПЛ, що сприятиме зменшенню ризику зловживань владою; г) підвищення обізнаності державних органів і суспільства щодо стандартів міжнародного права та практики ЄСПЛ у сфері прав людини під час надзвичайних ситуацій.

Важливим напрямом удосконалення адміністративно-правових обмежень визнано забезпечення прозорості й підзвітності в процесі прийняття рішень про запровадження обмежень прав і свобод громадян. З'ясовано, що наявність

чітких і прозорих процедур зменшує ризик зловживань і робить адміністративні рішення зрозумілими для громадськості. Причому регулярні звіти суб'єктів публічної адміністрації перед законодавчими, судовими органами та громадськістю гарантують контроль за дотриманням прав людини.

Сформульовано низку висновків і рекомендацій, зокрема щодо: обґрунтування правової природи адміністративно-правових обмежень; визначення ознак адміністративно-правових обмежень; наведення класифікації адміністративно-правових обмежень; визначення повноважень суб'єктів національної безпеки й оборони; встановлення адміністративно-правових обмежень і регулювання під час воєнного стану; надання пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів прав людини.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства, включаючи забезпечення відповідності міжнародним стандартам прав людини, встановлення чітких критеріїв для запровадження адміністративно-правових обмежень, забезпечення судового контролю за обмеженнями та підвищення прозорості й підзвітності в процесі прийняття рішень про запровадження обмежень прав і свобод громадян.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані для вдосконалення національної законодавчої бази, підвищення ефективності адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, а також у науково-дослідній і освітній сферах для підготовки матеріалів та викладання навчальних дисциплін, пов'язаних з адміністративним правом.

Ключові слова: адміністративне право, принципи адміністративного права, воєнний стан, адміністративно-правові обмеження, права і свободи людини, військово-квартирний обов'язок, цивільно-квартирний обов'язок, захист прав, регулювання прав, прозорість, підзвітність.

ANNOTATION

Khmil D. I. Administrative-Legal Restrictions on the Rights and Freedoms of Individuals and Citizens Under Martial Law Regime – Qualifying Scientific Work as Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Law in the specialty 12.00.07 “Administrative law and process; financial law; information law”. – Scientific Research Institute of Public Law, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. Kropyvnytskyi, 2025.

This dissertation is dedicated to the comprehensive study of administrative-legal restrictions on the rights and freedoms of individuals and citizens under the martial law regime. As a result of the research, a number of conclusions, proposals, and recommendations have been formulated aimed at improving these administrative-legal restrictions.

It is established that administrative-legal restrictions on the rights and freedoms of individuals and citizens under the martial law regime are a set of legal mechanisms aimed at ensuring the regulation, protection, and safeguarding of social relations under the state’s threat of war. These restrictions involve setting limits on the possible behavior of citizens, leading to the limitation of their independence and the establishment of legal restrictions on their capabilities and freedoms.

It is determined that the administrative-legal regime of martial law is a set of legal mechanisms aimed at ensuring legal order and protecting social relations under threat conditions. This regime includes restrictions on personal, socio-economic, political, and cultural rights and freedoms of citizens, carried out through imperative administrative-legal norms.

It is determined that the purpose of administrative-legal restrictions is to ensure comprehensive protection of the state and its citizens from external and internal

threats. The main tasks of these restrictions are: ensuring national security and defense, maintaining public order, protecting the rights and freedoms of citizens, supporting the activities of public administration entities, mobilizing economic and material resources, and ensuring information security.

It is determined that administrative-legal support for the martial law regime is carried out through forms of permission, obligation, and prohibition.

The author has provided a classification of normative acts of administrative-legal support for the martial law regime according to two criteria: legal force and scope of regulation.

The powers of national security and defense entities of Ukraine are theoretically substantiated and defined: 1) The President of Ukraine – conducts leadership in the field of defense, including the imposition of martial law, through the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC); 2) NSDC – makes decisions regarding state programs, laws, decrees, directives, international treaties, and other normative acts on national security and defense, as well as decisions on declaring a state of war, mobilization, the imposition of martial or emergency state, and forced expropriation of property for the needs of the defense industry complex; 3) The Cabinet of Ministers of Ukraine – issues mandatory resolutions to implement mobilization measures, the use of material resources, financial and logistical support for the activities of military formations, and establishes mechanisms for implementing martial law measures, including the imposition of curfew, restrictions on freedom of movement, document checks, and inspections, trade prohibitions, evacuation, and other measures; 4) Central executive authorities: a) The Ministry of Defense of Ukraine forms and implements state policy on national security in the military and defense spheres; b) military command issues orders and directives, military administrations are headed by commanders who issue binding orders and instructions in their respective territories; 5) Local self-government bodies – support the activities

of military command and military administrations, and during special periods, defense councils are formed that are also authorized to apply administrative-legal restrictions.

The administrative-legal restrictions and regulations during martial law have been characterized: restrictions on the secrecy of correspondence, imposition of curfew, restrictions on freedom of movement, evacuation, freedom of speech and expression, regulation of communication networks and media, use of radio equipment, and other measures.

It is substantiated that administrative-legal restrictions must be legal, fair, and proportionate to the goal of protecting public interests. The main principles of administrative-legal restrictions under martial law have been identified: the principle of necessity, proportionality, legal certainty, temporariness, and accountability.

The main tasks of administrative-legal restrictions applied under martial law include: 1) ensuring national security and defense; 2) maintaining public order; 3) protecting the rights and freedoms of citizens; 4) supporting the activities of public administration entities; 5) mobilizing economic and material resources; 6) ensuring information security.

The special features of the martial law regime have been identified: a) it is imposed by the state in the event of a threat to national security and state independence, particularly during armed aggression or threat of attack; b) it involves the restriction of several rights and freedoms of citizens, including personal non-property rights, to ensure national security, public order, and the effective functioning of the state.

It is proposed to introduce into scientific and normative-legal circulation the concepts of «military-quarters duty» and «civil-quarters duty», which refer to the public duty of owners or rightful users of housing and other real estate objects to accommodate military personnel or evacuated civilian populations during martial law.

The foreign experience of administrative-legal restrictions under martial law has been studied, allowing the identification of three models of regulating the

restriction of citizens' rights and freedoms: the model of «establishing restricted rights», the model of «listing inalienable rights», and the model of «referencing special laws».

To improve the institution of administrative-legal restrictions in the context of martial law, several important steps need to be taken, considering international law standards and adhering to the principles of legality, including: a) ensuring the national legislation complies with international human rights standards to protect citizens' rights even during extraordinary situations; b) establishing clear criteria for imposing administrative-legal restrictions that meet the requirements of legality, proportionality, and necessity; c) ensuring judicial oversight of restrictions and the ability to appeal these restrictions by citizens in national courts and the European Court of Human Rights (ECHR), which will help reduce the risk of abuse of power; d) raising awareness among state bodies and the public about international law standards and the practice of the ECHR in the field of human rights during extraordinary situations.

An important direction for improving administrative-legal restrictions is to ensure transparency and accountability in the decision-making process regarding the imposition of restrictions on citizens' rights and freedoms. Ensuring clear and transparent procedures reduces the risk of abuse and makes administrative decisions understandable to the public. Regular reports by public administration entities to legislative, judicial bodies, and the public guarantee control over the observance of human rights.

The dissertation's conclusions formulate several positions and recommendations: justification of the legal nature of administrative-legal restrictions; identification of the characteristics of administrative-legal restrictions; presentation of the classification of administrative-legal restrictions; definition of the powers of national security and defense entities; characterization of administrative-legal

restrictions and regulations during martial law; proposals for improving national legislation considering foreign experience and international human rights standards.

Several recommendations for improving national legislation are proposed, including ensuring compliance with international human rights standards, establishing clear criteria for imposing administrative-legal restrictions, ensuring judicial oversight of restrictions, and increasing transparency and accountability in the decision-making process regarding the imposition of restrictions on citizens' rights and freedoms.

The practical significance of the obtained results lies in that the scientific positions, conclusions, proposals, and recommendations can be used to improve the national legislative framework, enhance the effectiveness of administrative-legal restrictions under martial law, and also in the research and educational fields for preparing materials and teaching disciplines related to administrative law.

Keywords: administrative law, principles of administrative law, martial law, administrative-legal restrictions, rights and freedoms of individuals, military-quarters duty, civil-quarters duty, protection of rights, regulation of rights, transparency, accountability.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Хміль Д. І. Особливості адміністративно-правових обмежень права власності в умовах правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 480–485. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.72>.
2. Хміль Д. І. Адміністративно-правові обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 771–773. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/186>.
3. Хміль Д. І. Поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 79–84. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.13>.
4. Хміль Д. І. Правове регулювання обмежень свободи пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 4. С. 33–38. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.6>.
5. Хміль Д. І. Порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правових обмежень прав людини в умовах воєнного стану у Франції. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 110–114. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.14>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Хміль Д. І. Адміністративно-правові обмеження як спосіб реалізації заходів правового режиму воєнного стану. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 139–141.
7. Хміль Д. І. Принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Науково-практичні засади розвитку*

юридичної науки на сучасному етапі державотворення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 117–120.

8. Хміль Д. І. Загальноправові принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 131–133.

9. Хміль Д. І. Правова характеристика мети адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21 квіт. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 144–146.

10. Хміль Д. І. Рішення Ради національної безпеки і оборони України як нормативна підстава адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 лют. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 171–173.

11. Хміль Д. І. Поняття військово-квартирної повинності як виду адміністративно-правового обмеження прав і свобод людини в період воєнного стану. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 квіт. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 136–139.

12. Хміль Д. І. Критерії необхідності адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2024. С. 198–200.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	29
1.1. Поняття та сутність адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	29
1.2. Мета, завдання та принципи адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	50
1.3. Нормативно-правова регламентація обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	70
Висновки до розділу 1	90
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	92
2.1. Адміністративно-правові обмеження особистих прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	92
2.2. Адміністративно-правові обмеження соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	117
2.3. Адміністративно-правові обмеження політичних і культурних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	136

Висновки до розділу 2	160
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	162
3.1. Зарубіжний досвід адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	162
3.2. Шляхи вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану	183
Висновки до розділу 3	198
ВИСНОВКИ	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ	238

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасній правовій доктрині забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина є пріоритетним завданням правової та демократичної держави. Однак у певних ситуаціях держава може допускати обмеження, а то й припинення забезпечення реалізації тих чи інших прав і свобод. Такі ситуації можуть бути обумовлені, зокрема, введенням воєнного стану.

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило введення Президентом воєнного стану в Україні, поставило під загрозу державну безпеку, громадський порядок, життя та здоров'я населення всієї країни. Захист держави та відсіч збройній агресії пов'язані не лише з військовими діями, а й з необхідністю обмеження певних прав і свобод людини та громадянина, що встановлені Конституцією та іншими нормативними актами України, а також міжнародними договорами.

Актуальність дослідження адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану обумовлена низкою важливих чинників. По-перше, в умовах сучасних світових і регіональних конфліктів введення воєнного стану стає невід'ємною частиною заходів з національної безпеки, що потребує вдосконалення правового регулювання, аби забезпечити баланс між захистом національних інтересів та дотриманням прав людини. По-друге, під час дії правового режиму воєнного стану виникає потреба в забезпеченні чіткого дотримання конституційних прав та свобод громадян, оскільки будь-які обмеження прав людини повинні бути правомірними, пропорційними й обґрунтованими. По-третє, розвиток і вдосконалення законодавства в умовах воєнного стану є важливим у контексті виявлення прогалин і недоліків адміністративного права, що дозволить підвищити ефективність правових механізмів захисту прав людини.

Отже, дослідження адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану має значну практичну цінність для розвитку науки адміністративного права й захисту прав і свобод громадян. Дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правових обмежень дозволить виявити найкращі практики та адаптувати їх до національних умов, що сприятиме підвищенню правової культури й забезпеченню верховенства права. Розв'язання проблеми сприятиме зміцненню правових основ суспільства, що є важливим для стабільного розвитку держави.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Наукові засади адміністративного права висвітлено в працях таких науковців, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, Л. В. Єрофєєнко, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, Н. О. Ніколаєнко, М. М. Ониськів, Р. А. Калюжний, Т. І. Фулей та ін.

Теоретичні та методологічні основи у сфері обмеження конституційних прав і свобод розглядали у своїх дослідженнях Ю. Г. Барабаш, С. П. Головатий, М. І. Козюбра, О. В. Марцеляк, В. П. Колісник, А. М. Мерник, В. В. Речицький, В. Ф. Погорілко, М. В. Савчин, О. М. Бориславська, Т. М. Слінько, В. С. Кобрін, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, П. М. Рабінович, В. М. Шаповал, Є. В. Ткаченко, О. В. Щербанюк, Ю. С. Шемшученко та ін.

Проте питання конституційно-правових підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина під час введеного воєнного стану майже не розглянуто.

Актуальність обраної теми зумовлена також тим, що на рівні дисертаційних досліджень в Україні відсутній комплексний аналіз зазначених питань. У контексті сучасних умов обговорення впливу широкомасштабних воєн на конституційні права та свободи особи набуває особливого значення, зокрема в контексті необхідності приведення військового законодавства у відповідність до норм Конституції України. Також важливим аспектом є

вдосконалення практики гарантування конституційних прав і свобод в умовах сучасних реалій.

Це наукове дослідження присвячено науковому аналізу конституційності обмежень прав і свобод особи в контексті введеного воєнного стану, а також їх відповідності міжнародним стандартам правозахисту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану» узгоджується з основними положеннями низки нормативних документів і програм, серед яких:

– Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, який визначає правові засади введення та функціонування правового режиму воєнного стану в Україні, включаючи порядок обмеження прав і свобод людини та громадянина, а також обов'язки державних органів у таких умовах;

– Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021, та план її реалізації до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 року № 1025-р, у частині правового регулювання обмежень прав і свобод;

– План України, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р, у частині вдосконалення адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану;

– Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021, яка визначає засади державної політики щодо забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово

окупованих територіях, що має значення для аналізу адміністративно-правових обмежень у контексті воєнного стану;

- *Стратегія забезпечення державної безпеки*, затверджена Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, що передбачає правові механізми функціонування держави в умовах воєнного стану;

- *Стратегія інформаційної безпеки*, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, та план заходів з її реалізації на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 року № 272-р, що стосуються захисту прав громадян в інформаційному просторі під час воєнного стану;

- *Стратегія національної безпеки України*, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, яка акцентує на захисті прав і свобод людини в умовах надзвичайних ситуацій;

- *Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*, ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, та план заходів з її виконання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106, зокрема в частині забезпечення верховенства права та захисту прав людини;

- *Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»*, що встановлює правові підстави для введення воєнного стану в Україні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, що безпосередньо впливає на механізми адміністративно-правових обмежень прав і свобод;

- *Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року*, затверджені Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, зокрема ціль 16 «Мир, справедливість та сильні інститути».

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав,

свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі сучасних доктринальних положень адміністративно-правової науки, релевантних наукових розробок здійснити комплексний аналіз адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, на підставі чого виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо його вдосконалення і розвитку з урахуванням національних інтересів.

Для досягнення визначеної мети в дисертації необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити поняття та сутність адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- схарактеризувати мету, завдання та принципи адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- проаналізувати нормативно-правову регламентацію обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- з'ясувати адміністративно-правові обмеження особистих прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- встановити адміністративно-правові обмеження соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- окреслити адміністративно-правові обмеження політичних і культурних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;

- висвітлити зарубіжний досвід адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- розробити шляхи вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану.

Методи дослідження. Використання методів дослідження обумовлене системним підходом, що дозволяє дослідити проблеми у взаємозв'язку їх соціальної сутності та юридичної форми. Так, *аналітичний* метод сприяв детальному вивченню нормативно-правових актів, що регулюють правовий режим воєнного стану і встановлюють адміністративно-правові обмеження (підрозділи 1.1, 1.3), а також дозволив уточнити понятійний апарат, встановити мету, завдання і принципи адміністративно-правових обмежень (підрозділи 1.2, 1.3). *Системно-структурний* метод уможливив аналіз взаємозв'язку між правовим режимом воєнного стану й адміністративно-правовими обмеженнями різних прав і свобод людини та громадянина (розділ 2). Цей метод дозволив визначити особливості обмежень особистих, соціально-економічних, політичних та культурних прав і свобод (підрозділи 2.1–2.3). За допомогою *порівняльно-правового* методу було досліджено особливості зарубіжного досвіду адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану (підрозділ 3.1). Вказаний метод дав змогу виявити переваги й недоліки різних правових систем та на основі цього розробити шляхи вдосконалення національного законодавства (підрозділ 3.2). Метод *соціологічного опитування* використано для виявлення суспільної думки щодо адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану (підрозділи 3.1, 3.2). Методи *статистичного та документального аналізу* застосовувалися з метою виявлення недоліків у правовому забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану (підрозділи 3.1, 3.2).

Об'єктом дослідження є правовий режим воєнного стану та його вплив на права і свободи людини та громадянина.

Предмет дослідження – адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять результати наукових досліджень у формі публікацій і фундаментальних праць з теорії держави та права, науки адміністративного права, військової справи. Нормативною основою дисертації є Конституція України, міжнародні договори, національні закони й підзаконні нормативно-правові акти, які визначають реалізацію засад здійснення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Емпіричну базу дослідження формують узагальнення практики адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, правова публіцистика (підручники і посібники), фундаментальні наукові праці (автореферати дисертацій), матеріали періодичних наукових фахових видань, довідкові видання (каталоги, словники, довідники), електронні джерела, статистичні й аналітичні матеріали, що стосуються досліджуваних питань з науки адміністративного права та військової справи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація становить комплексне дослідження, присвячене теоретичним та практичним питанням реалізації адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, а також відображає позицію автора в розв'язанні конкретних правових проблем, пов'язаних із здійсненням адміністративного регулювання прав і свобод людини та громадянина під час війни. За результатами проведеного дослідження було

сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем. Зокрема, до них належать такі:

вперше:

- сформульовано авторську дефініцію поняття «адміністративно-правовий режим воєнного стану», яким визнано сукупність правових механізмів, спрямованих на забезпечення врегулювання порядку реалізації, охорони й захисту суспільних відносин в умовах воєнної загрози державі;

- наведено класифікацію за різними критеріями адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема: 1) за метою (спрямовані на захист прав і свобод громадян; на забезпечення громадського порядку та безпеки; на забезпечення економічного та соціального розвитку); 2) за суб'єктами (обмеження, що реалізуються суб'єктами публічної адміністрації – органами державної влади, військовим командуванням, військовими адміністраціями й органами місцевого самоврядування; обмеження, що реалізуються приватними суб'єктами – фізичними та юридичними особами, громадськими формуваннями тощо); 3) за сферою застосування (обмеження в правовій сфері; у сфері публічного управління; в економічній сфері; у соціальній сфері; у політичній сфері; у культурній сфері; у сфері особистих немайнових і майнових прав; 4) за способом реалізації (законодавчі обмеження; підзаконні; локальні; судові); 5) за тривалістю (тимчасові та постійні обмеження); 6) за ступенем варіативності (варіативні й постійні обмеження); 7) за територією застосування (загальнодержавні та місцеві); 8) за об'єктом впливу (загальні й локальні); 9) за суб'єктом впливу (індивідуальні та групові); 10) за ступенем важливості (фундаментальні й нефундаментальні);

- визначено поняття «військово-квартирний обов'язок» як короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) громадський обов'язок власників або належних

користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними військовослужбовців, осіб рядового й начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту з наданням їм необхідних земельних ділянок, будівель, споруд тощо для їх проживання, зберігання їх майна (зокрема бойової та спеціальної техніки), а також для господарчих та інших потреб, що виникли в період воєнного стану, та не потребує обов'язкової згоди особи, для якої запроваджено такий обов'язок;

– сформульовано поняття «цивільно-квартирний обов'язок», яким запропоновано розуміти короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) у період воєнного стану громадський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними евакуйованого (переміщеного) цивільного населення з наданням їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд тощо для їх проживання, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий обов'язок;

удосконалено:

– правову природу адміністративно-правових обмежень, зокрема встановлено, що цією категорією слід вважати закріплене адміністративно-правовими нормами зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети. Аргументовано думку про те, що обмеження як правова категорія означає встановлення державою меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи;

– положення про мету адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, яка полягає в забезпеченні комплексного захисту держави та її

громадян, а також осіб, які перебувають на її території на законних підставах, від зовнішніх і внутрішніх загроз;

– перелік ознак адміністративно-правових обмежень, а саме:

- а) виражаються через встановлення додаткових обов’язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, імперативного характеру, що визначені відповідними адміністративними нормативно-правовими актами, тобто є правомірними; б) за своїм змістом встановлюють межі або взагалі унеможлиблюють вільний вибір способу поведінки для як приватного, так і публічного суб’єкта; в) встановлюється та реалізується уповноваженими суб’єктами публічної адміністрації; г) можуть мати тимчасовий характер, пов’язаний з настанням певної події або тривалого стану; д) можуть мати локальний характер, а саме діяти лише на певній території або стосуватися лише певних категорій осіб чи певної категорії правовідносин; е) спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети (наприклад, забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, національної безпеки тощо), що виявляється в запобіганні можливим небажаним діям, які можуть спричинити шкоду іншим більш важливим суспільним інтересам;

– твердження про принципи адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, а саме: а) необхідності; б) пропорційності; в) правової визначеності; г) тимчасовості; д) підзвітності;

– класифікацію нормативних актів адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану за двома критеріями: юридична сила та сфера регулювання;

– обґрунтування повноважень суб’єктів національної безпеки й оборони України, серед яких: 1) Президент України; 2) РНБО; 3) Кабінет Міністрів України; 4) центральні органи виконавчої влади: а) Міністерство оборони України; б) військове командування; 5) органи місцевого самоврядування;

– положення про адміністративно-правові обмеження та регулювання під час воєнного стану: обмеження таємниці листування, запровадження комендантської години, свободи пересування, проведення евакуації, свободи слова та вираження поглядів, врегулювання роботи комунікаційних мереж і медіа використання радіообладнання та інші заходи;

дістали подальшого розвитку:

– перелік завдань адміністративно-правових обмежень, що застосовуються в умовах воєнного стану, до яких віднесено такі: 1) забезпечення національної безпеки та оборони; 2) забезпечення громадського порядку; 3) захист прав і свобод громадян; 4) підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації; 5) мобілізація економічних та матеріальних ресурсів; 6) забезпечення інформаційної безпеки;

– виокремлення моделей регулювання обмеження прав і свобод громадян, а саме: а) модель «встановлення обмежуваних прав» (Конституцією України визначено перелік прав, які можуть бути обмежені); б) модель «перелік невід'ємних прав» (Конституція України містить перелік прав, які за жодних обставин не можуть бути обмежені); в) модель «відсилання до спеціальних законів» (у Конституції України передбачено можливість обмеження прав під час надзвичайного стану, проте не наведено конкретного переліку);

– положення про основні критерії обмежень прав і свобод громадян під час воєнного стану: 1) законність (усі обмеження мають бути встановлені законом і відповідати вимогам Конституції України); 2) конституційність (обмеження мають бути спрямовані на захист національної безпеки, економічного добробуту та прав людини); 3) пропорційність (обмеження мають відповідати загрозам і не перевищувати межі необхідності); 4) демократичні принципи (обмеження мають узгоджуватися з принципами демократії та правової системи України); 5) чіткість і точність (норми повинні бути зрозумілими та передбачуваними, що дозволяє громадянам знати свої права й

обов'язки); б) відповідність міжнародним стандартам (обмеження мають відповідати міжнародним договорам України і забезпечувати захист прав людини).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони становитимуть як науково-теоретичне, так і практичне значення та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – поглиблюватимуть наявні уявлення про проблемні питання реалізації адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, пріоритетних напрямів розвитку адміністративного права і можуть бути основою для подальших наукових досліджень з відповідної проблематики (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);
- *правотворчій та правозастосовній діяльності* – запропоновані в дисертації рекомендації можуть бути використані для вдосконалення законодавства, а також для підвищення ефективності практичної діяльності державних органів реалізації адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану;
- *освітньому процесі* – матеріали дослідження можуть бути використані під час викладання здобувачам вищої освіти дисциплін «Теорія держави і права», «Управління в органах поліції», «Адміністративне право України», а також у межах підготовки навчальної та наукової літератури з цієї тематики (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертації обговорено та оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.), «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.), «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах

сьогодення» (м. Київ, 13–14 березня 2023 р.), «Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства» (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.), «Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 7–8 лютого 2024 р.), «Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення» (м. Київ, 16–17 квітня 2024 р.), «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 4–5 червня 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в п'яти наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, а також у семи тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 244 сторінки, 25 сторінок – список використаних джерел (192 найменування), додатки – 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Поняття та сутність адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

На сьогодні забезпечення належної реалізації людиною своїх прав стало одним з головних ціннісних орієнтирів демократичного суспільства, а тому будь-яке їх обмеження сприймається досить гостро. Однак сучасні виклики та загрози різноманітного характеру, які стоять або можуть стояти перед державою, мають динамічний характер та постійно впливають на сутність, структуру й особливості діяльності суспільних інститутів. Надзвичайність цих викликів та загроз обумовлює і надзвичайний характер форм та методів протидії їм, що може полягати в обмеженні прав і свобод людини та громадянина.

Наука та практика адміністративного права пройшла тривалий шлях свого розвитку. Так, фундаментальні засади схарактеризовано в працях багатьох вітчизняних науковців, а саме: адміністративні процедури та послуги (І. Б. Коліушко, В. П. Тимощук); адміністративне право та його принципи (В. Б. Авер'янов, Н. О. Армаш, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, І. С. Гриценко, Л. В. Єрофєєнко, О. Є. Користін, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, С. В. Петков, Є. Ю. Соболев, Л. В. Шестак); адміністративно-правовий захист прав громадян (К. К. Афанасьєв); адміністративні реформи та публічна адміністрація (В. М. Алексєєв, О. Ф. Андрійко, О. М. Бабич, Н. Т. Гончарук, Н. В. Гудима, Н. К. Дніпренко, Н. О. Ніколаєнко, М. М. Ониськів, Н. Р. Нижник, С. О. Кравченко); адміністративне судочинство (В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв,

О. І. Корчинський, Т. І. Фулей); адміністративний процес (О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак); адміністративно-територіальна організація держави (Б. М. Данилишин, О. Г. Кучабський); система адміністративного права (Р. С. Мельник); адміністративно-правове регулювання професійних правничих організацій (М. Ю. Віхляєв, Т. О. Коломоець) та ін.

Проте, на жаль, багато проблемних питань щодо адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану залишилися поза увагою вчених, що вимагає подальших досліджень з урахуванням військової агресії російської федерації проти України.

В умовах воєнного стану, з огляду на високий рівень специфічної загрози для держави і суспільства загалом, влада може використовувати різноманітні адміністративно-правові заходи для забезпечення безпеки та порядку. Водночас такі обмеження прав і свобод людини та громадянина не повинні слугувати виправданням для безкарності або відсутності правової відповідальності чи використовуватися з іншою метою, не пов'язаною із запобіганням та протидією вказаним загрозам і викликам. Дослідження поняття та сутності адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина під час дії правового режиму воєнного стану є особливо актуальним з огляду на здійснення Українською державою відсічі військовому вторгненню російської федерації починаючи з 2014 року та введенням в Україні воєнного стану 2022 року, який триває донині.

Причому наявні нині демократичні стандарти мають високий рівень вимог до необхідності та пропорційності введення будь-яких обмежень прав і свобод. Сучасна правова доктрина виходить з того, що такі обмеження можливі лише з метою забезпечення реалізації інших прав і свобод людини та громадянина, які мають більш вагомe значення або всього суспільства. Так, для захисту конституційних прав і свобод, які поширюються на необмежене коло осіб,

допускається демократичне обмеження державою конституційних прав і свобод окремих осіб. Причому така діяльність держави має корелюватися з цілями захисту будь-яких прав та не може займати пріоритетне місце перед власне правами [138].

Тлумачний словник української мови визначає поняття «обмеження» як дію (обмежити, обмежувати), або правило, настанову, що обмежує чий-небудь права, дії. Натомість дієслово «обмежувати» означає установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь, не допускати поширення чого-небудь; локалізувати [133].

Водночас у юридичному словнику визначено поняття обмеження прав людини як діяльність державних чи міжнародних органів із встановлення меж реалізації людських прав індивідів або інших суб'єктів суспільства [14, с. 101].

Обмеження мають важливе значення для досягнення особистістю справжньої свободи. Закон, частково обмежуючи свободу кожного, забезпечує можливість безперешкодно реалізовувати свої права, гарантуючи свободу у встановлених межах.

У загальному значенні В. Г. Чорна обмеженням пропонує розуміти вплив правових засобів на поведінку суб'єкта відповідно до правових норм. Науковець виокремлює такі ознаки цього поняття:

- визначає межі дозволеної поведінки суб'єкта;
- діє лише на підставі чіткої правової регламентації, що знаходить своє вираження у відповідних нормативно-правових актах;
- не має визначеної сфери застосування, тобто є полігалузовим поняттям;
- суб'єктом-застосуванням є уповноважений орган публічної влади;

– суб'єктом-адресатом є відповідна фізична чи юридична особа поведінку та діяльність якої необхідно спрямувати в чітко визначені правові межі [166, с. 56].

Слід констатувати певну розбіжність у тлумаченні поняття обмеження, яке надають вказані науковці та філологи. Так, вказані вчені-правники вважають, що людина апріорі має необмежені права, які обмежуються відповідними правовими нормами. З цією тезою погодитися не можемо, оскільки в такому разі будь-яка правова норма вважатиметься обмежувальною, оскільки встановлює межі дозволеної поведінки особи.

Водночас можемо погодитися з думкою, що обмеження прав людини слід розглядати не як універсальний регулятор поведінки людини, а лише як крайній засіб впливу на неї. Причому основним завданням законодавця та нормозастосовувача є забезпечення прав і свобод особистості, а не їх утиск [50]. Слід також розрізняти відступ від прав – обмеження прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану від загальної регламентації прав людини за звичайних умов.

Сучасний підхід до обмежень прав передбачає дуальність його визначення: з одного боку, абсолютної свободи бути не може, тому існують її межі. Норми права самі по собі є певними межами (обмеженнями) і становлять обмеження права, зокрема прав людини (у широкому значенні слова). Таким чином, під час формулювання статей Конституції формуються конституційні обмеження прав людини. Водночас соціальна зумовленість змісту прав і свобод людини та громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від рівня економічного, соціального, духовного й культурного розвитку суспільства [31].

Деякі іноземні вчені вважають, що правові обмеження створюють нормативну межу для здійснення законних дій, за їх допомогою здійснюється

владний вплив на права і обов'язки підвладних осіб, формуються критерії для здійснення владного впливу [180].

Дещо іншим за змістом є зазначення під терміном «обмеження» тих випадків, коли те чи інше право або свобода в основному зберігаються, але обмежується їх реалізація на певній території в певний, точно визначений, час або стосовно певного кола суб'єктів [22, с. 110].

Тобто обмеження як загальна категорія початково передбачає наявність певного явища (у нашому випадку – права людини), яке вже потім отримує певні межі свого поширення, що встановлюються зовні такого явища (суб'єктами публічної адміністрації). Обмеженню підлягає лише те явище, що існує. Натомість обмежити те, чого не існує, неможливо.

У цьому контексті Е. Р. Дорошенко стверджує, що обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається зі значної кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми змісту й обсягу прав людини [26, с. 77].

Своєю чергою Т. О. Коломєць вказує на певні ознаки правових обмежень, а саме: вони є зовнішнім фактором, який впливає на інтерес суб'єктів правовідносин, в їх основі лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов, що стримують, лімітують поведінку особи; це інформаційно цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у правовій сфері; правові обмеження є лише правовим засобом негативного характеру (заборона, заходи покарання, обов'язки) та переважно є примусовими, оскільки застосовуються всупереч бажанню особи й можуть бути реалізовані силовими методами. Водночас науковець вважає, що правовими обмеженнями в інформаційно-психологічному значенні слід розуміти конкретні заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, у які

конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежуючим змістом [44].

На думку Л. І. Глухарьової, обмеження права (свободи) людини (громадянина) – це встановлені законодавством межі реалізації (здійснення) людиною (громадянином) прав (свобод), що виражаються в заборонах, вторгненнях, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано (визначено) необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей, і призначенням яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства та держави [19, с. 14]. Тобто науковець наголошує саме на формах, у яких виражається реалізація таких обмежень, а не на формі їх нормативного закріплення.

І. Ю. Хила обмеженням прав і свобод людини вважає допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання в права та свободи людини, що відповідає вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності кінцевої мети [151, с. 29–30]. Тобто йдеться про втручання в уже наявні права людини, які не припиняються та яких людина не позбавляється.

Таким чином, категорію «правові обмеження» визначають у кількох значеннях: як правовий інститут з відповідними нормами; як правове стримування незаконного діяння; як межі, у яких суб'єкти права можуть діяти взагалі; тимчасові винятки з певних постійних правових можливостей людини; як діяльність спеціального уповноважених суб'єктів.

У доктрині адміністративного права наявний власний підхід до правових обмежень (адміністративно-правових обмежень).

Досліджуючи адміністративно-правові обмеження під час проведення антитерористичної операції, В. В. Маліков зазначає, що вони можуть виявлятися у двох аспектах – тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян та організацій, наданні спеціальних повноважень

окремим правоохоронним органам на території проведення антитерористичної операції.

До головних ознак адміністративно-правових обмежень дослідник зараховує те, що вони:

- за своєю природою є «антиконституційними», тобто суперечать Конституції, але лише тією мірою, як це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави;

- мають імперативний характер, що передбачається безальтернативним варіантом поведінки;

- вводяться, забезпечуються, контролюються та скасовуються лише представниками органів державної влади;

- не можуть окремо вводитися без введення особливого адміністративно-правового режиму, адже є його невід'ємною частиною (адміністративно-правового режиму антитерористичної операції);

- переслідують як кінцеву мету – нормальну діяльність держави та життєдіяльність населення, яке опинилося на території того чи іншого адміністративно-правового режиму;

- завжди мають тимчасовий характер і закінчують своє існування після досягнення мети;

- у жодному разі не мають іти в розріз або суперечити загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, які закріплюють основні права та свободи людини та громадянина, що визначені в міжнародних договорах і є складовою правової системи держав [64, с. 32].

Причому В. В. Маліков вказує, що адміністративно-правові обмеження можуть виявлятися у двох аспектах: а) тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян та організацій; б) наданні спеціальних

повноважень окремим правоохоронним органам на території проведення антитерористичної операції [64].

Слід зазначити, що віднесення до ознак адміністративно-правових обмежень їх «неконституційності» потребує додаткової аргументації та мотивування, адже діяння, які не відповідають закону, є правопорушеннями і не можуть розглядатись у контексті правомірної поведінки. Причому Конституція України дійсно встановлює можливість правових обмежень у період особливих правових станів, зокрема воєнного стану, але не правового режиму антитерористичної операції, який і досліджував вказаний вчений.

Так, А. В. Басов визначає адміністративно-правові обмеження як юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлені на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом установлення різних меж такої поведінки, що обов'язково мають тимчасовий, просторовий і суб'єктивний характер [9].

Розкриваючи це поняття, науковець стверджує, що такі обмеження можуть бути здійснені для досягнення певних суспільних цілей, пов'язаних із застосуванням кримінального покарання, забезпеченням санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, реалізацією майнових прав (сервітути, іпотеки, оренда, арешт майна тощо), професійною діяльністю відповідного суб'єкта, введенням надзвичайного адміністративно-правового режиму тощо [9].

Причому автор виокремлює такі ознаки адміністративно-правових обмежень:

1) є певними юридичними та фактичними наслідками у вигляді «незручних» умов для здійснення правових інтересів відповідних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), права та свободи яких обмежуються за одночасного задоволення «правових інтересів» суб'єкта владних повноважень,

що запровадив ці обмеження, або інтересів третьої сторони, що зацікавлена в запровадженні таких обмежень;

2) завжди є зменшенням «вільної» (дозволеної нормами права) поведінки (дій);

3) обмеження, що запроваджуються у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій, завжди мають установлені нормами права (законом) межі їх реалізації;

4) правомірне обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій установлюється лише відповідним уповноваженим суб'єктом з дотриманням процедури, що визначена в нормативно-правових актах (законах);

5) обмеження, що застосовується в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, завжди пов'язане з розширенням компетенції органів державної влади, що відповідальні за ліквідацію негативних наслідків надзвичайної ситуації [9].

Вчені-адміністративісти А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко та Р. С. Мельник вказують на адміністративно-правове обмеження як на заборону та визначають її як закріплений у нормі права спосіб, що встановлює суворе обмеження (недопущення) щодо здійснення чи нездійснення певної поведінки суб'єкта правовідносин, категоричну вказівку щодо необхідності утриматись від певного виду поведінки або бездіяльності, категоричну вказівку, яка виключає певну дію чи бездіяльність [48, с. 85].

Розглядаючи правові обмеження державних службовців, С. Г. Стеценко визначає їх як встановлені чинним законодавством певні обмеження (заборони), пов'язані з прийняттям, просуванням і припиненням державної служби, які мінімізують можливість учинення корупційних діянь та інших правопорушень [136, с. 146].

Водночас, на нашу думку, ототожнювати обмеження та заборону не зовсім коректно, оскільки заборона є лише однією з форм вираження правових

обмежень, поряд із зобов'язуванням, втручанням, відповідальністю тощо. Так само дискусійним є питання «суворості» та «категоричності» правових обмежень, оскільки будь-яка правова норма (не лише заборонна чи право обмежувальна) повинна категорично та суворо дотримуватися відповідними суб'єктами правовідносин.

Причому В. Г. Чорна вважає, що адміністративно-правові обмеження – це визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, які спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у відповідні межі, що визначаються правовим статусом у системі публічного адміністрування. До ознак цього поняття вона зараховує такі:

1) виявляються в обов'язках, заборонах, застосуванні відповідних заходів відповідальності, що виражені у відповідних адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових і дисциплінарних нормах законодавства, тобто має правообмежувальну природу;

2) є полігалузевим способом правового регулювання;

3) визначають межі, міру свободи вибору дій суб'єкта, яка починається там, де закінчується свобода вибору іншого;

4) знаходять своє вираження через захист прав і свобод від зловживань з боку іншого суб'єкта, дії якого спрямовані та посягають на гарантовані державою права і свободи;

5) суб'єктом застосування є уповноважений суб'єкт публічної адміністрації, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа, щодо якої застосовуються відповідні обмеження;

6) не допускають виникнення правового конфлікту між суб'єктами-адресатами, суб'єктами-адресатами й уповноваженими суб'єктами, між декількома уповноваженими суб'єктами;

7) створюють мотивованість примусового підкорення волі;

8) правові обмеження стримуються правовими стимулами, а правові стимули стримуються правовими обмеженнями;

9) за допомогою правових обмежень можна примусити індивіда до відповідної поведінки та вчинення необхідних дій;

10) ціллю є обмеження волі суб'єкта-адресата в прийнятті відповідних рішень;

11) спрямований на створення позитивної правової мотивації в особи, стосовно якої застосовується цей засіб;

12) має обов'язкову нормативну визначеність [166, с. 58].

Тобто обмеження як правова категорія означає встановлення державою меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи. Головна риса правових обмежень полягає в тому, що вони завжди визначають межі свободи особи, регулюють її поведінку в суспільстві та встановлюють припустимі межі втручання держави в життя громадян. Тобто обмежувати можна те, що наявне, а не відсутнє взагалі.

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до правової природи адміністративно-правових обмежень, на нашу думку, цією загальною категорією слід розуміти закріплене адміністративно-правовими нормами зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети.

До ознак адміністративно-правових обмежень можемо віднести такі:

– виражаються через встановлення додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, імперативного характеру, що визначені відповідними адміністративними нормативно-правовими актами, тобто є правомірними;

- за своїм змістом встановлюють межі або взагалі унеможливають вільний вибір способу поведінки для як приватного, так і публічного суб'єкта;
- встановлюються та реалізуються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації;
- можуть мати тимчасовий характер, пов'язаний з настанням певної події або тривалого стану;
- можуть мати локальний характер, а саме діяти лише на певній території або стосуватися лише певних категорій осіб чи певної категорії правовідносин;
- спрямовані на досягнення певної суспільно корисної мети (наприклад, забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, національної безпеки тощо), що виявляється в запобіганні можливим небажаним діям, що можуть спричинити шкоду іншим більш важливим суспільним інтересам.

Крім того, слід наголосити, що адміністративно-правові обмеження повинні бути: а) пропорційними, тобто з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване таке обмеження; б) мотивованими, оскільки незрозумілість причин і передумов адміністративно-правового обмеження може обумовити сумнів у необхідності в їх дотриманні з однієї сторони [132, с. 208]. Тобто акцентується увага на потребі в дотриманні принципів пропорційності й обґрунтованості для забезпечення довіри до адміністративно-правових обмежень, наприклад, під час воєнного стану в державі.

У науковій спільноті загальновизнано, що правові обмеження прав і свобод мають бути встановлені законом. Зазначена позиція простежується і в міжнародно-правових актах, зокрема в ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини [30], ст. 12, 18, 19, 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права [70], ст. 5, 8, 9, 10, 11 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод [49].

Перед тим, як з'ясувати особливості адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, слід схарактеризувати воєнний стан як певний адміністративно-правовий режим.

Однією з правомірних підстав адміністративно-правових обмежень прав людини є введення воєнного стану в державі або в окремих її місцевостях. У ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII визначається, що «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [108].

Однак варто зауважити, що воєнний стан не завжди означає оголошення війни, а його запровадження може бути реакцією на гіпотетичну загрозу суверенітету й територіальній цілісності країни. Водночас не можна стверджувати, що під час воєнного стану права людини стають лише формальністю, адже Конституція України містить перелік прав, які заборонено обмежувати навіть у таких специфічних умовах. Правова система гарантує, що навіть у ситуаціях надзвичайного стану державні органи зобов'язані поважати основні права та свободи громадян.

Цей факт знаходимо в трактуванні положень Конституції України, а саме в ст. 64, у якій зазначено: «Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проте не можуть бути обмежені такі права та свободи: громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24); громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство (ст. 25); кожна людина має невід'ємне право на життя, обов'язок держави – захищати життя людини (ст. 27); кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28); кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40); кожен має право на житло (ст. 47); шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки в шлюбі та сім'ї (ст. 51); діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52); права і свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55); кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56); кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи

(ст. 58); кожен має право на професійну правничу допомогу (ст. 59); ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61); особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62); особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63)» [53].

Варто наголосити, що вказаний перелік є вичерпним, а тому всі інші права і свободи людини та громадянина, що передбачені Конституцією України, можуть бути обмежені за умови введення воєнного стану.

Аналізуючи наукові підходи до поняття правового режиму можемо відзначити їх схожість із поняттям воєнного стану, що надане у відповідному законі.

Так, досліджуючи сутність і зміст правового режиму воєнного стану, С. О. Кириченко, М. М. Лобко та В. М. Семененко виокремлюють такі його характерні риси:

- воєнний стан – це особливий правовий режим, який устанавлюється в державі або в окремих її місцевостях, що має наслідком надання особливих повноважень органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, а також військовому командуванню, порівняно з повноваженнями, встановленими їм законодавством мирного часу;
- надані особливі повноваження органам повинні бути реалізовані для відвернення загрози або відсічі збройній агресії проти України;
- не означає оголошення війни, а за своєю суттю є відповіддю на наявну загрозу суверенітету й територіальній цілісності та на збройну агресію;

– передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [39, с. 10].

Велика українська енциклопедія тлумачить воєнний стан як особливий стан, порядок управління, що запроваджується на всій території держави чи в окремих її місцевостях у разі оголошення війни, збройної агресії або загрози воєнного нападу [14, с. 31]. Таке визначення досить спрощено, хоча й влучно, пояснює сутність воєнного стану. Проте варто розглянути цю категорію з точки зору адміністративного права.

В. Пашинський та Д. Ступак до специфічних рис правового режиму воєнного стану відносять підставу його запровадження, визначене коло суб'єктів забезпечення правового режиму – публічну владу, мету введення правового режиму та механізм її досягнення, а саме: наділення повноваженнями зазначених суб'єктів на запровадження спеціальних заходів та, відповідно, примусу всіх суб'єктів правовідносин до їх виконання. Дослідники зауважують, що здійснення з боку держави жорсткого регулювання суспільних відносин під час запровадження правового режиму воєнного стану обумовлено тим, що підставою його введення є загроза державній незалежності, а отже, життю, здоров'ю, недоторканності та безпеці людини. У цьому контексті науковці виокремлюють такі характерні ознаки адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану:

- урегульовані спеціальним законодавством, переважно нормами адміністративного права;
- здійснюється спеціальними суб'єктами, повноваження яких законодавчо визначені;
- суб'єкти забезпечення особливого правового режиму наділяються лише повноваженнями, необхідними для досягнення мети його запровадження;

- реалізовується за допомогою спеціального інструментарію (механізму, заходів);
- застосовуються в переважній більшості імперативні методи правового регулювання;
- передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб [76].

Дослідник В. Голуб визначає адміністративно-правовий режим воєнного стану як «спеціальний порядок, встановлений Конституцією та законами України, який надає органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування особливі повноваження для забезпечення національної безпеки й територіальної цілісності, а також тимчасово обмежує конституційні права і свободи громадян у разі загрози» [21, с. 11].

Дійсно, правовий режим воєнного стану за своєю суттю є специфічним правовим станом, який передбачає відступ від певних правових норм, які діяли в «звичайний» час (період), що обумовлює необхідність чіткої регламентації його запровадження та реалізації з метою унеможливлення та запобігання зловживання відповідними додатковими повноваженнями, якими будуть наділені відповідні суб'єкти публічної адміністрації.

Слід зауважити, що введення в Україні воєнного стану у 2022 році спричинило значну кількість теоретичних і практичних викликів перед державою, що обумовило не лише конкретизацію та уточнення правового регулювання, а й розширення відповідних адміністративно-правових обмежень, без введення яких досягти цілей правового режиму воєнного стану було складно, а то й неможливо.

Причому акцентування уваги вказаних науковців на особливостях суб'єктів реалізації правового режиму воєнного стану, до яких вони відносять передусім лише суб'єктів публічної адміністрації, вважаємо поспішним,

оскільки відповідні адміністративно-правові обмеження можуть реалізовуватися і приватними суб'єктами. Наприклад, блокування доступу до електронних медіа, обмеження доступу до певної території, заборона продажу алкогольних напоїв тощо.

На нашу думку, адміністративно-правовий режим воєнного стану – це сукупність правових механізмів, спрямована на забезпечення врегулювання порядку реалізації, охорони й захисту суспільних відносин в умовах воєнної загрози державі.

Таким чином, основним інструментом таких правових механізмів є правове обмеження, аналізу якого присвячено цей підрозділ.

Розглядаючи способи обмежень прав і свобод людини, слід звернути увагу на такі:

а) заборона на реалізацію права (свободи) повністю (абсолютна заборона). Абсолютна заборона є перепорою в реалізації інтересів певного суб'єкта;

б) заборона вчиняти певні дії чи бездіяльність, тобто визначення меж поведінки (відносна заборона);

в) втручання – активні дії суб'єкта, що супроводжуються пасивною поведінкою об'єкта. Наприклад, зупинення або припинення певного права або додатковий контроль з боку суб'єктів публічної адміністрації над певною сферою приватно-правових відносин;

г) покладання додаткового обов'язку, наприклад, необхідність отримання додаткових документів або дозволів для вчинення певної дії.

Крім того, адміністративно-правові обмеження в умовах правового режиму воєнного стану можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1) за метою:

– спрямовані на захист прав і свобод громадян, тобто на забезпечення громадянських прав та свобод, наприклад, обмеження на використання особистої інформації для захисту конфіденційності;

- спрямовані на забезпечення громадського порядку й безпеки, тобто призначені для підтримки громадського порядку та безпеки, наприклад, обмеження на проведення масових заходів з метою запобігання конфліктам і забезпечення особистої безпеки людей;

- спрямовані на забезпечення економічного та соціального розвитку;

2) за суб'єктами:

- обмеження, що реалізуються суб'єктами публічної адміністрації, – органами державної влади, військовим командуванням, військовими адміністраціями й органами місцевого самоврядування. Слід наголосити, що адміністративно-правові обмеження завжди встановлюються суб'єктами публічної адміністрації, починаючи від Верховної Ради України й закінчуючи військовим командуванням. Причому реалізовуватися вони можуть і приватними суб'єктами;

- обмеження, що реалізуються приватними суб'єктами – фізичними та юридичними особами, громадськими формуваннями тощо;

3) за сферою застосування:

- обмеження в правовій сфері, наприклад, пришвидшений або спрощений порядок судочинства в певних категоріях справ;

- обмеження у сфері публічного управління, наприклад, обмеження у праві на доступ до інформації, додаткові вимоги до працівників суб'єктів публічної адміністрації;

- обмеження в економічній сфері, наприклад, обмеження на ввезення або вивезення певних товарів, встановлення митних тарифів або регулювання цін тощо;

- обмеження в соціальній сфері, наприклад, зменшення розміру або відтермінування виплати соціальних виплат;

- обмеження в політичній сфері, наприклад, заборона діяльності певних політичних партій, свободи мирних зібрань;

- обмеження в культурній сфері, наприклад, заборона здійснення певних релігійних обрядів;
- обмеження у сфері особистих немайнових прав, наприклад, відступ від забезпечення таємниці листування та поштової кореспонденції;
- обмеження у сфері майнових прав, наприклад, примусове відчуження майна для суспільно корисних потреб;

4) за способом реалізації:

- законодавчі обмеження – ті, що передбачені законами або іншими правовими актами;
- підзаконні обмеження – ті, що виникають з рішень виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо;
- локальні обмеження – ті, що виникають з рішень окремих фізичних та юридичних осіб, прийнятих на підставі законних чи підзаконних нормативних актів;
- судові обмеження, ті, що виникають із судових рішень про заборону або обмеження певних дій чи діяльності;

5) за тривалістю:

- тимчасові обмеження – мають обмежений строк дії і можуть бути введені у зв'язку з конкретною подією або ситуацією;
- постійні обмеження, які мають постійну чи тривалу дію і зазвичай встановлені законом або іншими документами на весь період воєнного стану;

6) за ступенем варіативності:

- варіативні обмеження, які можуть бути переглянуті або скасовані в певних обставинах або за певних умов;
- постійні обмеження, які не підлягають перегляду або зміні без відповідних процедур або рішень;

7) за територією застосування:

- загальнодержавні, тобто ті, що діють на всій території держави;
- місцеві – ті, що діють на певній території за наявності певних додаткових умов та обставин, які відсутні на іншій території держави;

8) за обсягом впливу:

- загальні обмеження, що стосуються всіх сфер життя та можуть мати вплив на всіх чи більшість суб'єктів права;
- локальні обмеження, що застосовуються до групи осіб або певної сфери діяльності;

9) за суб'єктом впливу:

- індивідуальні обмеження, що стосуються окремих осіб чи суб'єктів права;
- групові обмеження, що застосовуються до групи осіб чи організацій;

10) за ступенем важливості:

- фундаментальні обмеження, що стосуються основних прав і свобод особи та можуть бути обмежені лише в обставинах, передбачених законом і за умови дотримання процедур, встановлених законодавством;
- нефундаментальні обмеження, що стосуються менш важливих аспектів прав і свобод особи та можуть бути змінені або скасовані залежно від поточної ситуації або потреб суспільства.

Таким чином, держава має спеціальні повноваження для введення режиму воєнного стану та здійснює контроль за його виконанням, що врегульовано спеціальним законодавством, як і повноваження суб'єктів, що забезпечують цей режим. У разі загрози державній незалежності або безпеці громадян введення правового режиму воєнного стану передбачає обмеження прав і свобод людей та інтересів юридичних осіб, які відсутні за умови відсутності такого режиму. Зазначені обмеження встановлюються додатковими імперативними нормами адміністративного права, тобто є правомірними та передбачають застосування спеціальних заходів і механізмів, що обумовлюється досягненням специфічної

мети – забезпечення нормальної життєдіяльності держави та суспільства в умовах воєнної загрози.

1.2. Мета, завдання та принципи адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Сучасні глобальні політичні реалії, зокрема збройна агресія окремих держав стосовно інших, створюють загрози для багатьох країн, зокрема для України. В умовах воєнного стану виникає необхідність обмеження певних прав і свобод. Водночас надмірні або не виправдані обмеження можуть призвести до порушення прав людини, що потребує чіткого правового регулювання та контролю за ними. Правове регулювання обмежень, обумовлених воєнним станом, має супроводжуватися зрозумілими та передбачуваними правовими нормами, що дозволить уникнути правового хаосу та забезпечити правопорядок. Чітке розуміння принципів, мети й завдань адміністративно-правових обмежень дозволяє як суб'єктам публічної адміністрації, так і приватним суб'єктам ефективно реагувати на відповідні загрози, координувати свої дії та використовувати ресурси з максимальною ефективністю.

Поняття «мета» визначено в українській мові як «те, до чого прагнуть, що треба здійснити», це бажаний і проєктований результат здійснюваної дії або вчинку [133]. Зазначена категорія має багато значень. Наприклад, давнє індійське слово «артха» (мета) трактували як «мотив, бажання, напрям, спосіб». Меті передують прогноз, який визначає напрям розвитку (можливості розвитку з різним рівнем ризиків). Ідеться про найбільш прийнятний стан системи в межах цього напрямку. Натомість план – шлях досягнення мети, «кроки» (послідовні

етапи) та окремі «сходинки» до них. Мета потребує всебічного якісного оцінювання майбутнього стану системи, для якої вона розробляється, і має давати закінчене та комплексне уявлення про її майбутній стан [167, с. 242].

Слід зауважити, що норма права не лише встановлює правило поведінки, а й завжди спрямована на досягнення певної мети. Саме мета визначає її структуру та модель необхідної поведінки. Мета відіграє ключову роль у процесах створення, застосування та тлумачення правових норм, зокрема тих, що встановлюють відповідні обмеження. Правова норма – це регулюючий механізм, що визначає допустимі та заборонені дії в певних ситуаціях, а також інструмент, спрямований на досягнення конкретних суспільно значущих результатів.

У процесі створення правових норм, що встановлюють адміністративно-правові обмеження, законодавець повинен керуватися певними соціальними, економічними та політичними цілями, що визначають, якими повинні бути зміст і структура норми, які права та обов'язки будуть закріплені, які санкції застосовуватимуться за порушення норми.

Будь-яке обмеження, що застосовується, переслідує певну мету. Головною метою обмежень є захист основних цінностей у суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність тощо. Для обмеження прав і свобод існує соціальна чи економічна та політична обумовленість. Установлені Конституцією України основи для правового обмеження прав і свобод людини та громадянина є необхідним елементом у сфері правового регулювання суспільних відносин [10, с. 2; 127, с. 27].

Під час застосування правових норм розуміння мети допомагає суб'єктам правозастосування правильно їх тлумачити, зважаючи на контекст і конкретні обставини. Мета правової норми слугує орієнтиром, що дозволяє обрати найбільш ефективне рішення в умовах воєнного стану, що об'єктивно супроводжуються певним правовим нігілізмом. Дослідники та практики під час

аналізу правових актів повинні зважати на те, які цілі переслідував законодавець під час їх створення, що дозволяє уникати буквального, але неправильного з точки зору справедливості й доцільності, тлумачення, що особливо важливо в контексті дослідження адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану.

Правова норма завжди є цілеспрямованою, а її ефективність і справедливість значною мірою залежать від чіткого розуміння та дотримання цілей, для яких вона була створена.

Наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 року (п. 2 ст. 29) передбачено такі цілі (мету) правових обмежень, як забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших людей; задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [30].

Підтримання загального добробуту суспільства є ключовим обов'язком держави, яке включає забезпечення економічної стабільності, доступу до якісної освіти й медичних послуг, охорони навколишнього середовища, соціального захисту та правопорядку. Одним із заходів, спрямованих на досягнення цих цілей, є забезпечення державної безпеки – комплексу правових, економічних, політичних, соціальних, військових та інших заходів, спрямованих на захист територіальної цілісності, національної незалежності й суверенітету держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Зовнішні загрози можуть включати військову агресію, терористичні акти, економічний тиск, кіберзлочинність та інші форми втручання у внутрішні справи держави. Для протидії цим загрозам держава повинна мати потужні збройні сили, ефективні спецслужби та добре розвинену дипломатичну службу. Важливим аспектом є участь у міжнародних організаціях та союзах, які сприяють колективній безпеці і стабільності.

Внутрішні загрози можуть включати соціальні конфлікти, сепаратизм, екстремізм, організовану злочинність і корупцію. Для їх нейтралізації держава повинна забезпечити ефективну роботу правоохоронних органів, судової системи, а також впроваджувати політику соціальної згуртованості й економічного розвитку, яка дозволить зменшити соціальну нерівність і підвищити рівень життя населення.

Крім того, державна безпека повинна включати заходи з інформаційно-психологічної безпеки, оскільки в сучасному світі інформаційні загрози можуть мати руйнівний вплив на державні інститути й громадську думку, що передбачає захист критичної інфраструктури, боротьбу з дезінформацією та пропагандою, а також розвиток інформаційної грамотності серед населення.

Без належної уваги до питань безпеки держава не може гарантувати своїм громадянам стабільність і розвиток, а отже, виконувати свої основні функції.

Тому об'єктивно з метою гарантування національної безпеки можливі в окремих випадках обмеження прав і свобод громадян країни. Водночас цією метою не можна зловживати. Варті уваги приклади з історії юриспруденції, коли Європейський суд з прав людини у справі «Фогт проти Німеччини» 1995 року постановив, що держава має право обмежувати права людини, але такі обмеження повинні бути необхідними в демократичному суспільстві. Суд у цій справі підкреслив важливість збереження балансу між правами окремих осіб та інтересами суспільства загалом. Ухвалене рішення наголошує на важливості визнання та захисту прав людини, навіть у разі обмежень, які встановлює держава [122].

Не стоять осторонь цих питань і міжнародно-правові нормативні акти.

Так, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, встановлює гарантію дотримання країнами-учасницями таких прав людини: на працю (ст. 6); право кожного на справедливі та сприятливі умови праці (ст. 7); право

кожної людини створювати для здійснення та захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки та ступати до них на свій вибір за єдиної умови дотримання правил відповідної організації (ст. 8); захист сім'ї та дітей від різних форм експлуатації (ст. 10); право кожного на достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя (ст. 11); право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я (ст. 12); право кожної людини на обов'язкову безоплатну початкову освіту (ст. 13); право кожної людини на: участь у культурному житті; користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування; користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є (ст. 15) [70].

Проте в ст. 4 зазначено, що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають, що стосовно користування тими правами, держава може встановлювати лише такі обмеження, які визначаються законом, і лише настільки, наскільки це є сумісним з природою зазначених прав, виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві [70].

Відповідно, обмеження прав можливе лише під час воєнного стану та повинні здійснюватися лише з метою сприяння загальному добробуту громадян країни, окремо визначатися законом і не можуть суперечити Конституції.

Конституція України дозволяє обмеження прав людини для захисту конституційного ладу, здоров'я, прав інших осіб, оборони та безпеки держави. Важливо, щоб законодавці правильно оцінювали ситуацію й загрози. Стаття 64 Конституції більше орієнтована на захист прав індивідів звичайних громадян, а не на визначення повноважень держави на введення обмежень [53].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН) передбачає, що кожна держава, яка бере участь у цьому пакті, зобов'язується (згідно з положеннями

ч. 2 ст. 2): а) забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювали компетентні судові, адміністративні чи законодавчі органи або будь-які інші компетентні органи, передбачені правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; в) забезпечити застосування компетентними органами засобів правового захисту [69].

Крім того, цим пактом встановлено, що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом (ст. 20) [69].

У Європейській конвенції з прав людини 1950 року визначено такі ключові положення: сторони, які підписали цю угоду, зобов'язані поважати права людини (ст. 1); право кожного на життя охороняється законом (ст. 2); заборона катування (ст. 3); заборона рабства та примусової праці (ст. 4); право на свободу й особисту недоторканність (ст. 5); право на справедливий суд (ст. 6); жодного покарання без закону (ст. 7); право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8); свобода думки, совісті й релігії (ст. 9); свобода вираження поглядів (ст. 10); свобода зібрань та об'єднання (ст. 11); право на шлюб (ст. 12); право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13); заборона дискримінації (ст. 14). Водночас цією конвенцією зазначено, що в разі війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожувє життю нації, будь-яка сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає ступінь складності ситуації, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом (ст. 15) [49].

Мета правового обмеження має інформаційно-цілеспрямований характер, оскільки сприяє свідомій зміні поведінки суб'єкта в юридичній сфері. Слід зауважити, що саме задля впорядкування суспільних відносин і забезпечення їх

повноцінного функціонування встановлюються правові обмеження, які слугують потужними стримуючими факторами [24, с. 99].

Правові обмеження є ефективним засобом правового впливу, який:

- 1) визначає межі дозволеної поведінки в процесі правового впливу;
- 2) є засобом забезпечення правового статусу особи як важливого аспекту вияву правового впливу;
- 3) має нормативну основу закріплення та забезпечує превентивне недопущення порушення правових вимог;
- 4) забезпечує формування мотивації щодо необхідності правового впливу [24, с. 101].

В. Г. Чорна вважає, що метою адміністративно-правових обмежень є здійснення цілеспрямованого мотиваційного правового впливу на поведінку, дії, бездіяльність суб'єктів адміністративного права шляхом встановлення та застосування адміністративно-правових обмежень уповноваженими суб'єктами у сфері публічного управління [165, с. 148]. Водночас варто звернути увагу на рекурсивність цієї тези, оскільки з неї випливає, що метою адміністративно-правових обмежень є власне адміністративно-правові обмеження. Причому дослідник акцентує увагу лише на мотиваційному впливі, що може виглядати дещо однобічним, оскільки адміністративно-правові обмеження не лише мотивують, а й мають каральний характер, забезпечуючи дотримання правил через застосування санкції за їх невиконання. Адміністративно-правові обмеження часто застосовуються для забезпечення безпеки, підтримки громадського порядку та захисту прав і свобод інших осіб, а не лише для мотивування суб'єктів права.

Досліджуючи конституційні цілі (мету) обмежень прав і свобод людини та громадянина, І. Ю. Хила виокремлює такі їх ознаки:

- 1) визначаються інтересами різних суб'єктів і передбачають забезпечення справедливого регулювання взаємовідносин особи й держави;

- 2) створюють для учасників взаємні права та обов'язки (посилують регулюючий вплив норми права, адже суб'єкти підпорядковують власні дії не

лише правилам поведінки, а і їх цілям, реалізуючи права та обов'язки в напрямі встановленої мети);

3) сприяють законодавцю в правильному оцінюванні напрямів своїх можливих дій та є провідними орієнтирами для нормотворчого процесу;

4) пояснюють призначення обмежень і виправдовують їх існування, оскільки обмеження пов'язане з метою та не може бути пояснене без мети;

5) їх основоположний характер дозволяє їм бути одним з істотних факторів, що забезпечують цілісність усієї системи правових актів, що регулюють права і свободи людини та громадянина;

6) поширюються на всі права і свободи – основні (конституційні) та похідні від них. Це твердження підтверджено тим, що в деяких законах текстуально відтворюються всі конституційні цілі обмежень;

7) становлять матеріальні та духовні результати, які досягаються за допомогою закріплення конкретних обмежень у нормативно-правових актах та їх подальшій реалізації;

8) виконують функцію виховання громадянськості й моральності, турботи про справедливість і утвердження законності в суспільстві, державі [151, с. 33–34].

Мета адміністративно-правових обмежень зумовлена інтересами різних суб'єктів і спрямована на забезпечення справедливого регулювання взаємовідносин між особою та державою, що встановлюють взаємні права й обов'язки, посилюючи регулюючий вплив норм права.

Таким чином, метою адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану є забезпечення комплексного захисту держави, її громадян та осіб, які перебувають на її території на законних підставах, від зовнішніх і внутрішніх загроз. Ці обмеження є необхідними для ефективного реагування на виклики, які постають перед країною в критичних ситуаціях, і мають бути збалансованими з необхідністю збереження основних прав і свобод громадян.

Натомість завдання – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи [133]. Стосовно завдань адміністративно-правових обмежень, що застосовуються в умовах воєнного стану, то слід відзначити, що коли держава стикається з підвищеною загрозою для своєї територіальної цілісності, суверенітету й безпеки громадян, що вимагає вжиття особливих заходів для реагування на ці виклики в різноманітних сферах. У зазначеному контексті доречно виокремити такі основні завдання:

1) *забезпечення національної безпеки та оборони*. Воєнний стан запроваджують у разі збройної агресії або загрози нападу з боку інших держав чи збройних формувань. Сьогодні національну безпеку слід розуміти як охорону, передусім відповідними державними органами, суспільних цінностей, порушення яких може позначитися на політичній, економічній і воєнній захищеності держави. Адміністративно-правові обмеження дозволяють оперативно мобілізувати ресурси держави, організувати оборону, забезпечити координацію дій військових і цивільних органів влади;

2) *забезпечення громадського порядку*. В умовах воєнного стану важливо запобігти внутрішнім заворушенням, диверсіям та іншій деструктивній діяльності, яка може послабити обороноздатність держави. Обмеження, такі як комендантська година, контроль над переміщенням громадян, обмеження на проведення масових заходів, спрямовані саме на підтримання громадського порядку і стабільності;

3) *захист прав і свобод громадян*. Попри те, що адміністративно-правові обмеження тимчасово обмежують деякі права та свободи, їх основною метою є захист населення від більш значних загроз, обумовлених воєнним станом. Сучасна держава існує передусім для обслуговування запитів суспільства, забезпечення його стабільного прогресивного розвитку. З цього випливає, що в держави не може бути власного інтересу, відмінного від інтересів суспільства;

4) *підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації*. В умовах воєнного стану необхідно забезпечити безперебійну роботу суб'єктів публічної адміністрації, зокрема військового командування, правоохоронних органів, служб цивільного захисту. Адміністративно-правові обмеження можуть включати спеціальні заходи щодо захисту державних установ та об'єктів критичної інфраструктури;

5) *мобілізація економічних і матеріальних ресурсів*. Воєнний стан потребує мобілізації економічних і матеріальних ресурсів для потреб оборони, що може включати в себе контроль над підприємствами, реквізицію майна, введення спеціальних режимів роботи для підприємств, що мають стратегічне значення.

6) *забезпечення інформаційної безпеки*. Обмеження на розповсюдження інформації можуть бути запроваджені для запобігання поширенню дезінформації, паніки, збереження державної таємниці, що передбачає контроль за медіа та комунікаційними мережами.

В умовах воєнного стану адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина стають необхідним інструментом забезпечення національної безпеки, громадського порядку й ефективного функціонування держави. Такі обмеження спрямовані на захист базових інтересів суспільства та держави, попередження й ліквідацію загроз, які виникають в умовах надзвичайних ситуацій.

Однак введення таких обмежень вимагає дотримання певних принципів, які забезпечують баланс між необхідністю державного контролю та захистом прав людини, визначають межі, у яких такі обмеження можуть здійснюватися, гарантуючи, що вони є законними, справедливими і пропорційними.

Досліджуючи принципи адміністративно-правових обмежень як основоположні ідеї, В. Г. Чорна стверджує, що вони визначають підстави, порядок застосування адміністративно-правового обмеження з метою захисту

прав і свобод суб'єктів адміністративного права від посягань з боку адресата шляхом звуження меж поведінки таких суб'єктів. Необхідність формування принципів адміністративно-правових обмежень полягає ще й у тому, що вони самим своїм існуванням здатні стримувати державу від невиправданого чи неправомірного втручання в права людини, формувати дійсно правові підходи щодо цього [165, с. 60–61].

Загальновідомим є те, що принципи певного правового інституту (у контексті нашого дослідження – інституту адміністративно-правових обмежень) мають відповідати загальноправовим принципам і принципам певних галузей права. До загальноправових принципів зазвичай відносять принципи верховенства права, рівності та гуманізму, якими просякнута вся правова система України.

Принцип верховенства права передбачає, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони й інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції України та відповідати їй. Основний Закон встановлює, що обмеження можуть застосовуватися лише на підставі закону та з метою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, а також для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя. Принцип верховенства права також передбачає, що норми, які визначають підстави та порядок застосування адміністративно-правових обмежень, повинні бути зрозумілими, чіткими, ясними та несуперечливими.

Принцип рівності передбачає, що адміністративно-правові обмеження мають застосовуватися без упереджень, тобто не допускаючи привілеїв або дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового

стану, місця проживання, мови чи інших ознак. Правова система зобов'язана забезпечувати однакове ставлення до всіх членів певної групи. Принцип рівності вимагає, щоб в аналогічних ситуаціях діяло однакове ставлення, а в різних ситуаціях – відповідно різне. Цей принцип забороняє дискримінацію, яка суперечить рівності.

Принцип гуманізму визначає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність як найвищу цінність. Гуманізм – це система поглядів, яка визнає важливість людини як особистості, її право на свободу, щастя і рівність. Ця система базується на повазі до принципів справедливості та милосердя, які визначають норми відносин між людьми, і спрямована на створення умов для вільного розвитку творчих здібностей і потенціалу людини.

Водночас один і той самий принцип може бути віднесений до одночасно до кількох груп, оскільки правові принципи мають широке застосування, а отже, на нашу думку недоцільно проводити їх сувору класифікацію.

О. В. Осинська, вивчаючи питання обмежень прав і свобод людини та громадянина в конституційному аспекті, наводить таку досить децентралізовану систему принципів:

1) принцип збереження суті права людини відповідно до його призначення під час встановлення обмеження;

2) принцип обґрунтованості, що передбачає врахування тих передумов і чинників, які зумовлюють правові обмеження. Тут важливо правильно оцінювати та враховувати інтереси різних суб'єктів права. Причому людина має свідомо сприймати певні обмеження її прав. Якщо обмеження прав є обґрунтованими, суспільство в правовій державі має розуміти їх необхідність для всіх і для кожного окремо. Застосування цього принципу мінімізує ризик випадковості встановлення таких обмежень, що ставлять перепони на шляху до свавілля та зловживання владою, своїми повноваженнями;

3) принцип пріоритету міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо стандартів, встановлених національним законодавством;

4) принцип правомірності встановлення обмеження прав і свобод людини, який полягає в тому, що обмеження прав і свобод людини мають однаково застосовуватися до всіх людей, незалежно від того, є вони громадянами тієї чи іншої держави чи особами без громадянства;

5) принцип пропорційності обмеження прав і свобод людини, який полягає в тому, щоб під час обмеження прав та свобод людини ступінь їх звуження відповідав тій суспільно необхідній меті, заради якої це право обмежується;

6) принцип встановлення обмеження прав і свобод людини законом, що полягає в суворому та повному дотриманні приписів правових норм усіма суб'єктами права;

7) принцип соціалізації обмеження прав і свобод людини [74, с. 94–108].

До принципів інституту адміністративно-правових обмежень В. Г. Чорна також відносить певну сукупність принципів без їх додаткового групування:

1. Принцип визнання незалежності й недоторканості правового статусу особи. Соціальна цінність цього принципу полягає в тому, що застосування адміністративно-правових обмежень є необхідною мірою обмеження прав суб'єкта адміністративного права;

2. Принцип дозволяння всього, що не суперечить законним правам та інтересам інших суб'єктів адміністративно-правових відносин, який розширює межі правової поведінки суб'єкта, передбачає, що свобода дій одного суб'єкта адміністративного права може поширюватись настільки далеко, наскільки це не завдає шкоди іншим.

3. Принцип самообмеження, відповідно до якого суб'єкт самостійно визначає межі дозволеної поведінки, усвідомлює власну відповідальність й обов'язки щодо інших осіб і зовнішнього середовища.

4. *Принцип пропорційності*, згідно з яким застосування певного виду адміністративно-правового обмеження має бути співмірним з досягненням публічних цілей та обсягом обмежуваного права. Встановлені державою обмеження права повинні бути пропорційними до змісту й обсягу власне права та не можуть бути настільки суворими, аби порушити власне його сутність.

5. *Принцип неупередженості* полягає в тому, що адміністративно-правові обмеження застосовуються до суб'єктів адміністративного права незалежно від їх соціального стану, походження, майнового та посадового становища, місця знаходження, правових і політичних поглядів, належності до суспільних об'єднань, а також інших обставин, які відрізняють одного суб'єкта адміністративного права від інших.

6. *Принцип використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем*. Під час встановлення необхідності застосування того чи іншого адміністративно-правового обмеження уповноважений суб'єкт застосування повинен мати обґрунтовані та законні підстави, для визначення яких може використовувати відповідні бази даних, статистичну звітність, інформаційні системи, сучасні прилади й обладнання тощо.

7. *Принцип тісної горизонтальної та вертикальної взаємодії уповноважених суб'єктів застосування* адміністративно-правових обмежень з правоохоронними, державними і муніципальними органами, громадськими об'єднаннями та організаціями.

8. *Принцип декларативності*, який полягає в тому, що адміністративно-правові обмеження завжди повинні бути передбачені нормами адміністративного права. Якщо обмеження не передбачено нормами права, прийнятими компетентними органами, їх не можна вважати правовими.

9. *Принцип індивідуальної визначеності*, згідно з яким суб'єкт застосування адміністративно-правового обмеження має в індивідуальному

порядку підходити до вибору певного обмеження, що застосовується до суб'єкта адресата з метою скерування його поведінки в певні межі.

10. *Принцип конкретизації* передбачає в акті застосування адміністративно-правового обмеження чітко вказувати підстави, порядок і процедуру застосування обмеження.

11. *Принцип відповідальності суб'єкта застосування*, який передбачає, що суб'єкт, який застосовує певне адміністративно-правове обмеження, несе юридичну відповідальність за правильність, об'єктивність і своєчасність його застосування.

12. *Принцип компетентності (відповідності) кваліфікаційним вимогам*, відповідно до якого особа, уповноважена застосовувати адміністративно-правове обмеження, має бути юридично наділена повноваженнями та компетенцією, що дають право їх застосовувати.

13. *Принцип підзвітності й підконтрольності суб'єкта застосування* органам публічної адміністрації, згідно з яким суб'єкт, який уповноважений застосовувати адміністративно-правове обмеження, повинен це робити виключно на законодавчих підставах і в межах наявних повноважень і компетенції.

14. *Принцип прозорості та відкритості дій суб'єктів застосування адміністративно-правових обмежень*.

15. *Принцип стратегічності*, відповідно до якого встановлення адміністративно-правового обмеження має бути визначене певною метою, напрямом державної політики, що передбачає застосування обмеження.

16. *Принцип загальноохопленості* – полягає в тому, що адміністративно-правове обмеження встановлюється нормативно-правовим актом і спрямоване на чітко визначеного адресата, тобто на всіх суб'єктів, яких стосуються положення цього акта [165, с. 66–69].

Визначаючи адміністративно-правові обмеження права на інформацію, Т. І. Шинкар виокремлює такі їх концептуальні засади, як доречність, необхідність, пропорційність, реальність і законність [169].

Так, доречність є одним з критеріїв пропорційності, що відображає спрямованість засобів обмеження на досягнення завдань влади, досягнення її загальної (програмної) мети, обумовленість не стільки легітимністю органу влади, що застосовує обмеження, скільки залежністю поширення такої легітимності на захід обмеження права [169, с. 317].

Досліджуючи засаду необхідності, Т. І. Шинкар слушно зауважує, що обмеження права може бути застосовано випадково, поза заходами забезпечення національної безпеки, з необережності тощо [169, с. 332].

Водночас І. Ю. Ліщина пропонує досить ґрунтовний підхід до класифікації принципів адміністративно-правового механізму обмеження права власності. Так, залежно від ролі, яку відграють принципи у функціонуванні адміністративно-правового механізму обмеження права власності, він виокремлює три групи принципів: ціннісно-орієнтаційні (цілеспрямованість, змістова визначеність, пропорційність, співмірність, адресність, перспективність, інноваційність, наукова обґрунтованість), організаційно-правові (системність, динамічність, ієрархічність, збалансованість, інтегральність), процесуально-правові (раціональність, варіативність, ефективність, передбачуваність, комплексність, послідовність, адаптивність) [63, с. 96–98].

Аналізуючи наведені принципи обмежень прав і свобод людини в конституційному та адміністративно-правовому аспектах, можна виділити ключові аспекти, які є особливо важливими саме в умовах воєнного стану:

Принцип необхідності. Поняття «необхідність» тлумачать як «потреба у чому-небудь» або як «об’єктивний закономірний зв’язок між явищами матеріального світу, який впливає із самої природи речей, розкриває їхні

суттєві риси» [15, с. 769]. Соціально-економічні та політичні умови, що супроводжують правовий режим воєнного стану, завжди створюють передумови до правового нігілізму та спокусу для суб'єктів публічної адміністрації використати такий режим для розширення своїх повноважень всупереч тому, що обмеження прав і свобод мають бути необхідними для досягнення конкретної суспільної мети, яка обґрунтована воєнним станом. Обмеження повинні мати правовий характер і накладатися лише відповідно до загального інтересу – національної безпеки, правопорядку, захисту прав і свобод іншої людини, коли право іншої людини в правомірному балансі переважає. Правова процедура накладення обмежень повинна полягати в застосуванні трикутника правомірності обмеження прав людини, який є досягненням сучасної правової науки та судової практики. Навіть з активним розвитком суспільства та появою прав четвертого покоління такий механізм не втрачає своєї ефективності й продовжує діяти, що свідчить про його ефективність і гарантує непорушність принципу верховенства права під час вирішення конкретних справ щодо обмеження прав людини [67, с. 45].

Наприклад, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 22 січня 2020 року № 1-р(І)/2020, право особи на доступ до інформації, гарантоване ст. 34 Конституції України, не є абсолютним і може підлягати обмеженням. Такі обмеження мають бути винятками, які передбачені законом, переслідують одну або декілька законних цілей і бути необхідними у демократичному суспільстві. У разі обмеження права на доступ до інформації законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію вказаного права та не порушувати сутнісного змісту такого права [126].

Держава в умовах воєнного стану має фактично дискреційні повноваження в частині встановлення адміністративно-правових обмежень

практика та повинна з'ясувати, чи існує нагальна суспільна потреба (необхідність) у відповідних обмеженнях.

Обмеження прав і свобод мають бути виправдані конкретною суспільною метою, обґрунтованою воєнним станом, і відповідати загальному інтересу – національній безпеці, правопорядку, захисту прав і свобод інших осіб.

Держава, встановлюючи адміністративно-правові обмеження в умовах воєнного стану, має дискреційні повноваження, але повинна обґрунтовано оцінювати суспільну потребу в таких обмеженнях, щоб гарантувати непорушність принципу верховенства права та забезпечити справедливий баланс між обмеженням прав і досягненням суспільних цілей.

Принцип пропорційності. У сучасній українській мові слово «пропорційний» тлумачать таким чином: 1) який має правильне співвідношення розмірів, частин чого-небудь; розмірний; 2) який ґрунтується на дотриманні пропорцій, правильного співвідношення між чим-небудь [15 с. 1164]. Важливо, щоб обмеження були пропорційними, тобто ступінь звуження прав має відповідати обсягу суспільної небезпеки, яку вони покликані запобігти. Пропорційність визначає співмірність між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень. Саме критерій пропорційності забезпечує обґрунтований і легітимний характер обмежень прав. Принцип пропорційності охоплює адекватність засобів обраній меті, неприпустимість надмірних обмежень, неприпустимість сваволі, заборону формалізму [128, с. 25–26].

Намагання влади розширити власні можливості за рахунок права приватних осіб є об'єктивно можливим, але лише шляхом втручання в такі права тією мірою, якою це необхідно для уникнення відповідного рівня загроз [35, с. 85]. Пропорційність за своєю суттю є певним балансом між необхідним публічним втручанням у можливість реалізації наявних прав з огляду на можливе завдання відповідної або більшої шкоди таким правам у разі повної реалізації суб'єктом такого права.

С. О. Кузніченко зазначає, що, обмежуючи права людини, органи публічної влади повинні діяти виважено, обґрунтовуючи застосування заходів державного примусу і пропорційність ужитих ними заходів [57, с. 33].

Причому Б. А. Тоцький зауважує, що, згідно з принципом пропорційності *stricto iuris*, для того, щоб виправдати певні обмеження прав, має існувати відповідне співвідношення («пропорційні» у вузькому значенні слова) між результатом, який досягається за досягнення легітимної мети, та шкодою, яка завдається правам через використання законних засобів. Обмеження прав не буде пропорційним *stricto iuris*, якщо шкода, заподіяна в разі обмеження прав, буде більшою за ту користь, що буде досягнута. Головним аспектом у дослідженні альтернативних методів під час обмеження прав є досягнення легітимної мети, адже якщо така мета не досягається або досягається меншою мірою, то ця альтернатива не відповідатиме вимогам принципу пропорційності [142, с. 72–73].

Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, С. П. Погребняк вказує на традицію проведення тесту на пропорційність, яка історично сформувалася та має двоетапну структуру. На першому етапі слід установити, що владними діями виявилось обмежене певне право. На другому етапі влада повинна показати, що вона мала певну легітимну мету, а обмеження було пропорційне цій меті [81].

Дотримання принципу пропорційності є ключовим для забезпечення обґрунтованого та легітимного характеру адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану та підкреслює відповідність обмежень обсягу суспільної небезпеки, якій вони мають запобігти. Пропорційність потребує балансу між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень, забезпечуючи адекватність засобів досягнення обраної мети й заборону надмірних обмежень або сваволі. Влада може втручатись у права приватних осіб лише в межах,

необхідних для запобігання певному рівню загроз, досягаючи балансу між публічним втручанням та шкодою, що може бути завдана правам.

Принцип правової визначеності. Усі обмеження повинні бути чітко сформульовані та зрозумілі для громадян. Це дозволяє кожному суб'єкту права знати свої права та обов'язки в умовах воєнного стану, а також передбачити правові наслідки власних дій або бездіяльності. Так само всі обмеження мають бути передбачені законодавством і чітко визначені в нормативно-правових актах. Це гарантує, що обмеження будуть застосовуватися в межах правового поля і не будуть порушувати основні права та свободи громадян без належних підстав. І. І. Дахова зауважує, що закон повинен бути належно доступним і передбачуваним, достатньо точно сформульованим, щоб громадянин мав змогу узгоджувати з ним свою поведінку. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Olsson v. Sweden» від 24 березня 1988 року зазначено, що не може розглядатися як «право», якщо його не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, певною мірою передбачити наслідки, які може потягти за собою вчинена дія [23, с. 61].

Крім того, будь-яке адміністративно-правове обмеження прав людини повинно мати формальний вираз у відповідному нормативному акті з метою уникнення свавілля суб'єктів публічної адміністрації під час дії правового режиму воєнного стану.

Принцип тимчасовості. Обмеження повинні мати чітко визначений строк дії та бути скасовані одразу після завершення воєнного стану. Зазначений принцип слугує тому, щоб обмеження не стали постійними і не використовувалися для зловживань владою.

Принцип підзвітності. Процес встановлення та застосування обмежень має бути максимально прозорим, а уповноважені суб'єкти – підзвітними перед

суспільством і відповідними органами контролю. Це допоможе уникнути свавілля та зловживань з боку представників влади.

Дотримання цих принципів може забезпечити збалансований підхід до обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, захищаючи інтереси держави та суспільства, не порушуючи основних прав людини.

Отже, забезпечення національної безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод громадян є основною метою адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. У цей період держава зазвичай набуває додаткових дискреційних повноважень для встановлення необхідних обмежень, щоб зберегти належне функціонування інститутів публічної влади. Основна мета таких заходів – гарантувати суспільну безпеку й захистити країну від зовнішніх загроз, які значно посилюються під час військових дій.

Завдання адміністративно-правових обмежень передбачають визначення меж, у яких права та свободи громадян можуть бути тимчасово обмежені для досягнення зазначеної мети. Це означає, що державі необхідно знайти баланс між суспільною необхідністю й захистом індивідуальних прав. Важливим завданням є також запобігання правовому нігілізму та зловживанню владою з боку суб'єктів публічної адміністрації, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Обмеження мають бути чітко обґрунтовані та мати правову основу, щоб уникнути надмірних або необґрунтованих втручань у права громадян.

1.3. Нормативно-правова регламентація обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Правовий режим воєнного стану наділений різноманітним інструментарієм для створення правових умов відсічі збройної агресії, усунення

загрози небезпеки державній незалежності й територіальній цілісності. На ефективність такого правового режиму прямо впливає рівень його правового регулювання. Саме за допомогою відповідних нормативних актів і норм, що в них містяться, встановлюються завдання та функції правових обмежень, вони знаходять свій формальний вираз, а суб'єкти здійснення заходів правового режиму воєнного стану наділяються необхідними повноваженнями та встановлюється порядок їх діяльності.

Прийняття нормативних актів різного рівня, метою яких є захист інтересів держави як виразника інтересів людини та громадянина, від внутрішніх і зовнішніх (як військових, так і невійськових) загроз, є основним напрямом діяльності держави в правовій сфері.

Постійна видозміна загроз національній безпеці зумовлює постійний розвиток правового регулювання з метою приведення його у відповідність до них. В Україні зазначені процеси набули особливого розвитку та масштабів, що обумовлено збройною агресією російської федерації та введенням правового режиму воєнного стану. Реально діючий, а не гіпотетичний правовий режим воєнного стану потребує належної нормативно-правової регламентації, що забезпечуватиме його реалізацію відповідних завдань такого правового режиму.

У кожній конкретній кризовій ситуації важливо збалансувати потреби в забезпеченні безпеки держави та забезпеченні прав і свобод громадян. Правовий режим воєнного стану має бути чітко регульованим законами України та відповідати принципам правової держави [114].

Зазвичай поняття правового регулювання розуміють як вплив держави на суспільні відносини за допомогою нормативно встановлених правових способів, форм і засобів, спрямованих на їх упорядкування, розвиток, охорону та відновлення [139; 170; 173].

Своєю чергою правова категорія «нормативно-правова регламентація» має універсальний характер та охоплює сукупність нормативно-правових актів,

які врегульовують ті чи інші правовідносини, а в нашому випадку публічно-правові відносини, що виникають внаслідок введення особливого адміністративного правового режиму воєнного стану.

Схоже за своїм змістом і поняття правового забезпечення, яким, на думку О. Стасюка, слід вважати сукупність заходів, що застосовуються органами публічної влади з метою створення сприятливих умов для реалізації громадянами своїх прав, свобод і законних інтересів, їх охорони та захисту, а також надання гарантій забезпечення їх здійснення заради належного впорядкування суспільних відносин [135, с. 173].

Дослідник військового права В. Шульгін правовим забезпеченням визнає комплекс правових заходів і засобів, що здійснюються юридичними службами (фахівцями – юристами) Міністерства оборони України та Збройних сил України з метою участі в реалізації державної правової політики у сфері оборони і військового будівництва [171, с. 76]. Не можемо не звернути уваги на звужений підхід дослідника в частині суб'єктів здійснення такого правового забезпечення, який не враховує всієї ієрархії нормативних актів, починаючи від Основного Закону, який ухвалюється Верховною Радою України, та закінчуючи внутрішніми нормативними актами органів військового командування низового рівня.

Слід погодитися з думкою, що певний адміністративно-правовий режим є системою норм, правил, процедур і механізмів, встановлених у сфері діяльності публічної влади й адміністрування, з метою забезпечення регулювання та контролю за поведінкою суб'єктів у сфері адміністративних відносин. Цей режим охоплює норми, що стосуються діяльності державних органів, адміністративних процедур, взаємодії між владою та громадянами, а також встановлює правила вирішення спорів і конфліктів, що виникають у сфері адміністрування [115].

В. Пашинський та Д. Ступак правовим забезпеченням загалом вважають діяльність органів публічної влади щодо регулювання суспільних відносин за допомогою нормативно передбачених заходів і способів. Вони виокремлюють такі ключові ознаки правового забезпечення, як здійснення його органами публічної влади; регулювання суспільних відносин у сфері діяльності органу публічної влади; здійснення за допомогою заходів і способів визначених законодавством. Своєю чергою, дослідники адміністративно-правовим забезпеченням правового режиму воєнного стану вважають урегульовану нормами адміністративного права діяльність уповноважених суб'єктів публічної влади щодо правового регулювання суспільних відносин, правового забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану з метою захисту прав і свобод людини, оборони держави в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності і територіальній цілісності України [76, с. 38–39].

Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану здійснюється за допомогою загальновизнаних форм, а саме: дозволу, зобов'язання, заборони. Безпосередньо правовий режим воєнного стану, що вводиться, вже є методом адміністративно-правового забезпечення як один із загальноприйнятих методів правового регулювання надзвичайних адміністративно-правових режимів, з огляду на специфічність набору його засобів, способів і суспільних відносин, що впорядковуються. Водночас до основного методу адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану слід віднести імперативний метод, що обумовлено рівнем загроз державній незалежності й необхідністю вживати суб'єктами забезпечення правового режиму відповідних заходів щодо регулювання суспільних відносин в таких умовах [137, с. 96].

Таким чином, нормативно-правовою регламентацією обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану слід

розуміти систему нормативно-правових актів, які врегульовують порядок, способи, підстави встановлення, види, порядок дії та підстави скасування адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану.

Слід зауважити, що адміністративно-правові акти, які регулюють обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, є ключовим інструментом для забезпечення належного функціонування держави та захисту прав громадян під час надзвичайних загроз державі й суспільству.

Головне призначення нормативно-правового регулювання полягає в упорядкуванні суспільних відносин, що виникають між приватними суб'єктами, як між собою, так і між ними та суб'єктами публічної адміністрації [140, с. 26]. Натомість основним призначенням обмежувальних норм, які містяться в актах різної юридичної сили, є встановлення меж правомірної поведінки суб'єктів адміністративного права – як фізичних та юридичних осіб, так і суб'єктів, наділених владними повноваженнями, які мають виконувати адміністративно-правові обмеження, їм адресовані [165, с. 274].

Правові норми містяться у відповідних нормативно-правових актах, які встановлюють змінюють, доповнюють або відміняють правила загального характеру. Нормативно-правові акти відрізняються від індивідуальних актів, що застосовуються разово стосовно конкретного об'єкта або правової ситуації.

На нашу думку, найбільш доцільно класифікувати такі нормативні акти за двома критеріями: юридична сила та сфера регулювання. Так, за юридичною силою нормативні акти обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану поділяються на:

- 1) основоположні (Конституція України);
- 2) закони України;
- 3) підзаконні нормативні акти:

- постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України;
 - нормативні акти центральних органів виконавчої влади;
 - нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- 4) локальні нормативні акти юридичних осіб публічного і приватного права.

За сферою правового регулювання адміністративно-правові акти, що регулюють обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, можна класифікувати на:

- 1) спеціальні, основною метою яких безпосереднє врегулювання порядку встановлення, змісту, реалізації та припинення таких обмежень;
- 2) загальні, що врегульовують певну галузь, однак додатково містять певні спеціальні норми щодо правових обмежень в умовах воєнного стану.

Адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану в Україні базується на положеннях Конституції України та низці спеціальних нормативно-правових актів. Основні положення щодо правового режиму воєнного стану визначаються *Конституцією України*, яка встановлює, що правовий режим воєнного стану регулюється виключно законом [53]. Це означає, що будь-які обмеження прав і свобод громадян повинні мати законодавче обґрунтування та не можуть бути запроваджені на підставі підзаконних актів чи рішень органів виконавчої влади.

З метою захисту конституційних та основоположних прав і свобод людини Конституція України містить перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Це, зокрема, право на життя, заборона катувань, право на повагу до приватного і сімейного життя та інші основні права [53]. Такий підхід гарантує, що навіть під час найскладніших періодів

держава зобов'язана дотримуватися базових прав людини та не може порушувати ці принципи.

Конституція України визначає основи відчуження об'єктів права приватної власності, а також повноваження і обов'язки Президента та Верховної Ради України щодо введення воєнного стану і проведення мобілізації. Це забезпечує захист конституційних прав і свобод громадян навіть у критичних умовах, коли загроза незалежності й територіальній цілісності держави може вимагати тимчасового обмеження цих прав.

Ключовим *законом* у сфері національної безпеки, який, серед іншого, урегульовує окремі аспекти правового режиму воєнного стану, є Закон України «Про національну безпеку України» [103]. Цей закон встановлює систему управління силами безпеки й оборони, розподіляє повноваження між державними органами та визначає перелік документів для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Зокрема, він регламентує повноваження Президента України, Міністерства оборони та Збройних Сил України щодо забезпечення правового режиму воєнного стану.

На основі цього Закону прийнято низку концептуальних документів, що визначають загрози національній безпеці та планування дій у відповідь. До них належать Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України та Стратегічний оборонний бюлетень України. Ці документи регламентують повноваження інших суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану, включаючи Головнокомандувача Збройних Сил України, начальника Генерального штабу, та командувачів видів військ. Вони забезпечують чітке і скоординоване виконання завдань у сфері національної безпеки й оборони, зокрема в умовах воєнного стану [103].

Закон України «Про оборону України» є важливим нормативно-правовим актом, що регулює правовий режим воєнного стану. Він визначає ключові поняття, такі як «особливий період», «воєнний стан», «військове командування»

та «органи військового управління». Закон також окреслює повноваження суб'єктів, що забезпечують оборону держави, зокрема в умовах воєнного стану [140], що сприяє забезпеченню чіткого та скоординованого управління обороною держави в критичних умовах.

До суб'єктів забезпечення оборони України, зокрема в умовах воєнного стану, належать Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Ставка Верховного Головнокомандувача, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, а також Міністерства, центральні та інші органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [140].

Закон «Про оборону України» також визначає повноваження Кабінету Міністрів України, функції Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також межі діяльності центральних та інших органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [140]. Ці положення забезпечують чітке правове регулювання дій державних органів в умовах правового режиму воєнного стану, забезпечуючи ефективне управління оборонними ресурсами та захист конституційних прав і свобод громадян.

Закон України «Про основи національного спротиву» визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки й оборони, а також інших суб'єктів, визначених цим Законом, у питаннях підготовки і ведення національного спротиву. До складових національного спротиву Закон відносить територіальну оборону, рух опору та підготовку громадян України до національного спротиву. Територіальна оборона як певна структурна організація бере участь у впровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [105].

Територіальна оборона складається з військової, цивільної та військово-цивільної складових. Військова складова включає органи військового управління та військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України. Військово-цивільна складова охоплює штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони. Ця структура забезпечує ефективне виконання завдань з національної безпеки й оборони під час правового режиму воєнного стану [105].

Одним із законодавчих актів, спрямованих на правове регулювання підготовки держави до захисту її територіальної цілісності та забезпечення оборони людськими й матеріальними ресурсами, є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [102]. Цей закон має особливе значення у сфері оборони, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки він регулює порядок здійснення мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі, визначає права й обов'язки суб'єктів, відповідальних за забезпечення оборони, включаючи громадян України, а також встановлює відповідні правові обмеження в процесі мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна в юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [106]. Вказаний нормативний акт обумовлений конституційною вимогою щодо регулювання правового режиму власності виключно законами.

Спеціальним законом, який власне деталізує регулювання правового режиму воєнного стану та порядок застосування обмежень прав і свобод людини, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [108]. Цей

закон встановлює конкретні процедури й умови введення воєнного стану, визначає права та обов'язки громадян і органів державної влади, а також регламентує обсяг і характер обмежень, що можуть бути запроваджені. Він є фундаментом для всіх адміністративно-правових актів, які забезпечують реалізацію воєнного стану на практиці, забезпечуючи правову визначеність і передбачуваність дій держави.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає чіткі процедури та механізми, які необхідні для ефективного функціонування держави під час воєнного стану. Він встановлює основні принципи, на яких ґрунтується цей режим, передусім принципи забезпечення національної безпеки, захисту конституційних прав і свобод громадян, а також охорони громадського порядку [108].

Закон також регулює діяльність органів державної влади, зокрема Президента України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, військового командування та інших суб'єктів, які мають ключову роль у забезпеченні правового режиму воєнного стану, зокрема відповідних адміністративно-правових обмежень. Він визначає їхні повноваження та обов'язки, що дозволяє забезпечити скоординовану й ефективну роботу всіх інституцій у надзвичайних умовах.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [108] є основним законодавчим актом, що служить правовою основою для захисту публічних інтересів, забезпечення безпеки та оборони, а також захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Цей закон встановлює повноваження суб'єктів, відповідальних за забезпечення правового режиму, і визначає організаційно-правові засади їх реалізації, які здійснюються, зокрема, через підзаконні нормативно-правові акти.

Варто зауважити, що одним із суб'єктів здійснення заходів правового режиму воєнного стану є Збройні Сили України, діяльність яких регулюється

Законом України «Про Збройні Сили України», що визначає правові основи їх функціонування, функції, склад, правові засади їх організації, діяльності та управління [100].

Важливу роль у системі нормативно-правового регулювання правового режиму воєнного стану відіграють *підзаконні нормативно-правові акти*. Вони деталізують процедури та конкретні заходи, необхідні для забезпечення правопорядку, підтримки функціонування державних інституцій та захисту населення в умовах воєнного стану, реалізуючи положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Постанови Верховної Ради України посідають важливе місце в системі підзаконних нормативно-правових актів щодо адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану. Вони забезпечують практичну реалізацію законодавчих положень, визначаючи конкретні заходи та процедури для підтримання правопорядку й безпеки в умовах воєнного стану.

Особливим суб'єктом забезпечення правового режиму воєнного стану є Президент України. Його правовий статус має декілька особливостей: по-перше, відповідно до Конституції України, він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина, маючи відповідні повноваження для реалізації своїх обов'язків. По-друге, Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, що надає йому суттєві повноваження у сфері військового управління і важливу роль у здійсненні керівництва у сферах національної безпеки й оборони.

На виконання Конституції і законів України Президент України має право видавати укази й розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Указами Президента регулюються питання в найбільш значущих сферах суспільних відносин, такі як введення воєнного стану, мобілізація, а

також використання Збройних Сил та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України тощо.

Одним з прикладів реалізації своїх повноважень Президентом України є видання підзаконного нормативно-правового акта – Указу про загальну мобілізацію, який за своїм характером одночасно є і розпорядчим, і нормативним актом. Вказаним указом розпочинається загальна мобілізація військовозобов'язаних і резервістів, визначаються організаційні питання щодо проведення мобілізаційних заходів та як наслідок запровадження відповідних правових обмежень, обмовлених проведенням мобілізації в умовах воєнного стану.

Таким чином, підзаконні нормативно-правові акти, видані Президентом України, є важливими інструментами адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану, забезпечуючи мобілізацію ресурсів, фінансову підтримку та оперативне доукомплектування військових формувань для захисту національної безпеки і територіальної цілісності України.

Водночас Президент України здійснює керівництво у сфері оборони, зокрема щодо введення в Україні воєнного стану, не лише самостійно, а й за допомогою очолюваної ним Ради національної безпеки і оборони України, що за своєю суттю є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони. Компетенція, функції, завдання та склад Ради визначаються ст. 107 Конституції України та законами України «Про національну безпеку України» (ст. 14) і «Про Раду національної безпеки і оборони України» [53; 103; 109].

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію президентськими указами. В. Л. Зьолка вважає, що такі укази мають вищу юридичну силу порівняно з постановами уряду та є обов'язковими для виконання на всій території України [36, с. 190].

Дослідник В. А. Ліпкан вказує, що особлива роль Ради національної безпеки і оборони полягає в стратегічному управлінні національною

безпекою [62, с. 184]. Своєю чергою Т. О. Мацелик вважає, що рішення ради мають рекомендаційний характер для органів, стосовно яких вони приймаються [65, с. 370].

Аналізуючи повноваження Ради національної безпеки і оборони України як суб'єкта забезпечення оборони країни, В. Й. Пашинський поділяє функції цієї Ради на:

- 1) загальні (організації, координації, контролю);
- 2) спеціальна (консультативно-дорадча (аналітична) функція);
- 3) допоміжна функція (інформаційна) [75, с. 259–262].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», до компетенції Ради належить, зокрема, прийняття рішень щодо:

- проєктів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів і документів з питань національної безпеки й оборони;

- заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних і реальних загроз національним інтересам України;

- питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях;

- необхідності примусового відчуження або вилучення рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше

30 км від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території [109].

Аналізуючи законодавчо визначену компетенцію Ради національної безпеки і оборони України, слід зауважити, що її рішення (які вводяться в дію указами Президента) щодо адміністративно-правових обмежень, обумовлених введенням в Україні воєнного стану, також мають нормативно-правовий характер і є важливою складовою системи нормативно-правових актів у цій сфері, оскільки фактично є основою для відповідних указів Президента України. Рішення Ради національної безпеки і оборони хоча й опосередковано, проте мають регулюючий вплив на суспільні відносини в умовах воєнного стану.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють правові обмеження в умовах воєнного стану, чільне місце посідають акти Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України відповідає за встановлення порядку здійснення передбачених заходів правового режиму воєнного стану під час їх запровадження відповідними суб'єктами.

Відповідно до своїх повноважень, Кабінет Міністрів України видає обов'язкові для виконання нормативні акти – постанови. Ці документи забезпечують виконання вимог законодавства у сфері національної безпеки й оборони, забезпечують реалізацію мобілізаційних заходів, регулюють питання використання матеріальних ресурсів, а також забезпечують фінансове та логістичне підтримання діяльності військових формувань та інших суб'єктів, залучених до забезпечення правового режиму воєнного стану.

Нормативні акти Кабінету Міністрів України є ключовими інструментами в системі адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану, оскільки вони забезпечують координацію дій різних суб'єктів, залучених до забезпечення національної безпеки й оборони, та сприяють ефективному

виконанню завдань, пов'язаних із захистом суверенітету й територіальної цілісності України.

Наразі постановами Кабінету Міністрів України визначено механізми реалізації майже всіх заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені в межах його повноважень Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Серед таких заходів можна виокремити:

- залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану [93];
- запровадження комендантської години та режиму світломаскування [79];
- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян [79];
- перевірку документів в осіб, проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян [79];
- встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб [90];
- заборону торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі [92];
- встановлення особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які містять наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори [87];
- проведення евакуації в разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій [97];
- нормоване забезпечення населення основними продовольчими та непродовольчими товарами в особливий період [25];

- запровадження тимчасових обмежень на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів і випромінювальних пристроїв спеціального призначення [94];
- користування радіочастотним спектром в особливий період [95].

Слід констатувати провідну роль Кабінету Міністрів України в нормативній регламентації адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, що обумовлено менш формалізованою порівняно із законодавчою діяльністю процедурою прийняття нормативно-правових актів. Кабінет Міністрів України зміг досить оперативно вирішити питання нормативного врегулювання порядку цих обмежень, що своєю чергою сприяло захисту прав особи та верховенства права в умовах воєнного стану, адже відсутність такого регулювання негативно вплинула б на правові гарантії особи в умовах такого особливого правового режиму.

Наступний рівень у системі підзаконних нормативно-правових актів становлять акти центральних органів виконавчої влади – міністерств, державних і національних служб, державних і національних агентств, державних інспекцій та інші центральних органів виконавчої влади. Ці органи відповідають за формування та реалізацію державної політики у відповідних сферах.

Важливу роль у забезпеченні заходів правового режиму воєнного стану відіграє Міністерство оборони України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері та сфері оборони.

Міністерство оборони України в межах своїх повноважень і на виконання законів України, указів Президента України видає накази, а з питань організаційних заходів – директиви. Зокрема, воно затверджує плани мобілізаційного розгортання та забезпечує виконання актів управління, необхідних для здійснення Президентом України як Верховним

Головнокомандувачем Збройних Сил загального керівництва національним спротивом.

Військове командування як спеціальний суб'єкт забезпечення правового режиму воєнного стану в межах визначених вказаними нормативними актами повноважень видає обов'язкові для виконання накази й директиви як індивідуального, так і нормативного характеру.

Військові адміністрації як тимчасові суб'єкти забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану очолюють начальники військової адміністрації (населеного пункту, району, області). Начальник військової адміністрації уповноважений видавати обов'язкові для виконання на відповідній території накази та розпорядження.

Органи самоврядування також є важливими суб'єктами забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, відіграючи значну роль у питаннях охорони та оборони територіальних громад. Їх діяльність, зокрема в умовах воєнного стану, регулюється Конституцією України, законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативно-правовими актами. Відповідні місцеві ради та їх виконавчі органи в межах своїх повноважень приймають нормативні та інші акти у формі рішень.

В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією та законами України, і сприяють діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території.

Крім того, відповідно до ст. 14 Закону України «Про оборону» [5] в особливий період для керівництва виконанням заходів щодо оборони України рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій, державних адміністрацій міст Києва та Севастополя

утворюються ради оборони відповідно Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, які також уповноважені застосовувати адміністративно-правові обмеження. До складу таких рад входять посадові особи місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також командири (начальники) військових частин Збройних Сил України, органів, військових частин інших військових формувань і правоохоронних органів розташованих на території області, міста [104].

В. Г. Чорна слушно зауважує, що не завжди суб'єкт, який прийняв відповідний нормативний акт, є суб'єктом його застосування. Цей суб'єкт може лише встановити обмеження, а суб'єктом застосування є інший орган, який визначений в акті, який прийняв відповідний суб'єкт [165, с. 280].

Своєю чергою *локальні акти*, у яких визначені адміністративно-правові обмеження, чітко встановлюють конкретні суб'єкта застосування, вид адміністративно-правового обмеження, період його дії, місце дії та конкретних осіб, на яких вони поширюються.

Локальність як ознака нормативно-правових актів може бути територіальною, організаційною та відомчою. Територіальна локальність виражається в обмеженості дії нормативно-правового акта визначеними просторовими межами, наприклад, межами міста, адміністративно-територіальної одиниці тощо. Організаційна локальність усвідомлюється як обмеженість дії нормативно-правового акта певною організацією або підприємством: нормативно-правові акти організацій та підприємств тощо. Відомча локальність характеризується системою нормативно-правових актів, що діють у межах однієї вертикалі органів виконавчої влади [148].

Для прикладу можна навести локальні нормативні акти (накази розпорядження) окремих суб'єктів публічної адміністрації, їх територіальних підрозділів стосовно особливого режиму та графіка роботи в умовах воєнного

стану, порядку прийому документів, правил поведінки під час оголошення повітряних тривог тощо.

На думку французького вченого Ж.-Л. Бержеля, специфіка локальних нормативних актів полягає в тому, щоб, використовуючи структуру загальних приписів, які впливають на правовий порядок загалом, прив'язати їх використання до специфіки місця, часу й особливостей суб'єктів [174, с. 85].

В. Г. Чорна стверджує, що характерними рисами обмежувальних локальних норм є такі:

- визначають певні видові обмеження;
- суб'єкт прийняття не має владно-управлінських повноважень;
- за своєю юридичною ознакою вони належать до підзаконних правових актів;
- характеризуються вузькою спрямованістю;
- мають індивідуальний характер застосування;
- мають чітко встановлений масштаб дії (у межах діяльності конкретного підприємства, установи та організації);
- визначають межі належної та можливої поведінки суб'єктів адміністративного права відповідно до їх правового статусу [165, с. 286].

Водночас варто зауважити, що твердження дослідниці про відсутність у суб'єкта прийняття владно-управлінських повноважень є дискусійним і потребує принаймні додаткового обґрунтування, адже складовою владно-управлінських повноважень є, серед іншого, і прийняття відповідних нормативних актів у відповідній сфері.

Отже, надзвичайні умови, у яких функціонує держава з 2014 року, та виклики, якими вони супроводжуються, об'єктивно обумовили розширення інструментарію адміністративно-правового регулювання завдяки появі нових суб'єктів і розширенню повноважень інших.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» є основним нормативним актом, що визначає правові основи захисту публічних інтересів, забезпечення безпеки та оборони, а також прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Значну роль у реалізації положень закону відіграють підзаконні нормативно-правові акти, зокрема постанови та розпорядження Верховної Ради України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України та накази центральних органів виконавчої влади. Як гарант державного суверенітету та територіальної цілісності, Президент України має суттєві повноваження у сфері військового управління, видаючи укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів визначають механізми реалізації заходів правового режиму воєнного стану, таких як залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт, встановлення комендантської години, проведення евакуації тощо. Вони забезпечують реалізацію державної політики у сферах національної безпеки й оборони. Особливу роль відіграє Міністерство оборони України, яке видає накази та директиви для забезпечення виконання завдань у воєнній сфері. Спеціальний суб'єкт, що видає накази та директиви для підготовки та ведення бойових дій, мобілізаційної готовності та інших аспектів життєдіяльності Збройних Сил України. Тимчасові структури, що забезпечують адміністративно-правовий режим на відповідних територіях, очолювані начальниками, які мають право видавати накази та розпорядження. Вони відіграють важливу роль у питаннях охорони та оборони територіальних громад в умовах воєнного стану.

Таким чином, законодавча база, що регулює правовий режим воєнного стану, забезпечує комплексний підхід до підготовки держави та суспільства до надзвичайних ситуацій, зокрема через чітко визначені процедури мобілізації та відчуження майна. Це гарантує ефективність заходів, спрямованих на захист національної безпеки та забезпечення оборони, дотримуючись конституційних прав і свобод громадян.

Висновки до розділу 1

Воєнний стан передбачає запровадження спеціального правового режиму, який суттєво змінює звичайні механізми захисту прав і свобод людини. Держава наділена особливими повноваженнями для впровадження правового режиму воєнного стану, покликана здійснювати контроль як за його впровадженням та його виконанням, що врегульовано відповідним законодавством. У випадку загрози державній незалежності або безпеці громадян введення правового режиму воєнного стану передбачає обмеження прав і свобод осіб, а також інтересів юридичних осіб, які не діють у звичайних умовах. Адміністративно-правові обмеження є невід'ємною частиною цього режиму і мають на меті забезпечення державної безпеки та громадського порядку, полягають у додаткових обов'язках, заборонах, заходів примусового характеру, відповідальності, що встановлюються імперативними адміністративно-правовими нормами.

Основною метою адміністративно-правових обмежень у таких умовах є гарантування національної безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод громадян від зовнішніх і внутрішніх посягань, обумовлених воєнним станом. У цей період держава зазвичай отримує додаткові дискреційні повноваження для введення необхідних обмежень, щоб підтримувати належне функціонування інститутів публічної влади. Ця мета конкретизується у виконанні таких завдань, як забезпечення національної безпеки та оборони; забезпечення громадського порядку; захист прав і свобод громадян; підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації; мобілізація економічних та матеріальних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки.

Запровадження та дотримання таких обмежень має відбуватися з урахуванням певних принципів, які забезпечують баланс між необхідністю державного втручання в зміст і обсяг прав людини та захистом цих прав, а

також визначають межі, у яких такі обмеження можуть здійснюватися. Ідеться про такі основоположні принципи, як верховенства права, рівності та гуманізму, а також такі спеціальні принципи, як необхідності, пропорційності, правової визначеності, тимчасовості й підзвітності.

Причому Українська держава з 2014 року функціонує в умовах спочатку гібридної, а згодом відкритої збройної агресії, що зумовило виникнення нових та вдосконалення старих інструментів адміністративно-правового регулювання обмежень, обумовлених такою агресією, шляхом появи нових суб'єктів нормотворення в цій сфері та розширення повноважень наявних. Так, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» є основним нормативним актом, що встановлює правові основи захисту публічних інтересів, забезпечення безпеки та оборони, а також прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Важливу роль у виконанні положень цього закону відіграють підзаконні нормативно-правові акти, зокрема постанови та розпорядження Верховної Ради України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України та накази центральних органів виконавчої влади, що визначають і деталізують механізми реалізації заходів правового режиму воєнного стану

Як гарант державного суверенітету й територіальної цілісності Президент України також має значні повноваження у сфері військового управління, видаючи укази та розпорядження, які є обов'язковими для виконання.

Законодавча база, яка регулює адміністративно-правові обмеження в умовах воєнного стану, повинна комплексно та всебічно забезпечувати готовність держави та суспільства до надзвичайних ситуацій через конкретно визначені процедури запровадження та дотримання необхідних і пропорційних обмежень з дотриманням причому конституційних прав та свобод громадян.

Основні результати дослідження за розділом 1 висвітлено в низці авторських праць [153; 154; 158; 160–163].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Адміністративно-правові обмеження особистих прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Правовий режим воєнного стану є особливим режимом, що запроваджується державою в разі виникнення загрози національній безпеці та державній незалежності, а також під час збройної агресії або загрози нападу. Такий режим передбачає обмеження низки прав і свобод громадян, зокрема особистих немайнових прав. Особисті права становлять фундаментальну частину правового статусу людини та громадянина, що закріплені Конституцією України. В умовах воєнного стану адміністративно-правові обмеження цих прав є вимушеним заходом для забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку та ефективного функціонування держави. В умовах сучасних викликів і загроз, з якими стикається Україна, питання обмеження особистих прав і свобод набуває особливої значущості, адже важливо враховувати необхідність дотримання принципу пропорційності, який полягає в знаходженні балансу між потребою в забезпеченні національної безпеки та захистом фундаментальних прав і свобод людини та громадянина.

Так, конституційні права і свободи зазвичай класифікують за сферами на: особисті, громадянські та політичні, економічні, соціальні та культурні.

Е. Р. Дорошенко до особистих прав, що закріплені в Конституції України, відносить такі: право на життя (ст. 27); право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на

таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте життя (ст. 32); право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно покидати територію України (ст. 33); право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим чином – на власний вибір (ст. 34); право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35); право направляти індивідуальне або колективне письмове звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів (ст. 40) [26, с. 47].

Умови воєнного стану досить часто вимагають від держави запровадження конкретних адміністративно-правових заходів, спрямованих на обмеження цих прав з метою забезпечення національної безпеки та суспільного порядку. Водночас у ст. 64 Конституції України також встановлено, що навіть в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені такі особисті права і свободи, як право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність [53]. Таким чином, адміністративно-правових обмежень вказаних особистих прав апріорі бути не може.

Г.Оберляйтер констатує, що норми міжнародного права дозволяють тимчасово призупинити певні права людини в умовах надзвичайних ситуацій у країні, зокрема збройних конфліктів. Порушення певних прав, зокрема громадянських свобод, як їх розуміють у внутрішніх правових системах, розглядають як прийнятні за суворих обмежень, покликані забезпечити загальне функціонування та виживання держави і суспільства [182].

Ураховуючи досить великий обсяг прав і обов'язків та обмежений формат дослідження, вважаємо за доцільне зосередитись на певних групах прав і дослідити особливості їх адміністративно-правового обмеження в умовах воєнного стану.

У статті 30 Конституції України кожному гарантовано *недоторканність житла*. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку [53].

Згідно з п. 7 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належить, зокрема, огляд житла громадян [108].

Відповідно до п. 4, 5, 6 Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456, огляд житла громадян здійснюється лише після введення воєнного стану в межах території та в строки, зазначені в указі Президента України про введення воєнного стану, на підставі наказу військового командування разом з військовими адміністраціями (у разі їх утворення). Зазначеним наказом призначають коменданта, визначають його завдання, повноваження із забезпечення єдиного управління визначеними силами та засобами Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, СБУ, ДПС, ДМС, ДСНС, військових адміністрацій (у разі їх утворення) та координації їх дій під час здійснення заходів особливого режиму. Повноваження на проведення огляду житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта. Аудіо- і відеофіксація житла громадян та їх

особистих речей здійснюється уповноваженими особами за згодою громадян [96].

У пункті 11 постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» зазначено, що «огляд житла чи іншого володіння громадян, службового приміщення проводиться уповноваженою особою відповідно до вимог законодавства. Уповноважена особа може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із: а) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; б) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; в) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають у житлі або іншому володінні особи» [96].

Проникнення уповноваженої особи до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном. Про застосування зазначеного заходу уповноважена особа доповідає та/або інформує відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України [96].

Житлом особи вважають будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення (п. 2 вказаного Порядку) [96].

Водночас вважаємо за необхідне звернути увагу на проблемні питання правового регулювання адміністративно-правових обмежень права на недоторканність житла. Так, Конституція України (ст. 30) гарантує недоторканність житла та дозволяє проникнення до нього лише за

вмотивованим рішенням суду або в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя або переслідуванням злочинців. Зрозуміло, що в умовах воєнного стану це право може обмежуватися шляхом введення додаткових підстав для проникнення житла без відповідного судового рішення. Порядок огляду житла в умовах воєнного стану передбачає певні формальні процедури, такі як накази військового командування та участь уповноважених осіб (Національна поліція, СБУ, Національна гвардія тощо). Однак ні в спеціальному законі, ні у вказаному підзаконному нормативно-правовому акті відсутній чіткий ретроспективний механізм контролю за дотримання цих процедур і захисту прав громадян у разі зловживання такими повноваженнями.

Крім того, суть підзаконного нормативного акта полягає в конкретизації положень законодавчих актів. Проте вказаний Порядок дозволяє проникнення до житла без судового рішення в невідкладних випадках, що можуть бути пов'язані з надзвичайними ситуаціями, переслідуванням злочинців або припиненням злочинів. Водночас не визначено чітких критеріїв, які б дозволяли уповноваженим особам приймати такі рішення, що може призвести до зловживань і порушень прав громадян. Перелічені в Порядку критерії проникнення до житла є універсальними та можуть застосовуватись і в мирний час, оскільки передбачені кримінально-процесуальним законодавством. Таким чином, дублювання в підзаконному акті норм закону видається недоречним.

На нашу думку, Порядок повинен відображати підстави для огляду житла, що обумовлювалися саме введенням в державі воєнного стану та визначати його деталізований характер, певну послідовність дій під час його проведення. Потенціал такого адміністративно-правового обмеження як огляд житла без судового рішення явно недооцінений та не відповідає рівню тих загроз, які виникають перед суспільством в умовах воєнного стану. Наприклад, підставами огляду житла громадян може бути також пошук зброї, боєприпасів або інших предметів, які можуть бути використані як для вчинення терористичних актів

або інших злочинів проти сил оборони, так і для відсічі й стримування ворога, перевірка стосовно переховування в житлі ворожих комбатантів або осіб, які самовільно залишили військову частину, тощо.

Своєю чергою необхідно передбачити реальну можливість оскарження дій уповноважених осіб у випадку явно непропорційного застосування такого заходу, що може включати створення спеціальних судових процедур або органів для швидкого розгляду таких скарг.

Згідно зі ст. 31 Конституції України, кожному гарантується *таємниця листування*, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [53].

Відповідно до п. 7, 11, 12 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема, проведення огляду речей (у тому числі тих, у яких може міститися листування), регулювання роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та (або) послуг і заборона передачі інформації через комп'ютерні мережі; у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучення в підприємств, установ і організацій всіх форм власності, окремих громадян електронного комутаційного обладнання, комп'ютерів, а також за потреби – інших технічних засобів зв'язку [108].

Пунктами 5, 6 та 9 Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456, передбачено, що право на проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано

відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта. Під час проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян уповноважена особа може застосовувати технічні прилади й технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів і речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації. З метою здійснення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів уповноважена особа може проводити поверхневу перевірку. Поверхнева перевірка проводиться шляхом візуального огляду особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуального огляду речей, багажу, вантажів та/або транспортного засобу (салону, багажника). Уповноважена особа для проведення поверхневої перевірки особи може зупиняти осіб та/або оглядати їх, якщо існує достатньо підстав вважати, що особа має при собі речі, обіг яких заборонено чи обмежено або які становлять загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб. Під час поверхневої перевірки речей або транспортного засобу особа повинна самостійно показати уповноваженій особі вміст особистих речей чи транспортного засобу [96].

Слід відзначити, що знову ж таки підстави для зупинки осіб та проведення огляду, передбачені цим Порядком, наприклад «достатньо підстав вважати, що особа має при собі речі, обіг яких заборонено чи обмежено або які становлять загрозу життю чи здоров'ю» дублюються у відповідних нормативних актах кримінально-правового регулювання (Закон України «Про Національну поліцію») і видається не зовсім зрозумілим, навіщо потрібно повторно вказувати на таке обмеження, яке фактично діє і в мирний час.

Також залишається неврегульованим механізм огляду речей, що містить охоронювану законом інформацію, зокрема листування. Яскравим прикладом такої ситуації є огляд уповноваженими особами вмісту мобільного телефону

стосовно з'ясування кола спілкування його власника та чи не є цей телефон знаряддям вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень.

Крім того, відсутній механізм продовження огляду речей у разі, якщо особа відмовляється самотійно показати уповноваженій особі вміст особистих речей.

Зазначені зауваження та пропозиції стосуються і врегулювання адміністративно-правових обмежень права не зазнавати *втручання в його особисте і сімейне життя* (ст. 32 Конституції України), виходячи зі змісту такого листування [53].

Згідно зі ст. 33 Конституції України, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується *свобода пересування*, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну [53].

Відповідно до п. 5, 6, 10, 19, 23 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема, запровадження в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантської години (заборони перебування в певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень); встановлення в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів; встановлення в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; проведення евакуації населення в разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони;

інтернування (примусове оселення) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України [108].

Згідно з ч. 6 ст. 20 цього Закону, в умовах воєнного стану оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон розміщеним за межами України відокремленим підрозділом (філією, представництвом) державного підприємства, що належить до сфери управління Державної міграційної служби України, громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років здійснюється за умови наявності у вказаних осіб військово-облікових документів. Дійсність військово-облікових документів перевіряється працівником відокремленого підрозділу (філії, представництва) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [108].

Крім того, п. 2-1–2-19 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану перетинати державний кордон мають право лише окремі категорії осіб за наявності додаткових дозвільних документів з різних установ та організацій. Наприклад, у п. 2-14 встановлено обмеження на перетин державного кордону більшості публічних службовців, окрім як на підставі рішень про службові відрядження [98]. Також слід зауважити, що більше половини змісту цих Правил займають саме норми, що врегульовують адміністративно-правові обмеження перетину державного кордону України, які обумовлені введенням в Україні воєнного стану у 2022 році, що свідчить про значний обсяг обмеження прав людей у цій сфері.

Однак, як зазначає Ю. В. Цветкова, рішення про заборону виїзду військовозобов'язаних у лютому 2022 року не було повністю помилковим. Всередині держави воно відіграло значну консолідуючу роль, сформувавши у населення усвідомлення стану «state of siege» – екстраординарного періоду зосередження на найважливішій меті виживання держави, створення єдиної

громади з цілісною правосвідомістю без позитивних і негативних дискримінацій, консолідації різномовного та різнокультурного населення в націю, перед якою постала загроза винищення. Водночас вона вказує, що чим довше йде війна, тим гостріше стоятиме саме економічне питання. Чоловіки, які об'єктивно не потрібні на фронті, але робота яких пов'язана з виїздами за кордон шукатимуть способи перетину кордону. На жаль, часто ці способи будуть корупційними, нести ознаки злочинів або навіть становити загрозу життю та здоров'ю. Тому вона пропонує запровадити інститут спеціальної застави, коли дозвіл на тимчасовий перетин кордону надається військовозобов'язаному за умови внесення значної суми коштів на спеціальний рахунок. Після повернення особи в Україну сума в повному обсязі має повернутися заставодавцю. За неповернення особи у визначений термін сума застави мала б перераховуватися до державного бюджету з цільовим використанням на потреби армії, відновлення інфраструктури тощо. Сума застави має бути достатньо великою, щоб відповідати воєнним потребам, але водночас бути реальною для компанії, що зацікавлена в роботі чи відрядженні чоловіка за кордон. Впровадження механізму спеціальної застави знищить корупційні схеми вивезення чоловіків за кордон; сприятиме розвитку економіки України та добробуту населення; а із неповернених застав створить додаткові фонди для фінансування нагальних потреб держави та армії [164].

У цьому контексті слід зазначити, що введення інституту спеціальної застави для тимчасового перетину кордону військовозобов'язаними під час воєнного стану має як потенційні переваги, так і ризики, які слід ретельно врахувати. Запровадження спеціальної застави дійсно може знизити рівень корупції, пов'язаної з нелегальними виїздами військовозобов'язаних за кордон. Військовозобов'язані, які працюють за кордоном або беруть участь у міжнародних відрядженнях, можуть продовжувати свою діяльність, що сприятиме підтримці економіки України. Це особливо важливо для компаній,

чия діяльність залежить від виїздів їхніх працівників за кордон. Застава, що не повертається в разі неповернення особи у встановлений термін, може бути використана на потреби армії та відновлення інфраструктури, що забезпечить додаткові ресурси для держави в умовах війни. Велика сума застави буде стимулювати військовозобов'язаних повертатися в Україну у встановлений термін, що підвищить відповідальність і дисципліну серед осіб, які отримали дозвіл на тимчасовий виїзд.

Водночас значні суми застави можуть бути доступні лише заможним громадянам або великим компаніям, що створить нерівність у можливостях виїзду за кордон серед військовозобов'язаних. Так само власне застава, попри її значний розмір, може перетворитися на своєрідний «правомірний хабар» або плату за виїзд з України й неповернення назад, а сам інститут може фактично стати інститутом платного виїзду за межі країни з метою уникнення мобілізації.

Відповідно до п. 4, 8 Порядку, здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573, на території, де запроваджено комендантську годину, забороняється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях осіб без виданих перепусток, а також рух транспортних засобів. Запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування здійснюється лише за наявності реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку [79].

Згідно з п. 4, 5 Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455, встановлення особливого режиму здійснюється

військовим командуванням на підставі указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Особливий режим встановлюється шляхом видання наказу військовим командуванням разом з військовою адміністрацією (у разі її утворення), яким призначається комендант [91].

Пунктами 19, 20 цього Порядку передбачено, що суб'єкти господарювання переміщують вантажі (товари) транспортними засобами на територію (з території), де встановлено особливий режим, через визначені блокпости. Вантажі (товари), що переміщуються на територію, де встановлено особливий режим, у межах такої території підлягають контролю в'їзду/виїзду. Заходи з контролю в'їзду/виїзду передбачають:

1) на блокпостах:

- перевірку документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи;
- перевірку документів, необхідних для здійснення перевезення вантажу (документів на транспортний засіб, документів на вантаж, дорожнього листа тощо);
- проведення огляду транспортного засобу та вантажу (товару) щодо відповідності документам на вантаж (товар);
- затримання осіб, транспортних засобів, вантажу (товару), проведення їх огляду та передачу їх уповноваженим представникам правоохоронних органів;

- тимчасове обмеження (заборону) руху транспортних засобів та осіб;

2) поза межами блокпостів:

- виявлення порушення встановленого порядку переміщення осіб, транспортних засобів, вантажів (товарів) на територію, де встановлено особливий режим;

- затримання осіб, транспортних засобів, вантажу (товару), проведення їх огляду та передачу їх уповноваженим представникам правоохоронних органів [91].

Згідно з п. 3, 4 Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450, запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб здійснюється військовим командуванням на підставі указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та полягає у забороні декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, крім зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб у разі одночасного декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій воєнний стан не введено. Військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування приймає рішення про запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб, яке негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації [90].

У рішенні зазначають обставини, що склалися в Україні або в окремих її місцевостях, і несприятливі фактори воєнного характеру, що створюють загрозу для населення та істотно знижують рівень забезпечення його життєдіяльності, шляхи протидії таким факторам. У рішенні також зазначають:

- обґрунтування необхідності запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб;

- строки запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб;
- перелік осіб, яким забороняється або обмежується вибір місця перебування чи місця проживання;
- населені пункти, у яких запроваджується заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб;
- інші заходи, що полягають у забезпеченні виконання указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях [90].

Відповідно до п. 1, 3 Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841, евакуація – це організоване вивезення (виведення) населення із зон можливого впливу наслідків надзвичайної ситуації або надзвичайної ситуації і розміщення його поза зонами дії вражаючих факторів джерел надзвичайної ситуації в разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення, а також вивезення матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. Обов'язковій евакуації підлягає населення, зокрема в разі збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій у безпечні райони). З метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії [97].

Водночас в умовах розгортання воєнних дій терміни для евакуації населення з небезпечних районів (зон) надзвичайно стислі та не залишають часу на «класичну» схему – збір комісії з питань евакуації, приведення в готовність інших органів з евакуації, прийняття рішення та проведення оповіщення шляхом передачі текстових повідомлень, визначення маршрутів і безпечних районів, подання транспорту до пунктів збору, підготовку безпечних районів до прийому людей тощо. Такі складні умови потребують нових рішень та підходів до проведення евакуації, зокрема екстреної евакуації, яка здійснюється людьми самостійно, а управління процесом забезпечується передачею спеціальних (розроблених для управління евакуацією) сигналів, про які люди обізнані та навчені діяти за ними. Усе інше, що необхідно зробити, готується завчасно і проводиться з урахуванням розвитку подій [147, с. 46].

Тобто евакуація, тим паче обов'язкова, у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій не повинна бути загроможжена складними процедурами та багато стадій і етапів. Її процедура повинна бути водночас і простою, і не призводити до свавілля з боку суб'єктів публічної адміністрації.

Відповідно до ст. 34 Конституції України, кожному гарантується право на *свободу думки та слова*, на вільне вираження власних поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [53].

Принципи свободи вираження та регулювання мовлення, визначені в збірнику «Доступ до ефіру, міжнародних стандартах забезпечення свободи

вираження поглядів», визначають систему стандартів, спрямованих на досягнення балансу між забезпеченням і захистом незалежного мовлення та врахуванням інтересів суспільства. Зокрема, до принципів свободи вираження та регулювання мовлення відносять такі: право на свободу вираження та інформації, незалежність редакційної політики, забезпечення різноманітності, надзвичайні заходи, відповідальність за висловлювання третіх сторін, загальнодоступність, інфраструктура, економічне середовище, частотне планування, незалежність, чіткі гарантії незалежності, політика телерадіомовлення, порядок призначення та відставки членів регулюючого органу, компетенція, підзвітність, судове оскарження, фінансування, сфера ліцензування, видача ліцензій, право на отримання ліцензії, порядок ліцензування, умови ліцензування, адміністративне регулювання змісту, позитивні обов'язки щодо змісту мовлення, реклама, порядок застосування санкцій, пропорційність, недопустимість дискримінації, достатність наданої суспільству інформації, освіта виборців, політичне мовлення «прямого доступу», політичне мовлення на правах реклами, оперативність виправлення, перетворення державних мовників у громадських, незалежність, фінансування громадських мовників, функції громадських мовників [27].

Отже, принципи визначають як забезпечити регулювання мовлення та діяльності медіа, яке відповідає інтересам суспільства, водночас гарантувавши, що таке регулювання не стане засобом контролю з боку влади. Важливо знайти баланс між забезпеченням суспільного блага та захистом від зловживання владою, щоб гарантувати права та свободи громадян і запобігти авторитаризму.

Законодавчі правила телерадіомовлення в країні не повинні допускати можливість держави встановлювати над ним свій контроль (як над обладнанням, так і над змістом програм) в умовах надзвичайних ситуацій. У разі виникнення дійсно надзвичайних обставин, коли такі заходи є абсолютно необхідними, на цей період може бути прийнято спеціальне законодавство, яке

відповідало б надзвичайним вимогам моменту, як це передбачено між народним законодавством [27, с. 82–83].

І. С. Коломієць вказує, що потужні інформаційні впливи є вагомою причиною зародження, підтримки та реалізації планів будь-якої збройної агресії, яку легітимізує передусім громадська думка населення країни-нападника, схвалюючи дії політичного керівництва держави й наділяючи його повноваженнями задля досягнення воєнних цілей. Тобто загроза розповсюдження ворожої пропаганди в умовах російської військової агресії полягає в тому, що власне інформацію можуть використовувати як зброю. Водночас, готуючи необхідну інформаційну платформу на території іншої держави з обґрунтування та виправдання свого нападу, країна-агресор забезпечує собі більш сприятливі умови для виконання своїх загарбницьких намірів. Отже, у таких умовах постає закономірна дихотомія: з одного боку, держава гарантує права та свободи людини шляхом прийняття відповідного законодавства й імплементуючи міжнародні угоди. З іншого боку, задля гарантії цих прав держава повинна знову ж таки через законодавство забезпечувати власний суверенітет і територіальну цілісність. Таким чином, коли йдеться про загрозу державному суверенітету та життю громадян, саме законодавством повинні визначатися чіткі обмеження факторів впливу, що призвели до неї або сприяють цій загрозі, якими можуть виступати, серед іншого, прописані в конституції свободи, зокрема свобода слова та вираження поглядів [43].

Так, відповідно до ст. 36 Закону України «Про медіа», на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати інформацію, що містить пропаганду російського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста, а також символіку воєнного вторгнення російського тоталітарного режиму. Національна рада з питань телебачення та радіомовлення спільно з органом спільного регулювання розробляє та затверджує критерії віднесення інформації до такої.

До затвердження відповідних критеріїв Національна рада обґрунтовує застосування обмежень, передбачених ч. 1 цієї статті, самостійно у своїх рішеннях [101].

Відповідно до ч. 5 ст. 39 цього Закону, під час дії воєнного, надзвичайного стану, а також на час визначеного Національною радою з питань телебачення і радіомовлення періоду, що необхідний для відновлення сфери медіа, Національна рада має право на такий період, але не більше п'яти років, зменшувати обсяг національного продукту для усіх суб'єктів у сфері лінійних аудіовізуальних медіа [101].

Крім того, згідно з п. 11 ч. 1 ст. 8 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належить, зокрема, урегулювання роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та медіа, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів і друкарень для військових потреб, проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення, заборона роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого та колективного користування, передачі інформації через комп'ютерні мережі [108].

Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 року № 1459 Порядок запровадження в умовах надзвичайного або воєнного стану тимчасових обмежень на всій території України чи в окремих її регіонах на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення визначає механізм запровадження в умовах воєнного стану тимчасових обмежень на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв загальними користувачами радіочастотного спектра в смугах радіочастот загального користування, радіоелектронних засобів і

випромінювальних пристроїв спеціального призначення спеціальними користувачами радіочастотного спектра в смугах радіочастот спеціального та загального користування [94].

Тимчасові обмеження на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв загальними користувачами, радіоелектронних засобів і випромінювальних пристроїв спеціального призначення спеціальними користувачами в умовах воєнного стану можуть встановлюватися директивами Генерального штабу, погодженими з Адміністрацією Держспецзв'язку, для:

- забезпечення проведення мобілізації, національної безпеки, оборони та охорони правопорядку;
- оповіщення та забезпечення радіочастотним спектром органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування з метою здійснення ними визначених законодавством повноважень [94].

Водночас затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2022 року № 1118 Порядок користування радіочастотним спектром в особливий період та в умовах надзвичайного або воєнного стану визначає механізм здійснення Генеральним штабом Збройних Сил України управління користуванням радіочастотним спектром загальними користувачами радіочастотного спектра в смугах радіочастот загального користування і спеціальними користувачами радіочастотного спектра в смугах радіочастот спеціального та загального користування в особливий період та в умовах воєнного стану. Управління користуванням радіочастотним спектром здійснюється з метою забезпечення електромагнітної сумісності й ефективного користування радіочастотним спектром загальними та спеціальними користувачами в особливий період в умовах надзвичайного або воєнного стану з урахуванням заявлених, запланованих і задіяних присвоєнь радіочастот [95].

Директиви Генерального штабу щодо користування радіочастотним спектром в особливий період, що видаються з метою забезпечення проведення мобілізації, національної безпеки й оборони, можуть стосуватися питань:

- управління користуванням радіочастотним спектром загальними користувачами;
- виділення смуг радіочастот загального користування радіочастотного спектра для забезпечення здійснення заходів національної безпеки та оборони спеціальними користувачами;
- залучення державного підприємства, що перебуває у сфері управління Національної комісії, до проведення заходів з радіочастотного моніторингу та виявлення джерел радіозавад;
- введення тимчасових обмежень на користування окремими смугами, номіналами радіочастот загального користування;
- організації зв'язку та взаємодії між Генеральним штабом, Національною комісією, державним підприємством, що перебуває у сфері управління Національної комісії, загальними та спеціальними користувачами в особливий період [95].

В умовах введення надзвичайного або воєнного стану Генеральний штаб за погодженням з Адміністрацією Держспецзв'язку може встановлювати тимчасові обмеження на користування окремими смугами, номіналами радіочастот використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв загальними користувачами та радіоелектронних засобів, випромінювальних пристроїв спеціального призначення спеціальними користувачами для:

- забезпечення проведення мобілізації, національної безпеки, оборони та охорони правопорядку;
- оповіщення та забезпечення радіочастотним спектром органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій та

органів місцевого самоврядування з метою здійснення ними визначених законодавством повноважень [95].

Тимчасові обмеження, що встановлюються директивами Генерального штабу для користування визначеними смугами, номіналами радіочастот, використання радіообладнання, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв скасовуються одночасно із припиненням або скасуванням надзвичайного або воєнного стану [95].

Згідно зі ст. 35 Конституції України, «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [53]. Тобто держава гарантує право на свободу віросповідання людини або атеїзм з можливими обмеженнями для охорони громадського порядку та прав інших осіб.

П. М. Рабінович стверджує, що свобода світогляду забезпечує право кожного мати власні погляди та змінювати їх, сповідувати релігію або бути атеїстом, без примусу з боку держави чи інших суб'єктів, а також виховувати дітей згідно з власними переконаннями [119 с. 4].

Проте в Конституції України, а саме відповідно до ч. 4 ст. 35, закріплено, що: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою» [53]. Тут вважаємо за доцільне зосередитися на адміністративно-правових обмеженнях права на свободу віросповідання в контексті проходження військової служби під час воєнного стану. Адже обов'язок кожного громадянина – захищати свою державу.

У Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-ХІІ визначено, що «Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на

меті виконання обов'язку перед суспільством. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1). Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю (ст. 2)» [84].

Варто зауважити, що в постанові Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 року № 2066 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України “Про альтернативну (невійськову) службу”» закріплено перелік релігійних організацій, які зареєстровані та діють на території України, віровчення яких не допускає користування зброєю, до яких належать «Адвентисти-реформісти, Адвентисти сьомого дня, Євангельські християни, Євангельські християни-баптисти, Покутники, Свідки Єгови, Харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівнені до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни віри євангельської (та церкви, прирівнені до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни євангельської віри, Товариство Свідомості Крішні» [88].

Для вірян цих релігій використання насилля, зброї, агресивних дій, пролиття крові ближнього свого є неприпустимим і суперечить релігійним догмам. Саме тому для 18–60 річних чоловіків – вірян цих концесій було запроваджено альтернативну службу.

Однак Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не передбачає можливості громадянам України проходити альтернативну (невійськову) служби під час дії правового режиму воєнного стану. Крім того, статтею 1 цього Закону визначено, що «мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки,

діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано» [102].

Причому дослідники В. Кобрин, Ю. Нос, Р. Полюх зазначають: «Заміна військової служби альтернативною під час дії воєнного стану є фактично неможливою. Інша справа – коли це мирний час. Але в таких надважких умовах, коли є необхідність акумулювати всі сили, об'єднатись заради спільної мети, у такому питанні потрібно знайти баланс у праві на свободу світогляду, віросповідання та обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України» [40].

Фактично такі громадяни можуть звернутися до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з відповідною заявою про направлення їх на альтернативну (невійськову) службу в мирний час, але зробити це під час дії воєнного стану – неможливо.

З огляду на викладене вище, Конституція України та законодавство забезпечують право на свободу світогляду й віросповідання громадян України, але в умовах воєнного стану держава може накладати на ці права певні обмеження. Виконання військового обов'язку може бути замінене альтернативною службою для тих, чиї релігійні переконання суперечать використанню зброї. Проте під час воєнного стану такі обмеження можуть вважатися недоречними в контексті забезпечення національної безпеки та збереження територіальної цілісності країни від збройної агресії іншої держави.

Розглядаючи цей аспект, слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні в справі «Баятян проти Вірменії» від 7 липня 2011 року зазначено, що несприйняття військової служби – коли мотивом

такого несприйняття є серйозний і нездоланий конфлікт між обов'язком служити в армії та переконанням конкретної особи або його глибокими та невдаваними релігійними чи іншими поглядами – є переконанням або поглядом настільки незаперечним, серйозним, послідовним і значущим, що на нього поширюється гарантія ст. 9 Європейської конвенції з прав людини [123].

У справі «Ерчеп проти Туреччини» від 22 листопада 2011 року Європейський суд прав людини, що заявник, будучи свідком Єгови, намагався отримати звільнення від військової служби не задля своєї вигоди чи зручності, а у зв'язку зі своїми невдаваними релігійними переконаннями та ніколи не відмовлявся від виконання своїх громадянських обов'язків загалом, а навпаки, відкрито просив владу надати йому можливість пройти альтернативну цивільну службу [124].

І. Ю. Животовська вказує, що необхідно забезпечити, щоб будь-які обмеження щодо релігійної свободи були чітко та деталізовано передбачені законом, необхідними для досягнення законної мети, а саме належного захисту здоров'я населення, пропорційними та недискримінаційними з метою зведення до мінімуму можливих зловживань або можливості неповної реалізації заходів та без усвідомленого наміру «підривати» демократичні та плюралістичні конституційні межі [29].

В умовах воєнного стану питання заміни військової служби альтернативною стає складним через необхідність акумулювати всі людські ресурси для захисту держави. Водночас не можна ігнорувати проблему, коли особи, з огляду на власні релігійні переконання, відмовляються брати до рук зброю, а тому не можуть ефективно виконувати бойові завдання. З метою знаходження певного балансу та розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, слід визначити посади, які не вимагають використання зброї (наприклад, кухарі, водії, діловоди), а також встановити суворі критерії віднесення громадян до категорії осіб зі стійкими (невдаваними) релігійними поглядами як то конкретне

віросповідання, тривала та активна участь у здійсненні релігійних культів та обрядів, тривала поведінка в інших сферах, що відповідала б такому віровченню, тощо. Також, на нашу думку, слід забезпечити громадянам ефективний механізм оскарження рішень щодо призову на військову службу в умовах воєнного стану, без урахування їх стійких релігійних переконань.

Зважаючи на складність ситуації, необхідно знайти баланс між правом на свободу світогляду й віросповідання та обов'язком захисту держави. Законодавство має бути чітко регламентоване і забезпечувати можливості для альтернативної служби навіть під час воєнного стану, з урахуванням реальних потреб оборони та дотриманням прав людини.

В умовах правового режиму воєнного стану адміністративно-правові обмеження особистих прав і свобод людини та громадянина є вимушеним заходом для забезпечення національної безпеки, підтримання правопорядку й ефективного функціонування держави. Такі обмеження повинні відповідати принципу пропорційності, тобто знаходити баланс між потребою в забезпеченні національної безпеки та захистом фундаментальних прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз правового регулювання засвідчує, що Конституція України гарантує низку особистих прав, таких як право на життя, свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування та інших видів кореспонденції, свободу пересування та інші. В умовах воєнного стану деякі з цих прав можуть бути обмежені, проте окремі права, такі як право на життя та свободу, не підлягають обмеженню навіть у таких умовах.

Проблеми правового регулювання стосуються, зокрема, недостатньої чіткості критеріїв і процедур, що може призводити до зловживань та порушень прав громадян. Це стосується, зокрема, процедур проникнення до житла та огляду речей, де необхідно передбачити механізми контролю та можливості оскарження дій уповноважених осіб.

Отже, удосконалення правового регулювання адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану має передбачати чітке визначення підстав і процедур таких обмежень, створення механізмів контролю за їх дотриманням та забезпечення захисту прав громадян.

2.2. Адміністративно-правові обмеження соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

В умовах правового режиму воєнного стану держави стикаються з необхідністю впровадження адміністративно-правових обмежень соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина з метою забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку й стабільності. Такі обмеження можуть охоплювати різні аспекти, зокрема й право на працю, підприємницьку діяльність, власність і соціальний захист. Важливою умовою є те, щоб ці обмеження були пропорційними, обґрунтованими й тимчасовими, зважаючи на пріоритетність захисту основних прав і свобод у демократичному суспільстві. Аналіз та оцінка адміністративно-правових обмежень у цьому контексті дають змогу зрозуміти, як держава може ефективно реагувати на загрози, зберігаючи правові та гуманітарні стандарти.

Як ми зазначали вище, конституційні права й свободи зазвичай класифікують за сферами на: особисті, громадянські та політичні, економічні, соціальні та культурні.

До групи економічних і соціальних прав зазвичай належать: право власності на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право

на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ч. 2 ст. 50), право на освіту (ст. 53), право на результати своєї творчої діяльності (ст. 54) [26, с. 48].

У цьому підрозділі ми зупинимося на правових обмеженнях соціально-економічних прав, що встановлені саме адміністративно-правовими нормативними актами, а тому мають адміністративно-правовий характер.

Відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції України, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості дозволено лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [53].

Згідно з п. 4 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать: примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, зокрема об'єкти фонду захисних споруд цивільного захисту, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видача про це відповідних документів встановленого зразка [108].

Відповідно до ст. 1, 3 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. Вилучення майна – позбавлення державних підприємств, державних

господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [106].

Передачею в цьому Законі визначено лише передачу комунального майна в державну власність (ст. 6) [106].

Вважаємо за необхідне одразу зосередити увагу на певній термінологічній заплутаності цих основних термінів. Як убачаємо з Тлумачного словника української мови, вилучати означає вибирати, видаляти що-небудь звідкись, зі складу чогось тощо; забирати що-небудь у когось [133]. Відчужувати – це, спираючись на певний закон, відбирати в кого-небудь майно на користь держави, організації чи окремої особи [133]. Передавати – віддавати, подавати, вручати кому-небудь те, що тримають у руках або беруть у руки; віддавати що-небудь своє, від себе тощо в чиєсь відання, володіння; передоручати кому-небудь свої справи, повноваження, обов'язки [133]. Тобто відчуження – це зміна власника, вилучення – це зміна користувача, а передача – це добровільна зміна власника або користувача.

Водночас окреслений підхід законодавця, який пов'язує способи переходу майна до держави з видом майна – державне, приватне або комунальне, вбачаємо непослідовним, оскільки стосовно як приватного, так і державного та комунального майна можна застосовувати всі три зазначені способи переходу. Збройна агресія російської федерації проти України продемонструвала готовність суб'єктів права як приватної, так і комунальної власності добровільно надавати своє майно на потреби держави для стримування й відсічі цієї загрози. Так само сумнівним слід визнати підхід законодавця, який пов'язує вилучення як зміну користувача лише державним майном, натомість такий перехід майна можна було б і застосувати до об'єктів приватної або комунальної власності (наприклад, об'єкти нерухомого майна або рухомого

(спеціальна техніка), у яких є лише тимчасово короткострокова потреба в держави).

Відповідно до ст. 3 цього Закону, примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості. У разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості. Вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану здійснюється без відшкодування вартості такого майна [106].

Зі ст. 4 цього Закону випливає, що примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюють за рішенням військового командування, погодженим з органом військового управління, визначеним Міністерством оборони України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюють за рішенням військового командування без погодження із вказаними органами. Водночас примусове відчуження майна, приватизованого в період дії воєнного стану, допускається виключно в місцевостях, на території яких ведуться бойові дії, та здійснюється за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України, без погодження із вказаними вище органами [106].

Примусове відчуження або вилучення рухомого майна, що використовують чи може бути використане для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України й щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує

загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території, здійснюється на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України. Рада національної безпеки і оборони України не пізніше наступного дня після прийняття відповідно до абзацу першого цієї частини рішення, введеного в дію указом Президента України, направляє зазначене рішення до Кабінету Міністрів України та доручає військовому командуванню забезпечити збереження такого майна [106].

Відповідно до ст. 10 цього Закону, компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану з попереднім повним відшкодуванням його вартості здійснюється військовим командуванням чи органом, що прийняв рішення про таке відчуження, за рахунок коштів державного бюджету до підписання акта. У разі неможливості попереднього повного відшкодування компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з наступним повним відшкодуванням його вартості здійснюється протягом п'яти наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного стану за рахунок коштів державного бюджету.

Аналіз чинних правових актів дає підстави припустити, що порядок примусового відчуження приватного майна в умовах воєнного стану повинен містити:

- 1) прийняття відповідного рішення про примусове відчуження уповноваженим органом та його погодження з місцевими органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування (крім реалізації цього заходу в місцевостях, де ведуться бойові дії);
- 2) оцінку майна, що підлягає примусовому відчуженню суб'єктами оцінювальної діяльності;

3) складання акта про примусове відчуження або вилучення майна (виникнення державної власності на майно) та передавання його на потреби Збройних Сил України чи інших військових формувань;

4) відшкодування вартості майна – здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану, чи його повернення в разі, якщо воно збереглося [16].

Для прикладу, з упровадженням воєнного стану в осіб, які керували транспортними засобами у стані сп'яніння або з його ознаками, незалежно від факту наявності чи відсутності системності в діях особи, здійснювалося примусове відчуження цих транспортних засобів з подальшою їх передачею у Збройні Сили України чи інші збройні формування. Військові адміністрації (у деяких випадках ради оборони) більшості регіонів України прийняли рішення про примусове відчуження транспортних засобів у таких осіб та їх використання для потреб Збройних сил України або інших військових формувань.

Водночас зі змісту цього Закону не цілком зрозуміло, в якій правовій формі має бути оформлено відповідне рішення уповноваженого органу. Наприклад, рішення Луганської ОВА від 10.03.2022 № 103 «Про заходи правового режиму воєнного стану» чи Волинської ОВА від 26.03.2022 № 66 «Про використання транспортних засобів для потреб ЗСУ» [86] за юридичними властивостями можна визначити як акти публічного адміністрування змішаної форми – вони містять у собі як загальні правила, так і певні приписи конкретним органам виконавчої влади (поліції, ТЦК та СП) [3, с. 144]. Однак реалізація уповноваженими суб'єктами приписів норм права щодо конкретних життєвих випадків здійснюється шляхом винесення індивідуальних актів [31, с. 408]. У разі виявлення факту керування транспортним засобом особою у стані сп'яніння уповноваженим органам наказано приймати рішення про примусове відчуження таких транспортних засобів. Правозастосовну діяльність зазначені

суб'єкти здійснюють у порядку й процесуальних формах, встановлених законодавством. Вона полягає не в одноразовому акті, а в процесі, що складається з послідовних стадій і завершується винесенням індивідуального юридичного рішення у формі акта застосування норми права, обов'язковість до виконання якого забезпечено примусовою силою держави [31, с. 409].

Де-юре, факт вчинення адміністративного правопорушення (у нашому випадку проступку, передбаченого ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення) не є прямо передбачуваною законом умовою чи підставою застосування заходу правового режиму воєнного стану у вигляді примусового відчуження майна (транспортного засобу). Однак де-факто, в умовах об'єктивної потреби держави в додаткових транспортних засобах, ця причина цілком може слугувати мотивом суспільної необхідності акцентування уваги уповноважених на прийняття відповідного рішення (про примусове відчуження) суб'єктів на таку категорію транспортних засобів, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення [7, с. 161].

Примусове відчуження транспортних засобів у водіїв, які керують ними у стані сп'яніння, як захід поліпшення мобільності Збройних Сил України та інших збройних формувань, а також запобігання вчиненню адміністративних правопорушень, передбачених ст. 130 КУпАП, слід здійснювати лише за умови підтвердженого факту стану сп'яніння водія шляхом проведення його огляду відповідно до вимог чинного законодавства [78, с. 344]. Не можемо погодитися з цією тезою, оскільки примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану за своєю суттю не є адміністративним стягненням чи кримінальним покаранням та не є видом конфіскації майна, які застосовують виключно за відповідними постановою чи вироком суду. Натомість підтвердження у водія стану сп'яніння на місці зупинки транспортного засобу або в закладі охорони здоров'я саме по собі ще не свідчить про вчинення ним відповідного правопорушення, а тому ця позиція є суперечливою.

Примусовому відчуженню майна (як заходу правового режиму) властиві такі ознаки:

1) цей захід може бути здійснено виключно в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану;

2) проводять за умови попереднього або наступного повного відшкодування вартості транспортного засобу;

3) рішення про примусове відчуження приймають уповноважені органи в позасудовому порядку;

4) фактичною підставою такого відчуження є об'єктивна потреба держави в додатковому транспорті (а не встановлене рішенням суду вчинення особою правопорушення);

5) до суду може бути оскаржено лише вартість примусово відчуженого майна (у разі незгоди з його експертною оцінкою), а також повернення майна, яке було примусово відчужене (після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану) у разі його збереження [17, с. 164].

Крім того, факт грубого порушення Правил дорожнього руху у вигляді керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан сп'яніння є лише причиною обрання саме цього транспортного засобу для примусового відчуження на потреби військових формувань [16, с. 57].

На нашу думку, слід встановити універсальний підхід до процесів примусового відчуження, вилучення або передачі майна, незалежно від його форми власності. Це сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання в умовах надзвичайних ситуацій та уникненню правових прогалин. Також потрібно чітко визначити правову форму рішень

уповноважених органів щодо примусового відчуження або вилучення майна, що забезпечить прозорість і передбачуваність реалізації законодавства. Крім того, необхідно підвищити рівень правової визначеності щодо підстав і порядку примусового відчуження майна, особливо в умовах воєнного стану.

Доцільно акцентувати й на забезпеченні додаткових гарантій захисту прав власників у разі примусового відчуження чи вилучення їх майна, зокрема щодо прозорості процедури оцінки та компенсації майна.

Зосередимо увагу й на тому, що опис підстави для примусового відчуження або вилучення майна досить узагальнений, який потребує уточнення та конкретизації з метою уникнення можливих зловживань і забезпечення відповідності дій органів влади принципу верховенства права.

У ст. 43 Конституції України зазначено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці заборонено. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яку виконує особа за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан [53].

Згідно з п. 2 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема:

– запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури й не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії

воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури та не потребують зазвичай спеціальної професійної підготовки осіб;

– використання потужностей і трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, зміна режиму їх роботи, виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю [108].

У п. 3, 4 Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753, ідеться, що трудова повинність – короткостроковий трудовий обов’язок у період воєнного стану з метою виконання робіт, які мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов’язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов’язок. Військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням місцевих держадміністрацій, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування приймати рішення про запровадження трудової повинності та залучення працездатних осіб до виконання суспільно корисних робіт, яке доводиться до відома населення через засоби масової інформації [93].

Суспільно корисні роботи, які повинні бути виконані в межах запровадженої трудової повинності, можуть бути ініційовані військовим командуванням та/або військовими адміністраціями (у разі їх утворення). У разі утворення військової адміністрації рішення приймають у формі акта відповідної

військової адміністрації. У разі коли військова адміністрація не утворена, рішення приймає військове командування. У разі ініціювання суспільно корисних робіт військовими адміністраціями їх виконання повинне бути узгоджене з відповідним військовим командуванням. Суспільно корисні роботи, ініційовані військовим командуванням, є обов'язковими для врахування під час прийняття рішення військовими адміністраціями [93].

У рішенні про залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт зазначають:

- обґрунтування необхідності залучення працездатних осіб до виконання суспільно корисних робіт;
- критерії відбору таких осіб, зокрема за віком, професією, спеціальністю (у разі потреби);
- перелік груп (бригад, загонів) працездатних осіб, яких залучають до виконання суспільно корисних робіт, їх орієнтовна чисельність і порядок взаємодії в разі їх утворення;
- вид, перелік видів суспільно корисних робіт, до виконання яких залучають працездатних осіб;
- межі території, транспортні маршрути (або організація доставлення до місця проведення суспільно корисних робіт) та найменування об'єктів, де планують виконання зазначених робіт;
- місце та час збору працездатних осіб, яких залучають до виконання суспільно корисних робіт, строк їх виконання;
- посадових осіб, які відповідають за інформування, оповіщення та збір зазначених осіб;
- замовника (підприємство, установа, організація) суспільно корисних робіт (далі – замовник суспільно корисних робіт), де працюватимуть такі особи;
- інші питання, вирішення яких сприятиме виконанню таких робіт (у разі потреби) [93].

Т. А. Занфірова стверджує, що трудова повинність за своєю сутністю є примусовою працею, оскільки відповідає критеріям примусу, однак не вважається такою, лише тому, що Конституція України прямо вказує на те, що цю повинність не можна вважати примусом, попри те, що в особи, яку примушують працювати, немає можливості відмовитись від такої роботи, й пропонує вирішити цю суперечність шляхом визнання державою в Конституції України трудової повинності в умовах воєнного стану як виду примусової праці, а дію принципу свободи праці в таких умовах – обмеженою, що виправдовується, на її погляд, самим введенням воєнного стану, особи обмежуються у праві на працю та в праві не працювати взагалі лише тому, що від їхньої праці залежить обороноздатність держави, визнання трудової повинності в умовах воєнного стану як виправданої примусової праці для самозбереження громадян розставило б усі «крапки» над спірністю зазначеної вище конституційної норми та можливої агресивної державної політики зайнятості в умовах війни [33, с. 78].

О. Коренцов зазначає, що законодавець під час формулювання змісту ч. 3 ст. 43 Конституції України вочевидь враховував ст. 4 (Заборона рабства і примусової праці) Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод (1950), якою визначено, що для цілей цієї статті значення терміна «примусова праця» не поширюється на певні роботи, але не встановлено, що ці види робіт не вважають примусовою працею, і в переліку цих видів робіт відсутні роботи в умовах воєнного стану [54, с. 50].

На думку О. І. Процевського, повинність у будь-якій формі посягає на свободу волі людини, а тому передусім принижує її гідність. Трудова повинність за своєю сутністю є примусовою чи обов'язковою роботою, яка заборонена Конституцією України [116]. Водночас О. І. Коренцов вважає, що в умовах правового режиму воєнного стану можуть бути запроваджені окремі обмеження прав громадян, однак вони не можуть ґрунтуватися на примусі або

погрозі застосування насильства над людиною, тому застосування в період дії воєнного стану трудової повинності, з огляду на її примусовий характер, є неправомірним і є порушенням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та інших міжнародно-правових актів, у яких задекларовано повагу до особистих природних прав людини, зокрема права на життя, свободу й особисту недоторканність, повагу до її гідності. Дослідник зазначає, що громадяни під примусом будуть вимушені виконувати визначені роботи, тобто відбувати трудову повинність, навіть якщо державою і буде визнано її як примусову працю, що призведе до порушення їх прав на життя, безпеку й особисту недоторканність, повагу до їх гідності, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, згідно зі ст. 64 Конституції України [54, с. 51].

У контексті нашої роботи слід зосередити увагу на правову колізію між поняттями «трудова повинність» та «примусова праця». Конституція України прямо забороняє примусову працю, але водночас фактично дозволяє трудову повинність у період воєнного стану. Деякі дослідники розуміють трудову повинність видом примусової праці, яка, однак, не вважається такою через вказівку про це в Основному Законі України. Інші дослідники сприймають трудову повинність як порушення не права на свободу праці, а права на гідність людини, позаяк примус виконувати певні роботи може принижувати гідність людини, що заборонено навіть у період воєнного стану.

Попри те, що ця суперечність має теоретичний (термінологічно-категоріальний), а не практичний характер (адже ніхто не сумнівається в наявності у громадянина морально-етичного обов'язку здійснювати заходи із захисту своєї держави, зокрема й шляхом своєї праці), вважаємо за необхідне запропонувати власний варіант її вирішення.

На нашу думку, для вирішення цієї суперечності слід внести зміни до ст. 43 Конституції України, чітко визначивши трудову повинність як допустиму

форму обмеження свободи праці в умовах воєнного стану, однак із забезпеченням правових гарантій для громадян, щоб уникнути зловживань. Зазначений підхід цілком виправданий специфічними обставинами воєнного стану, коли перше місце посідає забезпечення обороноздатності держави.

Своєю чергою ми не поділяємо твердження про те, що трудова повинність є обмеженням права на гідність людини, оскільки виконання трудової повинності супроводжується її суттєвими гарантіями, як-то досить чітке регулювання умов та оплати праці, наявність усіх «мирних» соціальних гарантій і механізмів захисту трудових прав цих осіб.

Крім того, згідно з п. 17 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема, встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу сил цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [108].

Однак жоден закон або підзаконний нормативно-правовий акт не містить ані поняття визначення «військово-квартирна повинність», ані його ознак, ані чіткого порядку її встановлення, виконання та скасування.

Водночас, відповідно до п. 2 Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 3 липня 2013 року № 448, під розквартируванням військ розуміється розміщення військових частин у визначених пунктах (районах), надання їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд для житла, зберігання бойової та спеціальної техніки, запасів матеріальних засобів, проведення бойової й спеціальної підготовки, а також для господарчих та інших потреб [89].

Деякі дослідники пропонують визначити військово-квартирну повинність як короткостроковий громадянський обов'язок власників житла та інших об'єктів нерухомості в період воєнного стану з розміщення військовослужбовців, осіб рядового й начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення, військових частин у визначених пунктах (районах), надання їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд для житла, зберігання бойової й спеціальної техніки, запасів матеріальних засобів, проведення бойової та спеціальної підготовки, а також для господарчих та інших потреб, які виникли в період воєнного стану, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджено такий обов'язок [144, с. 55].

На нашу думку, не слід надавати військово-квартирній повинності широкого змісту, оскільки такі його складові, як суб'єкти – органи військового командування та цивільні публічні суб'єкти та об'єкти – військовослужбовці, евакуйоване цивільне населення, військове майно потребують різної процедури її виконання та власне вимог до відповідних приміщень, а тому й диференціації цього правового явища. До того ж вважаємо недоречним застосування в сучасній правовій науці та правозастосуванні такого застарілого поняття, як повинність, який слід замінити на синонімічний обов'язок. Тому пропонуємо ввести в науковий і нормативно-правний обіг поняття військово-квартирного обов'язку та цивільно-квартирного обов'язку як окремі категорії в контексті адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану.

Військово-квартирний обов'язок – це короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) громадянський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними військовослужбовців, осіб рядового й начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, з наданням їм необхідних

земельних ділянок, будівель і споруд для житла тощо, для їх проживання, зберігання їх майна (зокрема й бойової та спеціальної техніки), а також для господарчих та інших потреб, що виникли в період воєнного стану, та не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджено цей обов'язок.

Суб'єктами запровадження окресленого обов'язку є суб'єкти, визначені в абзаці 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а саме: військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування [108].

Цей обов'язок можна поширювати не лише на власників відповідного нерухомого майна, а й на його користувачів, зазвичай орендарів, адже власник не завжди фізично здатний його реалізувати у випадку фактичного непроживання там або не користування нерухомим майном. Тому покладання такого обов'язку лише на власника може призвести до неможливості його виконання, що негативно відобразиться на результативності цього заходу.

Цивільно-квартирний обов'язок – це короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) у період воєнного стану громадянський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними евакуйованого (переміщеного) цивільного населення, з наданням їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд для житла тощо, для їх проживання, що виникли в період воєнного стану, та не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий обов'язок.

З метою створення чіткої та ефективної правової бази для реалізації військово-квартирного та цивільно-квартирного обов'язку в умовах воєнного стану слід забезпечити розроблення та прийняття відповідного законодавства й

підзаконних нормативно-правових актів, які регулюватимуть порядок встановлення, виконання і скасування цих обов'язків.

Під час розроблення такої постанови Кабінету Міністрів України необхідно врахувати: категорії осіб, які можуть бути звільнені від такого обов'язку (наприклад, недостатня житлова площа); поширення на осіб, що користуються таким обов'язком, певних правил співжиття та відповідальності за їх невиконання.

Згідно з п. 13 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належить, зокрема, заборона торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами [108].

Також, відповідно до ч. 4 ст. 15 цього Закону, у разі введення правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях обласні державні адміністрації (обласні військові адміністрації – у разі їх утворення) за погодженням та в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, у межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина й прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, можуть запроваджувати та здійснювати захід правового режиму воєнного стану у виді заборони торгівлі алкогольними напоями й речовинами, виробленими на спиртовій основі, у визначений такими органами період доби [108].

Згідно з Порядком заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1457, заборону торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, у межах території, на якій введено воєнний стан, запроваджують шляхом видання наказу

військовим командуванням разом з військовою адміністрацією (у разі її утворення) з метою забезпечення громадської безпеки й порядку. Наказом військового командування та військової адміністрації (у разі її утворення) визначають час введення та строк дії заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в межах території, на якій введено воєнний стан. Зазначений наказ доводиться до виконання Раді міністрів Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям, МВС, Міндовкіллю, Національній поліції, ДПС. Військові адміністрації (у разі їх утворення), Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації забезпечують негайне інформування про запровадження заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, зокрема через засоби масової інформації, суб'єктів господарювання та населення на відповідній території [92].

Відповідно до п. 14 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема, встановлення особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини [108].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 лютого 2022 року № 382 «Про встановлення особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини» встановлено такий особливий режим шляхом:

1) обмеження доступу до приміщень, у яких зберігають лікарські засоби, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини;

2) посилення охорони об'єктів і приміщень, призначених для провадження господарської діяльності з виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори;

3) перевезення вказаних лікарських засобів виключно в супроводженні поліції охорони й суб'єкта охоронної діяльності [87].

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належить, зокрема, запровадження в разі необхідності в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, нормованого забезпечення населення основними продовольчими й непродовольчими товарами [108].

Однак нині в Україні запроваджено обов'язкове безплатне забезпечення окремих категорій населення основними продовольчими та непродовольчими товарами в особливий період [25]. Нормативні акти, які б обмежували вільний обіг продовольчих товарів, наразі відсутні.

В умовах правового режиму воєнного стану адміністративно-правові обмеження соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина є вимушеним заходом для забезпечення обороноздатності держави та захисту її національних інтересів. Упровадження таких обмежень, як військово-квартирний обов'язок покликано забезпечити належне функціонування військових підрозділів і розміщення евакуйованого населення, що є критично важливим у період воєнних дій.

Відсутність чіткого визначення та регламентації поняття «військово-квартирна повинність» у законодавстві створює правову невизначеність, що може призвести до зловживань або неправильного застосування цих норм. Тому

необхідними є розроблення та впровадження нормативно-правових актів, які б чітко регулювали порядок виконання військово-квартирного та цивільно-квартирного обов'язку, визначали категорії суб'єктів, на яких покладають ці обов'язки, а також встановлювали критерії щодо приміщень, які може бути використано.

Також слід передбачити механізми захисту прав власників і користувачів нерухомого майна, забезпечити прозорість процедури відшкодування можливих збитків та створити умови, за яких виконання цих обов'язків не стане надмірним тягарем для громадян. Встановлення чітких правил та їх дотримання є необхідним для підтримання правопорядку й довіри громадян до держави в умовах воєнного стану.

2.3. Адміністративно-правові обмеження політичних і культурних прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Нині в Україні в умовах правового режиму воєнного стану також постає необхідність і в тимчасовому обмеженні певних політичних та культурних прав і свобод людини та громадянина. Ці обмеження спрямовані на забезпечення громадського порядку, захист національної безпеки та підтримку ефективного функціонування державних інституцій у період відповідних викликів. Політичні права, такі як свобода слова, зібрань і участі у виборах, а також культурні права, охоплюючи право на самовираження і доступ до культурних цінностей, можуть зазнавати обмежень з метою недопущення дестабілізації суспільства та збереження конституційного ладу. Проте зазначені заходи повинні бути законодавчо обґрунтованими, тимчасовими та мінімізованими до рівня,

необхідного для досягнення окресленої мети, з дотриманням принципів демократичного суспільства.

Як було зазначено вище, конституційні права та свободи зазвичай класифікують за сферами на: особисті, громадянські та політичні, економічні, соціальні та культурні.

Так, до політичних прав належать: право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації (ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст. 38), право на мирні зібрання (ст. 39) [26, с. 47–48].

Тематичний словник з конституційного права тлумачить конституційні культурні права та свободи як «фундаментальні міри можливої поведінки особи у сфері культури, юридичні можливості її духовного розвитку» [51, с. 96].

У Загальній декларації прав людини (прийнята й проголошена резолюцією 217 А III Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року), а саме у ст. 27 зазначено, що «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами» [30].

Наприклад, В. Г. Буткевич, вивчаючи права людини в Україні, стверджує, що «культурні права охоплюють різні соціальні та особисті права» [13].

Інтерпретуючи думку вченого, до соціальних прав слід віднести: а) право на освіту (доступ до різних рівнів освіти, включаючи початкову, середню та вищу освіту, а також можливості для підвищення професійної кваліфікації); б) участь у культурному житті (відвідування та участь у культурних і мистецьких заходах); в) користування закладами культури (право відвідувати музеї, театри, філармонії, бібліотеки тощо); г) доступ до національних культурних цінностей (право на користування та збереження культурних артефактів, творів мистецтва та інших цінностей, які є важливою частиною культурної спадщини народу). Крім того,

до особистих прав слід віднести: а) право на творчу діяльність (свобода створення літературних, художніх, музичних творів); б) право на наукову діяльність (можливість займатися науковими дослідженнями та експериментами, отримання доступу до наукових знань, технологій, баз даних); використання результатів науково-технічного процесу (комерціалізація винаходів, корисних моделей тощо); в) право на інформацію (доступ до об'єктивної та достовірної інформації з різних джерел, свобода слова).

Водночас В. О. Серьогін додає до культурних (духовних) прав людини, крім окреслених вище, такі: 1) захист інтелектуальної власності громадян; 2) свободу особи від ідеологічного контролю, право самостійно визначати для себе систему моральних і духовних цінностей; 3) гарантоване використання досягнень як національної, так і світової культури [130, с. 57–58]. Такий погляд ученого засвідчує важливість захисту інтелектуальної власності, свободи мислення від ідеологічного контролю держави, що сприятиме розвитку духовності особистості.

Подібну до зазначених учених думку щодо класифікації культурних прав формулює і С. Бобровник, стверджуючи, що «культурні права – це можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення». Також до культурних прав громадянина вчений додає «право на свободу думки й слова; право на свободу світогляду та віросповідань» [11, с. 70]. Окреслені права забезпечують можливість кожному громадянину вільно висловлювати власні думки, переконання та релігійні погляди, що сприяє розвитку толерантності в суспільстві.

Отже, ґрунтуючись на положеннях Конституції України, до групи культурних прав можемо віднести такі: свобода світогляду і віросповідання (ст. 35), право на освіту (ст. 53), свобода творчості (ст. 54), право на результати своєї творчої діяльності (ст. 54).

В. Ю. Олещенко та І. П. Варава вважають, що культурні права є негативними правами, тобто передбачають обов'язок держави та інших людей утримуватися від тих або інших дій у ставленні до особи та перешкоджанні у реалізації її прав, тобто невтручання. На державу покладено обов'язок охорони особи від небажаних втручань і обмежень, які можуть порушувати її свободу [72, с. 59]. Безперечно, забезпечення невтручання з боку держави та інших осіб є важливим аспектом гарантування культурних прав. Однак важливо також зважати на роль держави в забезпеченні доступу до культурних ресурсів і створенні умов для реалізації цих прав, що може містити активні дії та підтримку. Баланс між невтручанням і активною роллю держави у сфері культурних прав є ключовим для забезпечення гармонійного розвитку сучасного громадянського суспільства.

У цьому підрозділі ми висвітлимо правові обмеження окремих політичних і культурних прав, що встановлені саме адміністративно-правовими нормативними актами, а тому мають адміністративно-правовий характер.

Відповідно до ст. 36 Конституції України, громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [53].

Згідно з п. 9 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму воєнного стану належать, зокрема, заборона діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету й територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства,

розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на стійкість критичної інфраструктури, права й свободи людини, здоров'я населення [108].

У ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначено, що в разі виявлення порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій, встановлених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, невідкладно звертається до суду з адміністративним позовом про заборону політичної партії, зокрема в разі виявлення фактів вчинення політичною партією дій, спрямованих на:

- ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету й територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

- пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки;

- порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України [107].

Законом України «Про політичні партії в Україні», а саме ст. 21, передбачено, що «у разі виявлення порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій, встановлених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України, центральний орган виконавчої влади, що

реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, невідкладно звертається до суду з адміністративним позовом про заборону політичної партії. Заборона діяльності політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом партії, виключення з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відомостей про членів таких органів (крім керівника), припинення членства в політичній партії, а також прийняття центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, та його територіальними органами рішень про припинення політичної партії та її структурних утворень відповідно» [107].

Крім того, у ст. 17 цього Закону зазначено, що «підставами для припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії є: а) застосування до політичної партії заходів кримінально-правового характеру, передбачених Кримінальним кодексом України, у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 17); б) повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень пов'язаних із фінансуванням діяльності партії та корупцією...; в) реорганізація (крім злиття і приєднання до інших політичних партій), ліквідація (саморозпуск) політичної партії (ч. 3 ст. 17); заборона діяльності політичної партії, скасування реєстрації політичної партії в порядку, встановленому законом (ч. 4 ст. 17)» [107].

Отже, в Україні можуть заборонити діяльність деякої політичної партії, якщо вона порушує закони країни, загрожуює національній безпеці або сприяє розпалюванню ворожнечі. Наприклад, якщо партія підтримує сепаратизм, тероризм, комуністичну або нацистську ідеологію, використовує радянську символіку або сприяє агресії РФ, її діяльність може бути припинена. Також,

якщо партію фінансують із-за кордону або вона має зв'язки з ворожими державами, це може стати підставою для її заборони.

Відповідно до ч. 7 ст. 2893 Кодексу адміністративного судочинства України, «адміністративна справа за позовною заявою про заборону політичної партії вирішується судом першої інстанції протягом одного місяця після відкриття провадження у справі» [41].

Також у ст. 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначено, що «у разі заборони судом політичної партії майно, кошти та інші активи політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень переходять у власність держави, про що зазначається у рішенні суду. Перехід такого майна, коштів та інших активів у власність держави забезпечує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [107].

Заборона чи розпуск політичної партії в демократичному суспільстві є винятковим заходом. Якщо належні державні органи приймають рішення звернутися до суду з позовом щодо заборони політичної партії, вони повинні мати достатні докази існування реальної загрози конституційному ладу чи основним правам і свободам громадян [38, с. 27].

Тут слід зазначити, що питання обмеження діяльності політичних партій в умовах воєнного стану ми розглядаємо саме в контексті адміністративного права, оскільки такі обмеження мають адміністративно-правовий, а не конституційно-правовий характер, позаяк воно в українському законодавстві безпосередньо врегульовано в нормативних актах адміністративно-правового характеру.

Російська агресія проти України, яка розпочалася з повномасштабного вторгнення, зумовила необхідність припинення діяльності та заборони

політичних партій, що пропагують проросійські та прорадянські ідеї. Це виправдане рішення Української держави спрямоване на забезпечення національної безпеки та стабільності, а також запобігання можливим політичним кризам, які могли б виникнути в умовах ведення масштабної війни.

Чинне законодавство України передбачає порядок заборони діяльності політичних партій виключно судовим шляхом. Водночас під час дії воєнного стану окремі органи державної влади наділені адміністративними повноваженнями тимчасово призупинити функціонування політичних партій, тобто в позасудовому порядку.

Наприклад, Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року “Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій”» було призупинено діяльність окремих політичних партій. Цим рішенням Рада національної безпеки і оборони України з метою забезпечення національної безпеки та громадського порядку в період дії в Україні правового режиму воєнного стану вирішила призупинити діяльність окремих політичних партій у зв’язку із прямою військовою агресією з боку Російської Федерації. Причому було враховано антиукраїнську політичну та організаційну діяльність цих політичних партій, що проявилася в пропаганді війни, публічних заявах і закликах до зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, демонстрацію проявів колабораціонізму тощо. Рада національної безпеки і оборони України також зважала й на програмні та статутні цілі цих політичних партій [110].

Необхідність заборони діяльності політичних партій є важливим питанням, яке пов’язане з балансуванням між захистом демократії та збереженням свободи вираження поглядів. Обов’язковість здійснення цього кроку через судовий порядок відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та дотриманні конституційних гарантій. Такий підхід не лише забезпечує об’єктивний аналіз фактів, що можуть слугувати підставою для

заборони, а й гарантує участь усіх зацікавлених сторін у судовому процесі. Зазначене також сприяє публічній довірі до правосуддя, виключаючи можливість дружнього або необґрунтованого припинення діяльності політичних сил [172, с. 694].

Слід навести приклад щодо справи «Рефах Партісі проти Туреччини», де Європейський суд з прав людини постановив, що заборона політичних партій можлива за умов наявності переконливих доказів загрози демократії, дій членів партії, які можуть свідчити про небезпеку, та виступів, що суперечать принципам демократичного суспільства [183].

Зазначимо, що введення воєнного стану й обмеження політичних прав можуть викликати критику як з боку внутрішніх, так і зовнішніх спостерігачів, які можуть вважати такі заходи надмірними або політично мотивованими, що підвищує необхідність прозорості в прийнятті рішень та їх обґрунтуванні.

Наприклад, рішенням Восьмого апеляційного адміністративного суду від 19 червня 2024 року в адміністративній справі № П/857/6/24 позовні вимоги Міністерства юстиції України задоволено, заборонено діяльність політичної партії «Наш край» та передано майно, кошти на інші активи партії у власність держави. У мотивувальній частині рішення вказано, що діяльність політичної партії «Наш край» спрямована, серед іншого, на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в державі, поширення антиукраїнської пропаганди, закликів до повалення конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету та територіальної цілісності України, які створюють реальні загрози національним інтересам, національній безпеці нашої держави. Також окремі представники регіональних осередків політичної партії «Наш край» перейшли на бік ворога, підтримали військову агресію російської федерації на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України, сприяють країні-агресору та брали участь у проведенні, так званого, референдуму про приєднання до російської федерації, обіймають адміністративно-розпорядчі

посади в окупаційних адміністраціях. Інформація про виключення таких членів із лав партії відсутня, відомостей про вжиття заходів реагування щодо зазначених осіб з боку керівництва партії не встановлено. Реакції з боку керівників або інших членів партії щодо засудження таких дій партійців не було, тобто за мовчазної згоди партії її окремими діями проводилася і триває антиукраїнська діяльність. До того ж індивідуальна відповідальність окремих членів партії не може поширюватися на всю партію, однак такі твердження спростовуються ненаданням партією доказів щодо вжиття заходів впливу на її членів, які провадили антиукраїнську діяльність і риторику, включно до їх виключення із членів партії [121].

Заборона або призупинення діяльності політичних партій в умовах воєнного стану повинна зважати не лише на короткострокові, а й довгострокові наслідки для політичної системи й демократичного розвитку держави. Процес заборони або обмеження діяльності політичних партій в умовах воєнного стану повинен бути чітко врегульований і відповідати принципам правової держави та демократичним стандартам. Основні етапи цього процесу можуть містити:

1. *Ідентифікацію загрози.* Суб'єкти публічної адміністрації, відповідальні за національну безпеку, повинні ретельно аналізувати діяльність політичних партій на предмет загрози національній безпеці, суверенітету або територіальній цілісності України. Це може охоплювати моніторинг їхніх публічних заяв, програмних документів, а також дій їх керівних органів або лідерів, що можуть мати підривний і деструктивний характер.

2. *Збір доказів.* Суб'єктам публічної адміністрації необхідно забезпечити наявність переконливих доказів, які б підтверджували, що діяльність певної політичної партії дійсно становить загрозу, зокрема факти про підтримку держави-агресора, заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, пропаганду війни або інші антидержавні дії.

3. *Прийняття рішення про обмеження або заборону.* На підставі зібраних доказів уповноважені органи, такі як Рада національної безпеки і оборони України, або інші суб'єкти публічної адміністрації звертаються до суду з адміністративним позовом про обмеження або заборону діяльності політичної партії. Водночас у період воєнного стану рішення про тимчасове призупинення діяльності партії може бути прийняте оперативно, без судового розгляду, однак з його подальшим судовим підтвердженням.

4. *Судовий розгляд (для остаточної заборони).* Судовий процес має бути прозорим, з дотриманням права на захист для представників відповідної політичної партії. Суд оцінює надані докази, аналізує діяльність партії та виносить рішення, яке може включати як заборону, так і інші санкції.

5. *Виконання рішення.* У разі судового рішення про заборону політичної партії її діяльність припиняють, розпускають її керівні органи та місцеві осередки. Майно, кошти та інші активи партії переходять у власність держави.

Водночас протягом усього процесу слід забезпечити, щоб заходи з обмеження або заборони діяльності політичних партій не порушували основоположних прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України та міжнародними договорами, що полягає в дотриманні права на справедливий суд, права на захист та інші процесуальні гарантії. Процес заборони або обмеження діяльності політичних партій в умовах воєнного стану повинен бути не лише ефективним щодо забезпечення національної безпеки, а й відповідати принципам правової держави. Важливо, щоб усі дії держави були прозорими, обґрунтованими та спрямованими на захист демократичних цінностей і прав людини, навіть в умовах надзвичайного стану.

Відповідно до ст. 38 Конституції України, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [53].

Згідно зі ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану заборонено проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів [108].

Водночас, на нашу думку, це обмеження має конституційно-правовий характер, що виходить за межі теми нашого дослідження та потребує дослідження в контексті саме конституційного права.

Своєю чергою, відповідно до ст. 39 Конституції України, громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [53].

Аналогічні положення містять і основні міжнародно-правові акти. Зокрема, відповідно до ст. 20 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій [30].

Також, згідно зі ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Водночас це право може бути обмежено у випадках, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб [49].

У статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що в умовах воєнного стану заборонено проведення масових зібрань і акцій [108].

Крім того, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 8 цього Закону, до заходів правового режиму воєнного стану, зокрема, належить заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів [108].

Свобода мирних зібрань є невіддільним елементом демократичного суспільства. Вона забезпечує можливість для громадян колективно висловлювати свої погляди, впливати на прийняття рішень державними органами, акцентувати на соціальних проблемах і захищати свої права. Це право є засобом реалізації інших прав і свобод, зокрема свободи слова, свободи асоціацій і політичної активності.

У період політичного напруження або соціальних криз, таких як війна або інші надзвичайні ситуації, право на мирні зібрання набуває особливого значення. Воно дає змогу громадянам окреслити свою позицію щодо подій, які безпосередньо впливають на їхнє життя і безпеку. Однак в умовах воєнного стану це право може бути обмежене, що потребує обережного підходу до таких обмежень з боку держави.

Однак, як зазначає А. П. Сахно, законодавцем не прийнято спеціального законодавчого акта, спрямованого на визначення порядку організації та проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів. Зазначене істотно впливає на якість правозастосовної практики. Так, донині не вироблено зрозумілого та врегульованого законом категоріального апарату, за допомогою якого вбачалося б можливим розмежовувати поняття «мирні збори», «мітинги», «походи», «демонстрації», «інші масові заходи» [129, с. 107].

Зауважимо, що держава повинна дотримуватися принципу правової визначеності, тобто чітко формулювати причини обмежень і забезпечувати

можливість оскарження таких рішень у судовому порядку. Натомість відсутність законодавчого нормативного регулювання права на мирні зібрання на практиці призвело до намагань урегулювати це питання на підзаконному та місцевому рівні.

Наприклад, протоколом оперативного штабу Ради оборони Київської області № 145 від 7 липня 2022 року затверджено Порядок проведення масових заходів на території Київської області в умовах правового режиму воєнного стану. Відповідно до цього документа, проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших спортивних, освітніх, культурно-просвітницьких, релігійних, розважальних та видовищних масових заходів в умовах воєнного стану на території Київської області можливе лише за виключних обставин і лише за умови їх письмового погодження з виконавчими органами міських, селищних та сільських рад, не пізніше ніж за п'ять робочих днів до дня проведення заходу. Організатор мирного зібрання письмово повідомляє про намір проведення мирного зібрання орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. Організатори заходів несуть відповідальність за безпеку присутніх на заході та повинні забезпечити, зокрема, негайне припинення проведення масового заходу під час оголошення сигналу «Повітряна тривога», сповістити про це його учасників та організувати їх евакуацію згідно із заздалегідь розробленою та наочно розміщеною схемою й показниками, повідомивши їм місцезнаходження найближчої захисної споруди цивільного захисту (найпростішого укриття) [82].

Аналогічні положення містять розпорядження начальника Кіровоградської обласної військової адміністрації від 8 червня 2022 року «Про проведення заходів на території Кіровоградської області в умовах воєнного стану» № 396-р [112].

Крім того, відповідно до спільного наказу Черкаської обласної військової адміністрації та Черкаського обласного територіального центру комплектування

та соціальної підтримки від 19 квітня 2022 року № 3/150 «Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області», проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області можливе виключно за умови їх обов'язкового письмового погодження з Черкаською обласною військовою адміністрацією [134].

Рішенням Ради оборони Тернопільської області від 6 травня 2022 року № 50 на період введення воєнного стану заборонено проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів без попереднього погодження з обласною військовою адміністрацією та виключно з дотриманням заходів правового режиму воєнного стану [112].

Водночас А. П. Сахно стверджує, що наділення військового командування та військових адміністрацій повноваженнями щодо обмеження прав громадян на мирні зібрання, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», є сумнівним, оскільки в ст. 39 Конституції України зазначено про можливість прийняття рішення щодо заборони проведення мирних зібрань лише судом [129, с. 107].

Своєю чергою ми вважаємо правомірним введення адміністративно-правових обмежень права на мирні зібрання в період воєнного стану шляхом заборони їх проведення без погодження із відповідними суб'єктами публічної адміністрації, оскільки ст. 64 Конституції України передбачає можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина, передбачених ст. 39 Конституції України, в умовах воєнного стану [53].

Слід зауважити, що не слід ототожнювати мирні зібрання (мітинги, демонстрації, походи тощо) з іншими масовими заходами (спортивні, святкові, культурно-мистецькі тощо), адже це потребує диференційованого підходу до їх правового регулювання. Тобто порядок проведення мирних зібрань та інших масових заходів повинен бути різним через різне значення та зміст таких

масових заходів і, власне, потенційних загроз, що виникають під час їх проведення.

На нашу думку, майбутній законодавчий акт адміністративно-правового характеру про порядок реалізації права на мирні зібрання повинен зважати на особливості правового режиму воєнного стану та містити такі аспекти й положення:

- заборона мирного зібрання може бути здійснена лише на підставі рішення суду, за поданням органів виконавчої влади, або рішенням органів виконавчої влади (зокрема й військового командування) та місцевого самоврядування з наступним затвердженням рішенням суду в порядку адміністративного судочинства, якщо є докази, що зібрання може призвести до реальної загрози;

- організатори мирного зібрання зобов'язані не пізніше ніж за 24 години до його проведення повідомити органи місцевого самоврядування або органи виконавчої влади (зокрема й військове командування) про місце, час, мету й орієнтовну кількість учасників зібрання. У разі зміни безпекової ситуації або виникнення обставин, що можуть вплинути на безпеку зібрання, вказані суб'єкти публічної адміністрації мають право вимагати від організаторів зміни місця, часу або формату зібрання чи ж взагалі заборонити його проведення з окресленням відповідних мотивів і причин;

- обмеження щодо місць проведення зібрань. Під час воєнного стану доцільно заборонити проведення мирних зібрань у безпосередній близькості до військових об'єктів, місць зберігання зброї та боєприпасів, стратегічних об'єктів інфраструктури та інших об'єктів оборонного значення, а також району проведення бойових дій та державного кордону України;

- організатори зібрання повинні забезпечити, щоб його учасники не перешкоджали діяльності підприємств, установ та організацій усіх форм власності, дорожньому руху, руху залізничним, водним транспортом;

- додаткові вимоги до безпеки під час проведення мирних зібрань. Так, організатори мирного зібрання зобов'язані вжити всіх залежних від них заходів для забезпечення безпеки учасників, охоплюючи наявність чітких планів евакуації, медичної допомоги та координації з правоохоронними органами;
- організатори зібрання повинні бути зобов'язані забезпечити співпрацю з правоохоронними органами з метою запобігання можливим провокаціям, терактам та іншим незаконним діям під час проведення таких заходів;
- обмеження щодо часу проведення зібрань. Під час воєнного стану мирні зібрання можуть бути обмежені за часом, зокрема, з урахуванням дії комендантської години. Тому доцільно встановити, що мирні зібрання мають закінчуватися не пізніше ніж за одну годину до початку комендантської години;
- у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів підвищеної небезпеки для життя проведення мирних зібрань може бути повністю заборонено на період їх дії або припинено до їх скасування;
- уповноважені суб'єкти публічної адміністрації зобов'язані негайно інформувати громадян про введення відповідних заборон і підстави для їх застосування в загальнодоступний спосіб;
- у разі проведення мирного зібрання стихійно, без попередньої організації (тобто за відсутності організаторів) таке мирне зібрання може бути припинене не лише в разі: порушення його учасниками громадського порядку; порушення обмежень щодо часу та місця його проведення; наявності загрози для життя і здоров'я його учасників або інших осіб; неможливості забезпечити безпеку його проведення;
- у разі порушення організаторами або учасниками зібрання встановленого порядку вони можуть бути притягнуті до адміністративної або кримінальної відповідальності залежно від ступеня тяжкості вчиненого порушення;

– рішення органів влади щодо обмеження або заборони проведення мирних зібрань можуть бути оскаржені в судовому порядку, однак оскарження рішення не зупиняє його виконання, якщо не було прийняте інше рішення судом.

Право на свободу мирних зібрань є ключовим елементом демократії, навіть в умовах воєнного стану. Обмеження цього права повинні бути винятковими, виправданими реальними загрозами й пропорційними до ситуації. Важливо, щоб держава дотримувалася принципів правової держави й забезпечувала громадянам можливість висловлювати свої погляди навіть у найскладніші часи, одночасно захищаючи національну безпеку й громадський порядок.

Відповідно до ст. 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право полягає у свободі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Його здійснення може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква й релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, його виконання має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою [53].

Відповідно до ст. 9 Європейської конвенції з прав людини 1950 року, свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [49].

У ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року зазначено, що свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших осіб. Причому поняття громадської, суспільної та національної безпеки не є тотожними [69].

Згідно зі ст. 3–5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право полягає у свободі мати, приймати та змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування під час визначення громадянином свого ставлення до релігії, сповідання або відмови від сповідання релігії, участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України. Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального й культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не зазначено. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Водночас ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання

конституційних обов'язків. Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави. Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями медіа. Релігійна організація не повинна втручатися в діяльність інших релігійних організацій, у будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань. Релігійна організація зобов'язана додержуватися вимог чинного законодавства й правопорядку [111].

Відповідно до ст. 8, 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», держава визнає право релігійної громади на її підлеглисть у канонічних та організаційних питаннях будь-яким чинним в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін або доповнень до статуту (положення) релігійної громади, рішення про які ухвалюють загальними зборами релігійної громади. Релігійні організації, керівні центри яких перебувають за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо не порушується законодавство України [111].

Водночас ст. 5¹ цього Закону обмежено діяльність в Україні релігійної організації, афілійованої (тобто підпорядкованої) з іноземною релігійною організацією, що знаходиться в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України [111].

Крім того, у серпні 2024 року Верховна Рада України, зважаючи на збройну агресію російської федерації проти України, підтримку цієї агресії російською православною церквою і акцентуючи на тому, що численні протиправні дії російської православної церкви та підлеглих їй релігійних організацій на території України створюють загрозу національній і громадській безпеці, правам і свободам громадян України, з огляду на рішення Ради

національної безпеки і оборони України про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) від 1 грудня 2022 року, ухвалила Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», який визначає особливості діяльності окреслених іноземних релігійних організацій в Україні [99].

Згідно зі ст. 2 цього Закону, на території України заборонена діяльність іноземних релігійних організацій, які відповідають одночасно таким критеріям:

1) знаходяться в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України;

2) прямо або опосередковано (зокрема й через публічні виступи керівників або інших органів управління) підтримують збройну агресію проти України [99].

До іноземних релігійних організацій, що знаходяться в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, належать іноземні релігійні організації (зокрема й релігійні управління, об'єднання, центри), керівний центр (управління) яких знаходиться за межами України у відповідній державі-агресорі. Іноземні релігійні організації, діяльність яких заборонена відповідно до цієї статті, визначено ст. 3 цього Закону. У разі якщо діяльність іноземної релігійної організації відповідає критеріям, визначеним ч. 2 цієї статті, про що стало відомо після набрання чинності цим Законом, заборона діяльності такої іноземної релігійної організації здійснюють шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 3 цього Закону. Скасування заборони діяльності в Україні іноземних релігійних організацій, встановленої цим Законом, здійснюють шляхом внесення змін до цього Закону [99].

Відповідно до ст. 3 цього Закону, зважаючи на те, що російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, які вчиняють від імені російської федерації та ідеології «руського міра», діяльність в Україні російської православної церкви заборонено [99].

Водночас слід зауважити, що закон як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили повинен мати загальний характер і врегульовувати порядок реалізації будь-якої норми, у цьому випадку – порядок припинення діяльності такої іноземної релігійної організації), а не бути адміністративним актом, який ще до того ж містить певне мотивування необхідності окресленої норми. Зазначене виводить цей нормативний акт у ранг політико-правового документа, а не нормативно-правового, що не є допустимим у законотворчій діяльності парламенту демократичної держави.

Так само заборона діяльності інших іноземних релігійних організацій залежатиме передусім від політичної згоди у Верховній Раді України, а не від об'єктивних обставин, що не сприятиме неупередженому погляду на це питання.

Необхідно також зауважити, що ч. 2 ст. 1 цього Закону хоч і закріплює, що «жодне з положень цього Закону не може тлумачитися як обмеження свободи сповідання релігії або переконань, права на дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів», однак його зміст все ж таки зводиться до правомірного адміністративно-правового обмеження свободи сповідання релігії або переконань з підстави небезпеки для громадського порядку.

Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, а також всі наступні укази Президента України, що продовжували дію зазначеного воєнного стану в Україні (затверджені відповідними законами України), жодного разу не обмежували права,

передбачені ст. 35 Конституції України [85], оскільки вони, згідно зі ст. 64 Конституції України, не можуть бути обмежені в період воєнного стану.

Запровадження цих обмежень було зумовлено саме збройною агресією російської федерації проти України та введенням правового режиму воєнного стану в Україні, а тому окреслені питання було детально розглянуто нами в цьому дослідженні.

Отже, у нормативному регулюванні адміністративно-правових обмеження права на свободу віросповідання вже наявна серйозна та фундаментальна правова колізія, що унеможливорює приведення Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 у відповідність до чинного законодавчого регулювання цих обмежень.

Запровадження адміністративно-правових обмежень свободи віросповідання в умовах воєнного стану є складним і делікатним питанням, яке потребує ретельного правового врегулювання. З одного боку, Конституція України гарантує свободу віросповідання і забороняє її обмеження навіть у період воєнного стану, а з іншого – реалії збройної агресії російської федерації проти України вимагають вжиття заходів для захисту національної безпеки, охоплюючи обмеження діяльності релігійних організацій, пов'язаних із державою-агресором.

З метою уникнення правової колізії та забезпечення ефективного захисту національної безпеки необхідно внести зміни до законодавства та розробити чіткі механізми для обмеження свободи віросповідання у випадках, коли це є необхідним для захисту громадського порядку та національної безпеки. Водночас важливо забезпечити дотримання принципів пропорційності та законності під час прийняття таких заходів, що дасть змогу уникнути зловживань та забезпечити баланс між захистом конституційного ладу й дотриманням основних прав людини.

Отже, в умовах воєнного стану держава вимушена впроваджувати обмеження на політичні та культурні права громадян з метою захисту національної безпеки, громадського порядку та підтримки стабільності. Ці обмеження спрямовані на недопущення дестабілізації суспільства та збереження конституційного ладу. Політичні обмеження, такі як заборона діяльності політичних партій, які загрожують незалежності та безпеці держави, регулюються законами та здійснюються в судовому порядку. Водночас під час воєнного стану можливе тимчасове призупинення діяльності таких партій позасудовим шляхом, з подальшим судовим розглядом для остаточного рішення. Усі обмеження прав повинні бути пропорційними до загрози та мати тимчасовий характер, що відповідає демократичним принципам. Держава зобов'язана забезпечувати прозорість у прийнятті рішень та обґрунтування їх необхідності для уникнення зловживань.

Культурні права, що включають право на освіту, свободу творчості та доступ до культурних цінностей, також можуть бути тимчасово обмежені, якщо це необхідно для захисту національної безпеки. Проте такі обмеження повинні бути мінімальними і не порушувати базових свобод громадян.

Важливою умовою для забезпечення справедливості є залучення судової системи до процесу обмеження прав, що гарантує об'єктивність і неупередженість рішень, а також дотримання основоположних прав людини.

Умови воєнного стану потребують балансу між захистом національної безпеки та збереженням основних прав і свобод. Держава повинна вживати заходів, які б забезпечували цей баланс і не перетворювали обмеження на засіб політичного впливу або дискримінації.

Висновки до розділу 2

Під час реалізації заходів правового режиму воєнного стану адміністративно-правові обмеження як одна з їх складових відіграють важливу роль у забезпеченні національної безпеки та громадського порядку. Деякі основні права і свободи людини, включаючи особисті, соціально-економічні та політичні права, можуть бути обмежені саме з метою досягнення такої мети.

Особисті права людини, такі як свобода пересування, право на приватну власність і свобода віросповідання, під час воєнного стану зазнають обмежень. Наприклад, ідеться про запровадження комендантської години, примусове відчуження майна та обмеження релігійної діяльності пов'язаних із державою-агресором організацій. Водночас ці обмеження мають бути пропорційними та обґрунтованими, щоб мінімізувати вплив на основні права громадян.

Соціально-економічні права, такі як право на працю, також можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Введення трудової повинності та залучення громадян до суспільно корисних робіт є необхідними заходами для підтримання функціонування держави та забезпечення обороноздатності країни. Однак важливо, щоб ці заходи були чітко врегульовані законодавством, а права громадян на гідні умови праці та компенсацію за виконану роботу були гарантовані.

Політичні права, зокрема свобода об'єднання в політичні партії, також можуть зазнавати обмежень у період воєнного стану. Заборона діяльності проросійських і прорадянських партій є виправданим заходом для забезпечення національної безпеки. Проте цей процес повинен здійснюватися з дотриманням належних правових процедур, щоб запобігти зловживанням та забезпечити баланс між захистом демократії та свободою політичної діяльності.

Загалом адміністративно-правові обмеження під час воєнного стану є необхідними для збереження державності, правопорядку та безпеки громадян.

Однак ці обмеження повинні бути чітко визначені законом, пропорційними до загроз та реалізовані з дотриманням основних прав і свобод людини, щоб уникнути надмірного втручання держави у приватне та громадське життя громадян.

Основні результати дослідження щодо проблематики, висвітленої в розділі 2, відображено в низці авторських наукових праць [152; 156; 157; 161].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Зарубіжний досвід адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Досвід зарубіжних держав у застосуванні адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану є важливим джерелом для вдосконалення національного законодавства та практики. В умовах воєнного стану держави стикаються з необхідністю балансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Зарубіжний досвід дозволяє вивчити різноманітні підходи до введення та регулювання таких обмежень, а також визначити їх ефективність і відповідність міжнародним стандартам.

Особливий інтерес становить дослідження правових механізмів, які використовуються в країнах з різними правовими традиціями та політичними системами. Ці механізми спрямовані на обмеження певних прав і свобод у надзвичайних ситуаціях, водночас забезпечуючи захист фундаментальних прав людини. Аналіз зарубіжного досвіду дає змогу визначити найбільш ефективні практики та врахувати можливі ризики, пов'язані з їх впровадженням, що є актуальним для вдосконалення правового режиму воєнного стану в Україні.

Аналізуючи основні закони зарубіжних держав, І. Ю. Хила виокремлює три моделі регулювання обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного або іншого особливого стану:

1) конституція встановлює перелік лише тих прав, які можна обмежити (Греція, Іспанія, Нідерланди, ФРН, Індія), тобто вичерпний перелік прав, які можна обмежити;

2) конституція перелічує лише ті права, які в жодному випадку обмежувати не можна (Португалія, Україна), тобто невичерпний перелік права, які можна обмежити, але за певним винятком;

3) у конституції йдеться лише про те, що під час надзвичайного стану обмеження прав можливе, не встановлюючи причому конкретний перелік цих прав, а відсилає до спеціального закону (Фінляндія) [150, с. 41–43].

Так само слід звернути увагу, що законодавці різних країн або розрізняють певні види надзвичайних правових режимів – воєнний стан, надзвичайний стан, надзвичайний екологічний, фінансовий, економічний, бюджетний стан тощо, або вказані види об'єднують в один правовий режим надзвичайного стану, який має різноманітні підстави виникнення.

Наприклад, згідно зі ст. 48 Конституції Греції 1975 року, у разі війни, мобілізації, через зовнішню небезпеку або пряму загрозу національній безпеці, а також виявлення збройного руху, спрямованого на повалення демократичного правління, парламент своїм рішенням, прийнятим за пропозицією уряду, вводить в дію на певній частині або на всій території країни закон про стан облоги і призупиняє дію частини або всіх положень, що передбачають: право на свободу пересування або проживання в країні; право на вільний для кожного грека виїзд із країни та в'їзд у неї, право не бути підданим арешту або ув'язненню без обґрунтованого судового ордеру; що ніхто не може бути всупереч його волі вилучений з-під юрисдикції судді, що визначений йому відповідно до закону; недоторканність житла; недоторканність особистого та сімейного життя людини; право на мирні зібрання; право на створення спілок і об'єднань без попереднього дозволу влади; свободу слова і заборону цензури; таємницю листування, вільної кореспонденції або будь-якого зв'язку [188].

Конституція Індії 1949 року, яка має федеративний устрій, передбачає, що під час надзвичайного стану лише центральні органи влади наділяються правом видавати накази і приймати закони, що суперечить деяким основним громадянським правам і свободам (свобода слова та висловлювання думок, зборів, створення об'єднань і спілок, пересування, проживання та поселення в будь-якому місці на території Індії, придбання, володіння та користування майном, а також свобода вибору та заняття будь-якою професією) [6, с. 135]. Прокламація надзвичайного стану, яка оголошує, що безпеці Індії чи будь-якій частині її території загрожує війна, зовнішня агресія чи збройне повстання, може бути зроблено Президентом як до фактичного початку війни чи будь-якої такої агресії чи повстання, якщо Президент переконаний, що існує безпосередня небезпека цього, так і після. Поки діє надзвичайний стан, то, попри будь-які положення цієї Конституції, виконавча влада Федерації поширюється на надання вказівок будь-якому штату щодо способу здійснення нею виконавчої влади [189].

Натомість Конституція Португальської Республіки 1976 року визначає, що введення стану облоги чи надзвичайного стану в жодному разі не може зачіпати лише право на життя, на особисту недоторканність, на індивідуальність, на цивільну дієздатність і на громадянство, а також заборону на встановлення зворотної сили кримінального закону, право на захист підсудного і свободу совісті та віросповідання [177, с. 525]

У зарубіжних країнах обмеження під час надзвичайного стану зазвичай означають тимчасову відмову від гарантій особистої недоторканності й недоторканності житла, посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за одночасного обмеження процесуальних гарантій, що легалізує спрощену (або прискорену) процедуру судочинства, проведення обшуків, арештів і затримань, заборону звільнення під заставу, визнання досудових заяв підсудного як доказ його провини, застосування різних засобів

примусу; обмеження свободи слова, включаючи свободу друку й інформації, свободи зборів, мітингів, походів і демонстрацій, свободи об'єднань; права на проведення страйків; обмеження свободи пересування і вибору місця проживання, таємниці листування; обмеження економічних прав і свобод, наприклад, свободи приватної власності, допомогти їй вибрати професію [150].

У Франції воєнний стан (стан облоги) є особливим режимом, що регулюється Кодексом оборони та застосовується за умов серйозних загроз національній безпеці або громадському порядку.

Відповідно до ст. 16 Конституції Франції, у разі, коли інституції республіки, незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань перебувають під серйозною та негайною загрозою і регулярне функціонування конституційної державної влади припиняється, Президент вживає заходів, необхідних у цих обставинах, після офіційних консультацій з Прем'єр-міністром, головами асамблей, а також Конституційною радою. Ці заходи мають повинні мати на меті забезпечити, щоб органи державної влади якнайшвидше отримали додаткові можливості для належного на виконання своїх завдань [176]. Як зазначають французькі дослідники, цей механізм було створено саме для того, щоб на беззаконня можна було відповісти не лише однією законністю [178].

Згідно зі ст. L2121-1 Кодексу оборони Франції, стан облоги оголошується Президентом Франції та декретом Кабінету Міністрів у разі виникнення серйозних загроз національній безпеці або збройного конфлікту. Це може стосуватися як військових загроз, так і внутрішніх заворушень, що перевищують можливості цивільної влади підтримувати громадський порядок. Рішення про введення стану облоги підлягає негайному затвердженню парламентом. Якщо парламент не схвалить указ, він може вимагати перегляду або припинення такого режиму [175].

У разі введення стану облоги обмежують численні права громадян, зокрема:

- свобода пересування. Військові отримують право запроваджувати комендантську годину, обмежувати в'їзд і виїзд з певних територій, а також встановлювати інші заходи контролю за пересуванням осіб;

- свобода мирних зібрань. Забороняються масові зібрання, мітинги та демонстрації, які можуть становити загрозу для громадського порядку. Військові органи можуть запроваджувати заборони на будь-які форми публічних зібрань;

- контроль за медіа. Військові мають право контролювати діяльність представників медіа для запобігання поширенню інформації, яка може дестабілізувати суспільство або допомогти ворогу. Це може передбачати обмеження на публікації в пресі, на радіо, телебаченні та в мережі Інтернет, тобто цензуру;

- недоторканність житла та приватної власності. Військові можуть проводити обшуки в приміщеннях і конфіскувати майно, необхідне для оборони або забезпечення громадського порядку, без попереднього ордеру;

- процедури щодо затриманих можуть відбуватися за спрощеними правилами, без гарантій стандартного судового процесу;

- приватне майно може бути реквізоване для військових або оборонних потреб без попереднього дозволу власників [175].

Також військові отримують право заарештовувати та затримувати осіб, підозрюваних у підриивній діяльності або причетності до злочинних дій, що становлять загрозу для безпеки держави та предметна юрисдикція військових судів поширюється на окремі злочини проти власності, вчинені цивільними особами [175].

Після оголошення стану облоги всі повноваження з підтримання громадського порядку передаються військовим органам. Цивільні суб'єкти

публічної адміністрації перебувають під контролем військових командирів, які можуть видавати накази та розпорядження, необхідні для забезпечення національної безпеки. Рішення щодо обмеження прав приймаються військовим командуванням і мають виконуватися негайно. Ці рішення також можуть передбачати зміну місця роботи осіб, запровадження обов'язкової трудової повинності, а також розквартирування військових у цивільних приміщеннях [175].

Стан облоги може бути припинено Президентом або за рішенням парламенту, коли загроза національній безпеці зникне. У разі якщо парламент вважає, що стан облоги більше не відповідає наявній загрозі, він має право вимагати припинення цього правового режиму через спеціальну процедуру голосування. Однак під час війни або в умовах невідкладної загрози Президент може самотійно прийняти рішення про припинення дії стану облоги [175].

Оскільки стан облоги за французьким законодавством передбачає значне обмеження прав і свобод людини ст. 36 Конституції Франції встановлює, що продовження стану облоги більш ніж на 12 днів потребує отримання попередньої згоди парламенту [176].

У період дії стану облоги парламент здійснює контроль за дотриманням прав людини та законністю дій військових. Військові органи зобов'язані регулярно подавати звіти про свої дії до парламенту, який контролює відповідність цих дій законодавству і захисту прав людини. Це гарантує, що навіть під час воєнного стану зловживання владою будуть мінімізовані, а права громадян не будуть порушуватися безпідставно [175]. Тобто парламентський контроль має не ретроспективний, а поточний характер, оперативно реагуючи на розвиток подій, з якими були пов'язані вказані контрольні заходи [184].

Стан облоги у Франції є режимом зі значними обмеженнями прав громадян, що запроваджується в разі загрози національній безпеці або громадському порядку. Військові органи отримують значні повноваження з

контролю над суспільством, але їхні дії знаходяться під наглядом парламенту, що забезпечує збереження базових прав і свобод [175].

Проте слід зауважити, що вказаний правовий режим на практиці не вводився у Франції, а тому вказувати про його ефективність і можливість застосування відповідного досвіду до українських реалій недоречно.

Воєнний стан у Республіці Польща, відповідно до її Конституції, може бути введений у випадках: зовнішньої загрози державі, збройного нападу на територію Польщі або коли з міжнародного договору випливає зобов'язання до спільної оборони від агресії. Введення воєнного стану в Польщі також залежить і від виконання двох загальних умов, зазначених у ч. 1 ст. 228 Конституції – ситуації особливої загрози та недостатності звичайних конституційних засобів [181].

Згідно зі ст. 2 Закону Польщі «Про воєнний стан», воєнний стан може бути введений у разі зовнішньої загрози державі, зокрема збройної агресії, або якщо цього вимагають міжнародні угоди, які передбачають спільну оборону від агресії. Рішення про введення воєнного стану ухвалює Президент Польщі, але на підставі пропозиції Ради Міністрів. Президент може ввести воєнний стан як на всій території держави, так і на окремих її частинах, залежно від характеру загрози. Це положення надає виконавчій владі широкий спектр дій у випадку загроз, що дозволяє оперативно реагувати на будь-які небезпеки. Згідно зі ст. 3 цього Закону, після прийняття рішення про введення воєнного стану Президент зобов'язаний представити його до Сейму протягом 48 год. Якщо Сейм вирішить, що розпорядження є невиправданим, він може його скасувати. Закон визначає також, що інформація про воєнний стан має бути негайно опублікована та донесена до громадян через медіа, що забезпечує прозорість процесу [191].

Введення в Польщі воєнного стану передбачає обмеження таких прав:

1. Свобода слова та доступ до інформації. Наприклад, може бути запроваджено попередню цензуру щодо медіа, контроль над комунікаціями, а також обмеження на публікацію певних матеріалів (ст. 21). Це необхідно для запобігання поширенню інформації, яка може зашкодити безпеці держави;

2. Право на збори й інші форми протесту можуть бути призупинені (ст. 22), зокрема страйки, акції протесту робітників, студентів тощо;

3. Свобода пересування. Закон передбачає можливість введення обмежень на пересування громадян, зокрема заборону залишати певні території без відповідного дозволу (ст. 23). Крім того, вводяться вимоги до постійного носіння документів, що підтверджують особу;

4. Економічні обмеження. Влада може запроваджувати контроль над цінами, обмежувати економічну діяльність, закривати підприємства або вимагати ліцензій на певні види бізнесу (ст. 24);

5. Примусова праця. Закон передбачає можливість запровадження обов'язкової праці для осіб, які досягли 16 років (ст. 29), що може бути важливим інструментом для забезпечення функціонування критичних секторів економіки під час війни [191].

Заходи, які можуть бути запроваджені під час воєнного стану в Польщі, охоплюють різні аспекти життя громадян і функціонування держави та спрямовані на забезпечення національної безпеки, стабільності державних інститутів, контролю над ресурсами й підтримання громадського порядку.

Так, згідно зі ст. 19 Закону «Про воєнний стан», під час воєнного стану може бути введено заборону або обмеження на проведення страйків працівників, а також інших форм протесту, яка стосується не лише робітників, а й фермерів і студентів. Заборона може також диференціюватися залежно від певних категорій працівників або галузей, що має на меті запобігання порушенням критично важливих для оборони функцій держави [191].

У ст. 23 Закону «Про воєнний стан» ідеться про те, що під час воєнного стану громадяни, які досягли 18 років, повинні постійно носити із собою документи, що посвідчують їх особу (зазвичай паспорт або посвідчення особи). Молодь до 18 років повинна мати при собі студентський квиток або інший документ, який підтверджує їхній статус. Зазначене обмеження сприяє контролю за пересуванням населення та зменшенню ризиків, пов'язаних із диверсійною діяльністю. Також можуть бути введені обмеження на свободу пересування:

- заборона на перебування або виїзд з певних місць;
- запровадження вимоги отримання дозволів на зміну місця постійного чи тимчасового проживання;
- ведення контролю за пересуванням осіб через реєстрацію під час в'їзду в певні місцевості або об'єкти [191].

Під час воєнного стану в Польщі може бути запроваджено низку економічних заходів, зокрема:

- регулювання доступу до товарів, включаючи запровадження системи карток на харчові продукти або інші товари першої необхідності;
- контроль за цінами на основні товари й послуги, що запобігає надмірному зростанню цін і спекуляції в кризовий час;
- обмеження діяльності підприємств. Держава може зобов'язати деякі підприємства припинити свою діяльність або перейти на ліцензійну систему ведення бізнесу, що дозволяє контролювати економічну активність і запобігати саботажу [191].

Згідно зі ст. 29 Закону «Про воєнний стан», під час воєнного стану може бути введено загальний обов'язок для громадян віком від 16 до 65 років виконувати примусову працю на користь держави за винятком осіб, які не можуть працювати через стан здоров'я або сімейні обставини. Такий механізм

дозволяє забезпечити достатню кількість робочої сили для підтримки функціонування критично важливих секторів економіки й оборони країни [191].

У ст. 27 цього Закону передбачено, що під час воєнного стану можуть бути реквізовані транспортні засоби (автомобілі, потяги, літаки, судна) на потреби держави. Така реквізиція проводиться відповідно до рішення відповідних міністрів або воєвод (керівників місцевих місцевого самоврядування), а власникам забезпечується компенсація за використання їхнього майна після завершення воєнного стану [191].

Комісарське управління, передбачене ст. 25 Закону Польщі «Про воєнний стан», є важливим інструментом для забезпечення контролю держави над підприємствами, які мають стратегічне значення для безпеки й оборони країни в умовах воєнного стану та може бути введене для підприємств, діяльність яких є критичною для держави, зокрема тих, що виробляють товари або надають послуги, необхідні для оборони або забезпечення населення [191].

Комісарське управління запроваджується з метою забезпечення безперебійної роботи підприємств, важливих для безпеки або обороноздатності держави, а саме підприємства, які виробляють військову техніку, постачають енергоресурси, продовольство, ліки, а також підприємства, що забезпечують критично важливі послуги (наприклад, транспорт або телекомунікації). Комісарське управління може бути введене за рішенням відповідного органу державної влади, якщо: діяльність підприємства критична для обороноздатності держави або для забезпечення безпеки населення; існує загроза, що підприємство не зможе виконувати свої функції через неефективне управління або інші обставини, які перешкоджають його нормальній діяльності [191].

Комісарське управління може бути запроваджене як на державних підприємствах, так і на приватних підприємствах, включаючи підприємства з іноземним капіталом, якщо їх діяльність має стратегічне значення для країни.

Згідно з ч. 2 ст. 25а цього Закону, право на призначення комісарського управління мають такі органи:

- для державних підприємств – орган, який заснував підприємство;
- для акціонерних компаній, де держава володіє не менше 50 % акцій, – міністр, відповідальний за управління акціями від імені держави;
- для приватних підприємств – відповідний воєвода [191].

Комісара призначають з числа осіб, які мають досвід у сфері управління підприємствами та необхідну кваліфікацію для виконання поставлених завдань. Він має широкі повноваження для забезпечення безперебійної роботи підприємства, а саме:

- має право контролювати всі процеси на підприємстві, що стосуються виробництва або надання послуг, які є критичними для оборони або безпеки держави;
- усі рішення, що стосуються стратегічної діяльності підприємства (наприклад, постачання, розподілу продукції, зміни у виробничому процесі), мають бути погоджені з комісаром;
- має право видавати обов'язкові для виконання розпорядження керівництву підприємства. Ці розпорядження стосуються передусім діяльності, яка критична для безпеки держави;
- має доступ до всієї інформації, яка стосується функціонування підприємства, і може вимагати звіти або іншу документацію для аналізу його діяльності.

бере участь у засіданнях керівних органів підприємства (наприклад, наглядових рад або правлінь), щоб забезпечити виконання вимог закону [191].

Причому підприємство має право оскаржити розпорядження комісара. Однак таке оскарження не зупиняє виконання розпоряджень, що забезпечує їх негайне виконання в інтересах державної безпеки. Оскарження розглядається в короткі терміни відповідним органом, який призначив комісара [191].

Комісарське управління під час воєнного стану є специфічним інструментом для забезпечення державного контролю над стратегічно важливими підприємствами. З одного боку, він дозволяє уникнути можливих проблем з ефективністю підприємств, саботажу, або інших негативних явищ, що можуть поставити під загрозу національну безпеку.

З іншого боку, цей механізм наділяє комісара дуже широкими повноваженнями, що потенційно може спричинити конфлікти між комісаром і керівництвом підприємства. Крім того, важливо забезпечити достатній контроль за діяльністю самого комісара, щоб уникнути зловживань з боку осіб, які виконують цю роль. Підхід польського законодавця щодо можливості оскарження рішень комісара до того органу, який його призначив, видається сумнівним способом забезпечення об'єктивності та неупередженості перегляду рішень комісара.

У розділі 2 закону про воєнний стан описано повноваження державних органів під час воєнного стану. Президент зберігає провідну роль, але під контролем Ради Міністрів. Окрему роль відіграє Командувач Збройних Сил, який відповідає за організацію та проведення військових дій на території країни. Воєводи отримують значні повноваження в регіонах, включаючи право вводити локальні обмеження прав і свобод громадян, які можуть накладати обмеження на підприємницьку діяльність, комунікації, пересування громадян, а також займатися питаннями оборони на рівні воєводства.

Загалом польський законодавець чітко визначає процедуру й обставини введення воєнного стану, що робить його правовим механізмом для реагування на надзвичайні загрози. Однак, як і у вітчизняному законодавстві, тут також не передбачено чіткого механізму оскарження дій влади під час воєнного стану, що може призвести до непропорційних порушень прав громадян. Закон надає значний обсяг повноважень уряду та регіональним адміністраціям, але не містить достатніх механізмів для запобігання можливим зловживанням владою

під час воєнного стану. Наприклад, не передбачено нагляду з боку незалежних судів або спеціальних комісій.

Що стосується Китайської Народної Республіки, то основним нормативно-правовим актом у сфері функціонування адміністративно-правового режиму воєнного стану в країні є Закон КНР «Про воєнний стан» від 1 березня 1996 року. Згідно з текстом цього закону, воєнний стан запроваджується в разі повстань, заворушень або значних безладів, які можуть загрожувати саме територіальній цілісності, національній безпеці або громадському порядку. Воєнний стан запроваджується лише тоді, коли без застосування надзвичайних заходів у таких умовах неможливо забезпечити громадський порядок та захистити життя і власність громадян [192].

Введення воєнного стану в Китаї, як на національному рівні, так і в окремих регіонах країни, здійснює Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників на підставі подання Державної ради. Голова КНР оголошує указ про введення воєнного стану на основі рішення цього комітету. В окремих місцевостях рішення може ухвалювати Державна рада. Основні завдання режиму воєнного стану виконують правоохоронні органи. У разі нагальної потреби, за рішенням Центральної військової ради КНР, до виконання завдань можуть бути задіяні збройні сили КНР.

До заходів спеціального правового режиму воєнного стану китайське законодавство відносить:

1. Обмеження масових заходів і страйків.

Відповідно до ст. 13 Закону «Про воєнний стан», під час воєнного стану можуть бути заборонені або обмежені зібрання, ходи, демонстрації та інші масові заходи, що включає заборону на проведення страйків, що є важливою мірою для запобігання дестабілізації економічної та соціальної ситуації. Страйки робітників, торговців та учнів забороняють з метою збереження

порядку та безперебійної роботи важливих сфер діяльності, що підтримують обороноздатність держави [192].

2. Контроль інформації та комунікацій.

Одним з ключових заходів є контроль новин і комунікаційних систем, включаючи пошту та телекомунікації, що передбачає введення цензури, яка на думку законодавця дозволяє запобігти поширенню дезінформації або провокаційних матеріалів, які можуть загрожувати безпеці держави або сприяти виникненню паніки серед населення. Цей контроль повинен давати змогу владі зберігати контроль над інформаційним простором в умовах кризової ситуації.

3. Контроль за пересуванням громадян.

Закон передбачає можливість контролю за виїздом і в'їздом на території, що знаходяться під дією воєнного стану, а також проведення перевірок документів осіб, які в'їжджають чи виїжджають з цих територій, що забезпечує контроль над рухом населення, запобігає втечі або в'їзду небажаних елементів на контрольовані території, а також підвищує рівень безпеки шляхом перевірок транспортних засобів і речей.

4. Введення комендантської години.

Органи забезпечення воєнного стану можуть вводити комендантську годину, під час якої забороняється пересування в громадських місцях без спеціальних дозволів. Введення таких заходів дозволяє зменшити ризики виникнення порушень громадського порядку в нічний час або в періоди підвищеної небезпеки. Громадяни зобов'язані мати при собі документи, що посвідчують особу, та спеціальні перепустки.

5. Реквізиція майна.

Стаття 17 Закону «Про воєнний стан» передбачає можливість тимчасової реквізиції майна – приміщень, будівель, транспортних засобів, техніки державних установ, підприємств і навіть особистого майна громадян. Ці заходи забезпечують швидке використання наявних ресурсів для потреб оборони або

виконання інших завдань, пов'язаних із воєнним станом. Причому закон зобов'язує повертати реквізоване майно після завершення його використання або після скасування воєнного стану. У разі пошкодження майна передбачено компенсацію [192].

6. Регулювання постачання та цін на товари першої необхідності.

Згідно зі ст. 19 вказаного вище Закону, органи забезпечення воєнного стану можуть впроваджувати спеціальні заходи управління для забезпечення населення товарами першої необхідності, а також регулювати ціни на зазначені товари [192]. Це важливий захід, який запобігає спекуляції та забезпечує стабільність постачання в умовах кризи.

Причому, на відміну від інших країн, які законодавчо намагаються конкретизувати перелік прав, способів і процедур їх обмежень, у китайському законодавстві передбачено можливість «застосування інших заходів та обмежень» з метою забезпечення реалізації завдань воєнного стану [192].

Варто також звернути увагу на те, що особливу роль у реалізації заходів воєнного стану відіграє Народна озброєна поліція та Народна поліція, які можуть залучатися в разі необхідності до виконання завдань воєнного стану. Своєю чергою Народно-визвольна армія КНР, яка підпорядковується військовим органам, призначеним Центральною військовою комісією КНР, діє у межах системи воєнного управління, беручи активну участь у забезпеченні, зокрема, внутрішнього порядку, проведенні військових операцій та реагуванні на невійськові загрози, пов'язані з воєнним станом.

Важливими суб'єктами забезпечення заходів воєнного стану є також народні уряди в районі воєнного стану, які можуть ухвалювати рішення про реквізицію приміщень, транспорту та інших ресурсів. Їх роль полягає у виконанні місцевих функцій забезпечення режиму воєнного стану. Командири Народної озброєної поліції, армії та інші військові суб'єкти можуть здійснювати

реквізицію майна в разі надзвичайної ситуації безпосередньо на місцях, що забезпечує швидке реагування на потреби в умовах воєнного стану [192].

Відповідно до ст. 122 Конституції Туреччини, рішення про оголошення воєнного стану приймає Рада міністрів під головуванням Президента після консультації з Радою національної безпеки. Підставою для введення воєнного стану можуть бути війна, виникнення ситуації, яка веде до війни, або внаслідок поширення насильницьких актів, що загрожують цілісності держави та нації. Воєнний стан може бути оголошений на строк не більше шести місяців. Після прийняття рішення воно негайно публікується в офіційному джерелі та подається на затвердження Великого національного зібрання Туреччини (парламенту) [52].

Згідно зі ст. 15 цієї Конституції, у разі війни, мобілізації, воєнного або надзвичайного стану здійснення основних прав і свобод може бути частково або повністю призупинено. Причому такі обмеження мають дотримуватися міжнародних зобов'язань Туреччини. Водночас навіть в умовах воєнного стану непорушними залишаються права на життя, недоторканність особистості (крім випадків виконання смертних вироків під час воєнного часу), а також заборона примусу щодо релігійних переконань. Під час воєнного стану Рада міністрів під головуванням Президента може видавати постанови, які матимуть силу закону та стосуватимуться питань, пов'язаних з воєнним станом, зокрема прав громадян, що підлягають обмеженню чи призупиненню, заходів щодо управління в умовах воєнного стану, і підлягають затвердженню Великим національним зібранням Туреччини [52].

Таким чином, Конституція Туреччини встановлює чіткий порядок введення воєнного стану та передбачає механізми правового захисту, одночасно допускаючи тимчасове призупинення низки прав і свобод з метою захисту держави в надзвичайних умовах.

Адміністративно-правові обмеження в умовах воєнного стану в Туреччині регулюються як Конституцією Туреччини, так і Законом «Про мобілізацію та стан війни» 1984 року. У системі правового регулювання воєнного стану Туреччини діють кілька ключових суб'єктів, кожен з яких має специфічні завдання і повноваження:

- президент, який по суті є головним суб'єктом, який ухвалює рішення про введення воєнного стану або мобілізації. Президент має право оголосити загальну або часткову мобілізацію в разі загрози війни, повстання чи загрози цілісності держави. Рішення Президента про мобілізацію негайно публікується в офіційному виданні та надсилається до Великого національного зібрання Туреччини для затвердження;

- парламент Туреччини здійснює контроль за введенням воєнного стану або мобілізації. Після оголошення мобілізації або війни Президентом рішення має бути затверджене Великим національним зібранням;

- міністерство оборони відповідає за координацію мобілізаційних заходів з іншими міністерствами й органами. Міністерство координує дії з підготовки збройних сил, забезпечує постачання матеріальних ресурсів і виконує рішення Президента щодо мобілізації людських і матеріальних ресурсів;

- Генеральний штаб Турецьких Збройних Сил виконує роль стратегічного планувальника, відповідає за підготовку мобілізації та проведення навчань для підготовки до військових операцій.

- інші державні органи, такі як Міністерство внутрішніх справ, Міністерство транспорту та інші відомства, також беруть участь у заходах мобілізації шляхом координації дій у своїй сфері компетенції. Вони забезпечують ресурси та людські ресурси, необхідні для підтримання обороноздатності країни [185].

В умовах воєнного стану в Туреччині запроваджують жорсткі адміністративні обмеження на права та свободи громадян, а також забезпечують мобілізацію ресурсів для оборони держави. Основні обмеження є такими:

- свобода пересування: держава може обмежити або заборонити пересування громадян як всередині країни, так і за її межі. Це включає введення комендантської години або блокування доступу до певних територій. Метою таких заходів є контроль за переміщенням населення та запобігання можливим загрозам безпеці;

- свобода зібрань і демонстрацій: права на проведення мітингів, демонстрацій та інших масових зібрань можуть бути тимчасово призупинені. Це обмеження спрямоване на запобігання можливим заворушенням, акціям протесту або діям, які можуть дестабілізувати ситуацію в країні в умовах війни чи загрози національній безпеці;

- свобода слова та інформації: держава може встановлювати контроль над медіа, включаючи друковані видання, радіо, телебачення та мережу Інтернет. Цензура може запроваджуватися для запобігання поширенню інформації, яка може підірвати національну безпеку, поширенню паніки серед населення або пропаганді антидержавних дій. Інформаційні кампанії також можуть бути використані для забезпечення підтримки урядових рішень і військових дій;

- право на власність: в умовах воєнного стану держава може реквізувати майно, транспортні засоби, техніку та інші ресурси, що належать як державним, так і приватним особам або підприємствам, для забезпечення потреб збройних сил, що може включати в себе використання транспортних засобів для військових цілей або реквізицію підприємств для виробництва товарів оборонного призначення. Реквізоване майно має використовуватися винятково для потреб оборони, і законодавство передбачає відшкодування збитків власникам [185].

Схоже правове регулювання міститься в Указі Президента Туреччини від 21 травня 2024 року. Так, в умовах воєнного стану можуть бути введені такі обмеження, як:

- обмеження на пересування громадян між регіонами та контроль за виїздом за кордон. Влада може впроваджувати комендантську годину, контроль за дорогами, а також обмежувати доступ до стратегічних об'єктів;
- запровадження жорсткої цензури на поширення інформації в медіа та мережі Інтернет з метою уникнення витоку важливої для державної безпеки інформації або поширення паніки серед населення, а також доступу до соціальних мереж та інших комунікаційних платформ;
- реквізиція майна, транспортних засобів, обладнання та інших матеріальних ресурсів приватних і державних організацій для забезпечення потреб збройних сил тощо [186].

Після оголошення мобілізації починається виконання заходів з мобілізації людських і матеріальних ресурсів. Місцеві органи влади організовують виконання наказів центрального уряду, зокрема організацію місцевих ресурсів, залучення резервного персоналу, контроль за дотриманням обмежень на пересування та громадське життя. Усі мобілізаційні заходи координує Міністерство національної оборони спільно з Генеральним штабом. Урядові органи на рівні місцевих адміністрацій мають забезпечити реалізацію планів мобілізації на своїй території [186].

Адміністративно-правові обмеження в умовах воєнного стану в Туреччині є жорстким механізмом захисту держави та забезпечення її обороноздатності. Вони охоплюють обмеження основних прав і свобод громадян, мобілізацію матеріальних та людських ресурсів, а також контроль над медіа. Ці заходи реалізуються різними державними суб'єктами, починаючи від Президента і закінчуючи військовими командирами, які діють відповідно до законодавчих актів, що регулюють воєнний стан і мобілізацію.

У цьому контексті І. Ю. Хила, узагальнивши певні принципи, відповідно до яких здійснюється регулювання правових обмежень в умовах дії надзвичайних правових станів:

1) обмеження прав і свобод зумовлене лише тим, що реалізація цих прав і свобод може привести до збільшення соціальної напруженості й перешкодити діяльності органів державної влади, уповноважених відновити конституційний правопорядок;

2) громадяни мають бути поінформовані про те, що на території, де вони проживають або тимчасово перебувають, введений надзвичайний режим, тому конституції або закони містять вимоги про офіційне оголошення надзвичайного або іншого стану;

3) громадяни повинні бути поінформовані про те, які права і свободи та в якому обсязі обмежуються;

4) не можуть обмежуватися деякі права людини: право на свободу від катувань, від жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право не бути в рабстві або підневільному стані; право на визнання правосуб'єктності; право не піддаватися покаранню за дію, яка на момент її вчинення не становила кримінального правопорушення;

5) заходи, що вживаються в період дії надзвичайного стану, не повинні супроводжуватися дискримінацією виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, національної належності, віросповідання;

6) обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану повинно мати тимчасовий характер, а тому законодавство містить вимоги про обов'язкове зазначення в акті про введення надзвичайного або іншого стану терміну, на який його вводять;

7) обмеженням прав і свобод в умовах надзвичайного стану має відбуватися через призму парламентського контролю;

8) запровадження надзвичайного стану не зупиняє діяльності судових органів;

9) акти, що обмежують права і свободи, втрачають чинність одночасно з припиненням надзвичайного стану без спеціального повідомлення [150].

Проаналізувавши міжнародну практику адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану, слід виокремити як позитивні, так і негативні приклади, що можуть бути корисними для вдосконалення законодавства в Україні. Так, позитивними аспектами зарубіжного досвіду, які можуть бути корисними для України, є такі:

- чітка правова регламентація процедур запровадження цих обмежень (на рівні Конституції та спеціальних законів чітко визначено, які саме права можуть бути обмежені, а також процедури для контролю цих обмежень, що сприяє прозорості та передбачуваності дій держави, що може зменшити ризик зловживань владою;

- наявність парламентського контролю, що є важливим механізмом забезпечення балансу між виконавчою владою та дотриманням прав людини. Така практика може бути застосована і в Україні для посилення демократичного контролю за діями уряду під час воєнного стану;

- значна увага до регулювання контролю інформації, що дозволяє державі зберігати інформаційний контроль під час кризових ситуацій. В Україні також важливо впровадити ефективний механізм захисту інформаційного простору, одночасно забезпечуючи дотримання прав на свободу слова, особливо в умовах гібридної війни.

Водночас слід звертати увагу й на негативні аспекти зарубіжного досвіду в цій сфері, а саме:

- надмірні повноваження військових органів, які включають контроль над цивільними установами. Така практика може призвести до зловживань і порушення прав громадян, особливо якщо контроль з боку цивільних органів

обмежений. Україні слід зберігати баланс між військовими та цивільними структурами, забезпечуючи ефективний парламентський і судовий контроль;

- обмеження права на власність без належних гарантій, адже відсутні чіткі механізми компенсації за вилучене майно або примусову працю. В Україні необхідно встановити справедливі та прозорі механізми відшкодування збитків власникам майна, що буде вилучене під час воєнного стану;

- невизначеність у тривалості обмежень, оскільки воєнний стан може затягуватися на невизначений термін без чітких механізмів його припинення. В Україні важливо законодавчо закріпити чіткі об'єктивні (а не суб'єктивні) критерії його закінчення;

- недостатній контроль за реалізацією обмежень і відсутність чітких механізмів оскарження, що може створювати прецеденти для зловживань та обмежень прав без належного контролю.

Таким чином, урахування зарубіжного досвіду може допомогти Україні розробити ефективну стратегію впровадження обмежень під час воєнного стану, уникнувши потенційних небезпек і зловживань.

3.2. Шляхи вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану

Правовий режим воєнного стану є винятковим інструментом захисту національної безпеки та суверенітету держави в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. У зв'язку з цим виникає необхідність упровадження певних адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина для досягнення основної мети – забезпечення національної безпеки. Проте ці

обмеження мають бути правомірними, пропорційними та ефективними, що обумовлює актуальність пошуку шляхів удосконалення цього інституту.

В умовах зовнішньої збройної агресії проти України, розпалювання на її території міжнаціональних, міжрелігійних та інших соціальних конфліктів, посилення екстремістської та терористичної діяльності виникла потреба в перегляді наявних доктринальних і законодавчих підходів до обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина в інтересах національної безпеки [32, с. 79].

Виняткові ситуації, такі як воєнний стан, потребують від держави застосування заходів для забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Тому до першочергових напрямів удосконалення адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану належить забезпечення *правової визначеності* (чіткості) правових норм, що регулюють межі й порядок застосування обмежень. Слід, щоб законодавчі акти, які визначають права та свободи, що можуть бути обмежені, не викликали сумніву й не мали прогалин для довільного тлумачення.

Демократичне суспільство потребує обмежень для досягнення загального блага й досягнення консенсусу, які також стосуються прав і свобод людини та громадянина, що забезпечуються в країнах з демократичним політичним режимом. Хоча права людини можуть бути обмежені для спільного інтересу, необхідно зважати на те, що незаконне зловживання своїми можливостями може призвести до порушення прав людини та громадянина. Зловживання правами може містити неправомірні підстави обмежень, порушення процедур їх реалізації, непропорційність наслідків обмеження та шкоду суспільству [67].

Правова визначеність є ключовою складовою верховенства права та полягає в тому, що закони повинні бути чіткими, передбачуваними й доступними для розуміння. У контексті воєнного стану, де є можливість запровадження різних обмежень прав і свобод, посилену увагу необхідно

зосередити на тому, щоб закони, які регулюють ці обмеження, були конкретними та зрозумілими. Це необхідно для того, щоб громадяни точно знали, які саме права можуть бути обмежені, у яких межах і за яких умов. Крім того, реалізація принципу верховенства права протилежна широкій дискреції влади держави [179, с. 120].

Своєю чергою недостатня правова визначеність правових меж дій влади в таких умовах може призвести до хаосу в адміністративних відносинах і створити можливості для свавілля з боку органів державної влади. Нечіткі правові норми можуть використовувати як засіб тиску на громадян або опозиційні групи, що підриватиме довіру до державних інституцій у складний період їх функціонування.

Наприклад, П. М. Рабінович запропонував удосконалити деякі статті Конституції України (ст. 22, 23, 24, 32, 35, 37, 41, 54) з огляду на сучасні міжнародні правові стандарти, а також конкретизувати їх відповідно до сучасних реалій адміністративного та конституційного права. Учений рекомендує додати положення про необхідність збалансування реалізації прав і свобод із правами та законними інтересами інших суб'єктів та суспільства загалом [120]. Однак такі реформи реалізувати складно, оскільки зміни до Конституції України можуть бути здійснені за пропозицією народних депутатів України, Президента України, Конституційного Суду України або шляхом проведення всеукраїнського референдуму.

Важливою складовою правової визначеності є правильна систематизація обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану, яка повинна передбачати впорядкування і кодифікацію норм, що регулюють такі обмеження, з метою уникнення колізій у законодавстві та забезпечення узгодженості адміністративно-правових рішень. У цій ситуації важливо, щоб певні обмеження не регулювали різні правові акти без належної координації, оскільки це може створювати правову плутанину та нерівномірне застосування таких

обмежень. І. Дахова зазначає, що закон, який передбачає можливість обмеження реалізації прав і свобод, має відповідати певним умовам, до яких належать, зокрема, ясність, чіткість і доступність [23].

На нашу думку, єдиний правовий акт або система нормативно-правових актів, що чітко визначають перелік прав і свобод, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, а також процедури їхнього запровадження та контролю, сприятиме підвищенню ефективності дій держави. Це також допоможе уникнути дублювання або суперечностей у правовому регулюванні, що може призвести до неконституційних обмежень прав громадян. Окреслений спосіб правового регулювання зазначених питань цілком буде відповідати критеріям ясності, чіткості та доступності.

Систематизація правових норм у спеціальних законах (та навіть і кодексах) з питань воєнного стану сприятиме зменшенню ризиків зловживань адміністративними органами, надто якщо цей правовий режим триває впродовж довгого періоду. Цей єдиний нормативний акт повинен містити регулювання таких питань:

- передумови та вичерпні підстави запровадження правового режиму воєнного стану;
- вичерпний перелік заходів воєнного стану (комендантська година, обмеження свободи пересування, військово-транспортний обов'язок тощо), тобто й відповідних адміністративно-правових обмежень;
- суб'єкти реалізації заходів воєнного стану та їх повноваження;
- повноваження військовослужбовців військових формувань, які є основним суб'єктом реалізації заходів воєнного стану;
- загальний порядок і принципи реалізації заходів воєнного стану;
- порядок реалізації кожного заходу воєнного стану – його конкретна суть, види, суб'єкти та об'єкти, підстави й порядок запровадження та припинення;

- порядок адміністративного та судового оскарження запровадження заходів воєнного стану;
- порядок адміністративного та судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації під час реалізації ними заходів воєнного стану;
- відповідальність приватних суб'єктів за порушення правових обмежень під час дії воєнного стану;
- відповідальність суб'єктів публічної адміністрації за порушення вимог законодавства під час реалізації ними заходів воєнного стану;
- передумови та підстави припинення правового режиму воєнного стану.

Крім того, у чинному національному законодавстві досі наявні прогалини щодо нормативних способів урегулювання певних адміністративно-правових обмежень (зокрема, запровадження комендантської години), що нами було продемонстровано в підрозділі 1.3. Встановлення конкретних суб'єктів і способів нормативного запровадження таких обмежень позитивно вплине на їх правову визначеність.

В умовах правового режиму воєнного стану питання *пропорційності* обмежень прав і свобод людини є центральним для забезпечення справедливого балансу між інтересами національної безпеки та захистом основоположних прав особи. Принцип пропорційності обмежень полягає в тому, що будь-які заходи, які впроваджує держава, мають відповідати реальній загрозі, яку вони покликані нейтралізувати, що дає змогу зберегти баланс між забезпеченням громадського порядку та мінімальним втручанням у права й свободи громадян. Тобто адміністративно-правові заходи не повинні порушувати основні права та свободи більше, ніж це необхідно для досягнення мети забезпечення громадського порядку й державної безпеки. Застосування надмірних обмежень

може не лише порушувати права людини, а й підірвати довіру до держави та її інституцій.

Загалом критерії правомірності втручання держави у права людини відомі як «трискладовий тест», які визначено у ст. 1 Першого Протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та які допомагають з'ясувати відповідність такого втручання. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану буде правомірним лише тоді, коли воно відповідатиме всім трьом його елементам: 1) ґрунтування на законі; 2) наявність легітимної мети; 3) необхідність у демократичному суспільстві (пропорційність обмеження прав і свобод людини) [113].

Зазначимо, що принцип пропорційності є фундаментальною вимогою в системі прав людини та правопорядку, який передбачає, що будь-яке втручання в права людини має бути обґрунтованим і відповідати характеру загрози. Під час воєнного стану, коли під загрозою національна безпека та суверенітет, держава змушена вдаватися до суттєвих правових обмежень прав людини. Однак ці обмеження не повинні перевищувати межі необхідного, тобто бути суворішими, ніж це виправдано обставинами.

Базовими критеріями, які висвітлюють природу принципу пропорційності, є категорії «обмеження» та «баланс». Окреслена пропорція має забезпечувати належний баланс загальносоціальних та індивідуальних інтересів. Держава має право обмежувати права людини лише тоді, коли це дійсно необхідно, лише в такому обсязі, у якому це необхідно для досягнення мети [80, с. 39].

В. Буткевич та В. Речицький зауважують, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачає, що перед застосуванням обмежень необхідно визнати не лише необхідність таких обмежень, а необхідність саме в демократичній державі. Загальна ідея полягає в тому, що демократична держава повинна вдатися до застосування обмежень лише у випадках крайньої потреби, коли інше вирішення проблеми стає

неможливим. У контексті демократії важливо, щоб сама держава стимулювала громадян до самоконтролю та корекції їхньої поведінки, і лише у виняткових випадках вживала заходів обмеження. Науковці акцентують на атмосфері толерантності в демократичних державах, яка сама по собі сприяє індивідуальному виправленню, запобігаючи зловживанню правами за допомогою терпимого підходу. Така держава високо цінує гідність людини та уникає вживання примусу чи насильства, дотримуючись принципу обережності у справедливому балансі між правами й обов'язками [12, с. 48].

Ми поділяємо думку В. А. Сущенко [183] та Е. В. Тернера [190] про те, що «історичний розвиток засвідчує, що втрата конституційних прав і свобод практично не підлягає відновленню в державі. Водночас під час забезпечення захисту держави органи влади повинні дотримуватися основних прав і свобод людини та громадянина, оскільки їхнє порушення підриває правовий та демократичний характер держави. Досвід людства відображає той факт, що влада повинна захищати державу без порушення основних прав і свобод громадян, інакше вона втратить свій правовий та демократичний характер».

Тому в цьому контексті одним з основних шляхів удосконалення інституту адміністративно-правових обмежень є впровадження *індивідуалізованого підходу* до запровадження заходів обмеження прав і свобод у відповідь на конкретні загрози. Під час воєнного стану загроза може мати різний характер і ступінь інтенсивності, що потребує диференціації адміністративно-правових заходів залежно від конкретної ситуації. Наприклад, обмеження свободи пересування можуть бути доцільними в районах активних бойових дій, військових частин, державного кордону, тоді як в інших регіонах вони можуть бути надмірними.

Індивідуалізований підхід передбачає, що заходи слід запроваджувати на основі ретельної оцінки ризиків і загроз, що дасть змогу уникнути масового та не виправданого втручання в права громадян.

У рішенні Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року в справі № Зрп/2015 зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й повинні відповідати їй (ч. 1, 2 ст. 8 Основного Закону України). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). Згідно з Основним Законом України права і свободи людини та громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1, 2 ст. 55). Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний судовий захист закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року (ст. 2) та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 13) [125].

Отже, як стверджує І. І. Припхан, основне призначення правової держави полягає в надійному захисті прав, свобод та інтересів людини й громадянина. З цією метою необхідно сформувати відповідний механізм реалізації прав, свобод та інтересів людини й громадянина та засоби їх захисту. Конституційно-правовий механізм захисту суспільної моралі слід розглядати як систему правових засобів, за допомогою яких усуваються ті негативні умови, що можуть завдати шкоди суспільній моралі, відновлюється правове становище у випадку порушення законодавства про захист суспільної моралі. Учений акцентує на тому, що складовими конституційно-правового механізму є конституційно-правові гарантії, які є різновидом юридичних гарантій і характеризуються

особливою природою, оскільки закріплюються в Конституції та конституційно-правових законах України й виступають як єдина, внутрішньо врегульована система правових норм, які закріплюють інституції, умови та засоби, що забезпечують захист суспільної моралі [83, 77].

Автор зауважує, що основне призначення правової держави полягає в надійному захисті прав, свобод та інтересів громадян, також для цього необхідно створити механізм реалізації цих прав і забезпечити їх захист.

Науковець О. В. Козир зазначає, що на міжнародному рівні сформовано критерії (межі допустимості в демократичному суспільстві) обмеження права особи на недоторканність житла. Згідно з вимогами міжнародно-правових актів, законними можна вважати обмеження, якщо вони відповідають таким критеріям: 1) мають правову основу; 2) їхні цілі є пропорційними (відповідними) шкоді, яка ними ж і спричиняється; 3) діють тимчасово; 4) під час їх застосування не допускається будь-яка дискримінація; 5) є підконтрольними суду; 6) не застосовуються до кола абсолютно недоторканих прав і свобод; 7) про їх проведення інформується світове співтовариство; 8) паралельно з ними існує механізм поновлення незаконно порушених прав та свобод; 9) у законі передбачено можливість їх оскаржити [42, с. 9].

Таким чином, автор стверджує, що обмеження права на недоторканність житла допускається, якщо воно має правову основу, є пропорційним, тимчасовим, не дискримінує, підконтрольне суду.

Ю. Б. Ірха акцентує на необхідності сформулювати та закріпити на законодавчому рівні чіткі критерії оцінки правомірності обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина в інтересах національної безпеки. Для цього доцільно запровадити, так званий, тест на пропорційність, який використовують суди багатьох демократичних держав. Цей тест проводять у два етапи. На першому етапі необхідно встановити, що органи публічної влади своїми діями справді обмежили окремі права та свободи. На другому

етапі ці органи мають продемонструвати, що вони вдалися до таких заходів із певною легітимною метою і що запроваджені обмеження пропорційні цій меті. Виокремлюють три критерії оцінки необхідності обмеження прав: доречність засобів, мінімальність обмежень і пропорційність вигоді [37, с. 84].

На основі аналізу як доктринальних підходів, так і правозастосовної реальності в умовах воєнного стану можемо запропонувати критерії, які враховують специфіку воєнного стану та забезпечують баланс між національною безпекою і захистом прав людини:

- обмеження прав і свободи мають бути закріплені в нормативно-правових актах із чітким визначенням підстави, порядку та строків їх застосування (нормативна визначеність);
- усі обмеження повинні мати чітко визначену мету: захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку (обґрунтованість мети);
- обмеження застосовують лише в тому обсязі, який є необхідним для досягнення мети та не порушує сутнісного змісту прав (необхідність);
- кожне обмеження має бути встановлено на певний строк, що відповідає характеру загрози, та припинено після закінчення підстав, які зумовили їх виникнення (тимчасовий характер);
- суспільство в максимальну міру спроможності повинно бути поінформовано про характер обмежень, причини їх запровадження та строки їх дій (публічність і поінформованість суспільства);
- обмеження повинні бути підконтрольним судам і законодавчому органу (можливість оскарження);
- наявність дієвих механізмів відшкодування шкоди, завданої незаконними обмеженнями, та відновлення порушених прав (відновлення прав);

– держава має здійснювати постійний моніторинг впливу запроваджених нею обмежень на права громадян і за потреби вносити відповідні зміни (поточний контроль).

Такі критерії повинні ґрунтуватися на принципах законності, пропорційності та необхідності. Законність означає, що всі рішення мають базуватися на законі, а не на власному розсуді окремих посадових осіб. Пропорційність передбачає, що заходи обмеження повинні відповідати рівню загрози та не бути надмірними. Необхідність означає, що такі заходи потрібно запроваджувати лише в тому разі, коли вони є єдиним можливим способом досягнення мети – забезпечення національної безпеки.

Крім того, слід наголосити, що для належної реалізації індивідуалізованого підходу та забезпечення окреслених критеріїв необхідний ефективний контроль за діями адміністративних органів під час воєнного стану. Важливу роль у цьому повинні відігравати суди, які мають здійснювати нагляд за тим, щоб обмеження не порушували основних прав людини більше, ніж це необхідно. Ефективний судовий контроль забезпечує відповідальність органів влади та гарантує справедливий баланс між інтересами безпеки та правами громадян.

Судовий контроль є невіддільним елементом правової системи, що гарантує захист прав громадян у будь-яких обставинах, включно з надзвичайними ситуаціями, зокрема воєнним станом. Під час введення адміністративно-правових обмежень на основі воєнного стану суди повинні мати повноваження контролювати, чи відповідають ці обмеження принципам законності та пропорційності. Завдяки судовому контролю можна уникнути зловживань владою та забезпечити дотримання балансу між безпекою держави та правами людини.

Ефективний судовий захист прав людини є необхідною умовою збереження правового порядку. Суди повинні діяти швидко, прозоро та

незалежно під час розгляду справ щодо обмежень прав і свобод, запроваджених адміністративними органами в умовах воєнного стану. Судовий контроль повинен забезпечувати нагляд за пропорційністю та законністю адміністративно-правових обмежень, гарантувати, що втручання в права й свободи людини не виходить за межі необхідного та не порушує конституційних прав.

Під час воєнного стану суди повинні мати вирішальну роль у перевірці правомірності таких обмежень, як обмеження свободи пересування, зборів, друку або навіть конфіскація майна, для того, щоб держава діяла в межах закону й не порушувала основоположних прав громадян більше, ніж це дозволяють надзвичайні обставини.

Водночас у періоди надзвичайних ситуацій, коли виконавча влада отримує розширені повноваження, зростає ризик її зловживань, зокрема й стосовно судової гілки влади. Тому, для забезпечення ефективного судового контролю необхідно додатково гарантувати повну незалежність судової влади від виконавчих органів, особливо в умовах воєнного стану.

Крім того, одним з напрямів удосконалення судового контролю є забезпечення оперативності судового розгляду справ, пов'язаних з обмеженням прав і свобод в умовах воєнного стану, оскільки під час воєнного стану громадяни можуть зіткнутися з негайними та серйозними обмеженнями своїх прав. Проте оперативність дій суду не повинна знижувати якість судового розгляду. Суди повинні мати можливість оперативно розглядати питання, пов'язані з обмеженнями прав і свобод, зокрема у випадках арештів, затримань, обмеження пересування або конфіскації майна, що дасть змогу забезпечити справедливе вирішення таких питань і мінімізувати можливі зловживання владою.

Процедури прийняття рішень щодо обмежень повинні передбачати можливість судового оскарження для громадян, права яких були обмежені, що

охоплює не лише можливість оскарження самого факту обмеження прав, а й процедури, за якими було прийнято рішення.

Судовий контроль забезпечує, що обмеження прав і свобод є законними, пропорційними та відповідають конституційним гарантіям. Без наявності ефективних механізмів судового захисту можливі зловживання владою, що може призвести до порушення основоположних прав людини.

Підвищення ефективності судового контролю є важливим напрямом удосконалення інституту адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Забезпечення незалежності судів, оперативності розгляду справ, прозорості процесу та відповідності міжнародним стандартам сприятиме справедливому та ефективному захисту прав громадян навіть у періоди національної кризи. Судовий контроль є гарантом того, що обмеження прав і свобод не перетворяться на інструмент зловживання владою, а залишатимуться в межах необхідного й законного.

Також важливим напрямом удосконалення інституту адміністративно-правових обмежень є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами прав людини. Під час воєнного стану держава повинна керуватися своїми міжнародними зобов'язаннями, зокрема положеннями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, а також Європейської конвенції з прав людини 1950 року, які надають важливі орієнтири для того, щоб адміністративні обмеження прав були обґрунтованими, законними та відповідали принципам демократичного суспільства.

Для вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень, з огляду на стандарти міжнародного права, необхідно зробити кілька важливих кроків:

- забезпечити імплементацію міжнародних стандартів прав людини в національне законодавство про воєнний стан;

- встановити чіткі критерії для запровадження адміністративно-правових обмежень, що відповідатимуть вимогам законності, пропорційності та необхідності;
- забезпечити механізми судового контролю за обмеженнями, а також можливість їх оскарження громадянами в національних судах та, за необхідності, в ЄСПЛ;
- підвищити обізнаність державних органів і суспільства щодо стандартів міжнародного права й практики ЄСПЛ у сфері прав людини під час надзвичайних ситуацій.

Важливим напрямом удосконалення адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану є *забезпечення прозорості й підзвітності* під час прийняття рішень про запровадження обмежень прав і свобод. Необхідно, щоб ці рішення ухвалювали не на основі дискреційного розсуду окремих посадових осіб, а на підставі чітких процедур, затверджених законодавством. Це сприятиме запобіганню можливим зловживанням та забезпеченню належної правової захищеності громадян.

Отже, серед ключових аспектів функціонування державних інститутів у період воєнного стану є здатність приймати обґрунтовані, законні й своєчасні рішення щодо обмеження прав і свобод людини та громадянина. Від ефективності процедур прийняття рішень залежить не лише правомірність дій держави, а й збереження довіри до державних інституцій. Удосконалення цих процедур є важливим напрямом розвитку інституту адміністративно-правових обмежень і дає змогу забезпечити належний баланс між захистом національної безпеки та дотриманням основоположних прав громадян.

Прозорість прийняття рішень щодо обмеження прав і свобод громадян є однією з найважливіших умов ефективного управління під час воєнного стану. Прозорі процедури зменшують ризик зловживань владою, роблять адміністративні рішення зрозумілими для громадськості та дають змогу

контролювати їх законність. Кожне обмеження, запроваджене у зв'язку з воєнним станом, повинне мати чітке правове підґрунтя та бути підкріпленим об'єктивними даними щодо загроз, з якими держава стикається.

Підзвітність – це ще один важливий елемент удосконалення процедур прийняття рішень. Суб'єкти публічної адміністрації, що запроваджують обмеження, повинні бути підзвітними як перед законодавчими й судовими органами, так і перед громадськістю. Це полягає в регулярних звітах про вжиті заходи та оцінку їх ефективності, що забезпечує додатковий механізм контролю за дотриманням прав людини.

Одним зі шляхів удосконалення таких процедур є встановлення чітких критеріїв (про які ми згадували вище в цьому підрозділі), за якими приймають рішення про обмеження прав і свобод.

Встановлення чітких критеріїв також допоможе уникнути свавілля та забезпечить передбачуваність дій держави, що є важливим фактором для збереження правового порядку в умовах надзвичайних ситуацій.

Своєю чергою, в умовах загроз національній безпеці держава повинна мати можливість швидко реагувати на виклики та приймати рішення щодо обмеження прав. Проте така оперативність не повинна шкодити правовій визначеності та дотриманню законності. Гнучкість процедур також відіграє важливу роль, оскільки ситуація під час воєнного стану може змінюватися швидко, і держава повинна мати можливість адаптувати свої дії до нових обставин. Водночас ця гнучкість повинна бути врегульована чіткими правилами, щоб уникнути свавільного розширення повноважень суб'єктів публічної адміністрації.

Удосконалення процедур прийняття рішень щодо обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану є передумовою забезпечення законності, пропорційності й ефективності дій держави. Встановлення чітких критеріїв, забезпечення прозорості та

підзвітності, впровадження оперативних і гнучких механізмів, а також посилення судового контролю дасть змогу досягти належного балансу між потребами національної безпеки та захистом основоположних прав громадян. Урахування міжнародних стандартів у цій сфері допоможе забезпечити відповідність дій держави її міжнародним зобов'язанням та уникнути порушень прав людини навіть у періоди надзвичайних ситуацій.

Оптимізація інституту адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану має ґрунтуватися на принципах правової визначеності, пропорційності, ефективного судового контролю та дотримання міжнародних стандартів. Запровадження адміністративно-правових обмежень має бути обмежене мінімально необхідними заходами, а будь-які дії держави – підлягати незалежному контролю для забезпечення прав і свобод громадян.

Висновки до розділу 3

Аналіз досвіду інших країн у сфері адміністративно-правових обмежень під час воєнного стану свідчить про наявність як позитивних рис, які можуть бути корисними для вдосконалення законодавства України, так і негативних аспектів. Серед позитивних аспектів зарубіжного досвіду, які доцільно врахувати, можна виділити: чітке врегулювання процедур нормативного регулювання цих обмежень; наявність ефективного парламентського контролю; наявність належного контролю за інформаційним простором.

Водночас слід вказати і про негативні аспекти такого досвіду, а саме: надмірна концентрація повноважень у військових органах; обмеження права власності без чітких гарантій компенсації; невизначеність строків дії таких обмежень; недостатній контроль за діями органів.

Урахування досвіду інших країн дозволяє вдосконалити механізми обмеження прав і свобод під час воєнного стану в Україні.

Ефективність інституту адміністративно-правових обмежень під час воєнного стану залежить від дотримання таких ключових принципів, як правова визначеність, пропорційність, ефективний судовий контроль і відповідність міжнародним стандартам.

Наявне адміністративно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану потребує систематизації та додаткового врегулювання сфер повноважень органів виконавчої влади щодо адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану, меж, способів і підстав їх запровадження та припинення. Причому дії держави в цій сфері мають підлягати як адміністративному, так і судовому контролю з метою унеможливлення зловживання такими надзвичайними повноваженнями.

Чіткі критерії необхідності та прозорість запровадження адміністративно-правових обмежень сприятимуть реалізації належного балансу між потребами безпеки й захисту держави та захистом прав і свобод людини.

Крім того, у питанні вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень під час воєнного стану слід ураховувати міжнародні стандарти в цій сфері з метою забезпечення відповідності дій держави її міжнародним зобов'язанням.

Основні результати дослідження з тематики, висвітленої в розділі 2, викладено в окремих авторських публікаціях [155; 159].

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі досліджених наукових розробок і чинної вітчизняної та зарубіжної нормативно-правової бази здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, зокрема:

Узагальнюючи наукові підходи вчених до правової природи адміністративно-правових обмежень, встановлено, що цією категорією слід розуміти закріплене адміністративно-правовими нормами зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети. Аргументовано думку про те, що обмеження як правова категорія означає встановлення державою меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи.

Виокремлено низку ознак адміністративно-правових обмежень: виражаються через встановлення додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, імперативного характеру, що визначені відповідними адміністративними нормативно-правовими актами, тобто є правомірними; за своїм змістом встановлюють межі або взагалі унеможливають вільний вибір способу поведінки для як приватного, так і публічного суб'єкта; встановлюються та реалізуються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації; можуть мати тимчасовий характер, пов'язаний з настанням певної події або тривалого стану; можуть мати локальний характер, а саме діяти лише на певній території або стосуватися лише певних категорій осіб чи певної категорії правовідносин; спрямовані на

досягнення певної суспільно корисної мети (наприклад, забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, національної безпеки тощо), що виявляється в запобіганні можливим небажаним діям, що можуть спричинити шкоду іншим більш важливим суспільним інтересам.

Сформульовано авторську дефініцію поняття «адміністративно-правовий режим воєнного стану», яким визнано сукупність правових механізмів, спрямованих на забезпечення врегулювання порядку реалізації, охорони й захисту суспільних відносин в умовах воєнної загрози державі.

Наведено класифікацію за різними критеріями адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану, а саме: 1) за метою (спрямовані на захист прав і свобод громадян; на забезпечення громадського порядку та безпеки; на забезпечення економічного та соціального розвитку); 2) за суб'єктами (обмеження, що реалізуються суб'єктами публічної адміністрації – органами державної влади, військовим командуванням, військовими адміністраціями й органами місцевого самоврядування; обмеження, що реалізуються приватними суб'єктами – фізичними та юридичними особами, громадськими формуваннями тощо); 3) за сферою застосування (обмеження в правовій сфері; у сфері публічного управління; в економічній сфері; у соціальній сфері; у політичній сфері; у культурній сфері; у сфері особистих немайнових і майнових прав; 4) за способом реалізації (законодавчі обмеження; підзаконні; локальні; судові); 5) за тривалістю (тимчасові та постійні обмеження); 6) за ступенем варіативності (варіативні й постійні обмеження); 7) за територією застосування (загальнодержавні та місцеві); 8) за об'єктом впливу (загальні й локальні); 9) за суб'єктом впливу (індивідуальні та групові); 10) за ступенем важливості (фундаментальні й нефундаментальні).

Адміністративно-правовий режим воєнного стану визнано сукупністю правових механізмів, які мають забезпечити порядок і захист суспільних

відносин в умовах загрози. Застосування таких механізмів є необхідним для підтримки державної безпеки та життєдіяльності суспільства в кризових ситуаціях. Обмеження прав і свобод громадян та юридичних осіб під час воєнного стану здійснюються через імперативні адміністративно-правові норми, що передбачають спеціальні заходи і механізми, відповідні до специфічних цілей цього режиму. Усі обмеження під час воєнного стану повинні бути тимчасовими й обґрунтованими, їх застосування має чітко відповідати цілям забезпечення національної безпеки та відновлення нормальної життєдіяльності держави в умовах війни або загрози війни.

З'ясовано, що метою адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану є забезпечення комплексного захисту держави та її громадян та осіб, які перебувають на її території на законних підставах, від зовнішніх і внутрішніх загроз. Такі обмеження є необхідними для ефективного реагування на виклики, які постають перед країною в критичних ситуаціях, і мають бути збалансованими з необхідністю збереження основних прав та свобод громадян. Мета (ціль) адміністративно-правових обмежень визначається інтересами різних суб'єктів і спрямована на забезпечення справедливого регулювання взаємовідносин між особою та державою, що встановлюють взаємні права й обов'язки, посилюючи регулюючий вплив норм права.

Виокремлено такі основні завдання адміністративно-правових обмежень, що застосовуються в умовах воєнного стану: 1) забезпечення національної безпеки та оборони; 2) забезпечення громадського порядку; 3) захист прав і свобод громадян; 4) підтримка діяльності суб'єктів публічної адміністрації; 5) мобілізація економічних і матеріальних ресурсів; 6) забезпечення інформаційної безпеки.

Обґрунтовано думку про те, що принципи адміністративно-правових обмежень спрямовані на захист прав і свобод суб'єктів адміністративного права від неправомірного втручання. Принципи гарантують, що адміністративно-

правові обмеження є законними, справедливими та пропорційними до досягнення мети захисту суспільних інтересів. Теоретично обґрунтовано основні принципи адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану: а) принцип необхідності – обмеження прав і свобод повинні бути необхідними для досягнення конкретної суспільної мети, яка обґрунтована воєнним станом, а також повинні відповідати національній безпеці, правопорядку та захисту прав і свобод інших осіб); б) принцип пропорційності – означає, що обмеження мають бути пропорційними обсягу суспільної небезпеки, якій вони запобігають; в) принцип правової визначеності – закріплює той факт, що обмеження повинні бути чітко сформульовані, зрозумілі для громадян і передбачені законодавством, у зв'язку з чим дозволяє кожному знати свої права та обов'язки в умовах воєнного стану; г) принцип тимчасовості – вказує, що обмеження повинні мати чітко визначений строк дії і бути скасовані одразу після завершення воєнного стану; д) принцип підзвітності – застосування обмежень має бути прозорим, а уповноважені суб'єкти підзвітними перед суспільством і відповідними органами контролю, щоб уникнути свавілля та зловживань.

Аргументовано положення про те, що нормативно-правовою регламентацією обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану слід розуміти систему нормативно-правових актів, які врегульовують порядок, способи, підстави встановлення, види, порядок дії та підстави скасування адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану.

Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану здійснюється за допомогою таких форм: дозволу, зобов'язання, заборони.

Наведено класифікацію нормативних актів адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану за двома критеріями: юридична сила та сфера регулювання.

Так, за юридичною силою нормативні акти обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану поділяються на: 1) основоположні (Конституція України); 2) закони України; 3) підзаконні нормативні акти (постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України; нормативні акти центральних органів виконавчої влади; нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування); 4) локальні нормативні акти юридичних осіб публічного та приватного права.

За сферою правового регулювання адміністративно-правові акти, що регулюють обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, можна класифікувати на: 1) спеціальні, основною метою яких безпосереднє врегулювання порядку встановлення, змісту, реалізації та припинення таких обмежень; 2) загальні, що врегульовують певну галузь, однак додатково містять певні спеціальні норми щодо правових обмежень в умовах воєнного стану.

Правовий режим воєнного стану в Україні регулюється комплексом законів і підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують скоординовану й ефективну роботу всіх інституцій у надзвичайних умовах. Ключовими є закони України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про основи національного спротиву», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану». Закон України «Про правовий режим воєнного стану» є основним нормативним актом, що визначає правові основи захисту публічних інтересів, забезпечення безпеки та оборони, а також прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Підзаконні нормативно-правові акти забезпечують реалізацію положень закону через конкретні заходи, такі як мобілізація, відчуження майна, залучення працездатних осіб до суспільно

корисних робіт, встановлення комендантської години, проведення евакуації та інші.

Визначено повноваження суб'єктів національної безпеки і оборони України: 1) Президент України – здійснює керівництво у сфері оборони, включаючи введення воєнного стану, за допомогою РНБО; 2) Рада національної безпеки і оборони України – здійснює прийняття рішень щодо державних програм, законів, указів, директив, міжнародних договорів та інших нормативних актів з питань національної безпеки і оборони, а також рішень щодо оголошення стану війни, мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану, примусового відчуження майна для потреб оборонно-промислового комплексу; 3) Кабінет Міністрів України – видає обов'язкові для виконання постанови, що забезпечують реалізацію мобілізаційних заходів, використання матеріальних ресурсів, фінансове та логістичне забезпечення діяльності військових формувань, а також встановлює механізми реалізації заходів правового режиму воєнного стану, включаючи запровадження комендантської години, обмеження свободи пересування, перевірку документів та огляд речей, встановлення заборон на торгівлю, проведення евакуації та інші заходи; 4) Центральні органи виконавчої влади: а) Міністерство оборони України формує та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері та сфері оборони; б) військове командування видає накази та директиви, військові адміністрації очолюються начальниками, які видають обов'язкові на відповідній території накази та розпорядження; 5) органи місцевого самоврядування – сприяють діяльності військового командування та військових адміністрацій, а в особливий період утворюються ради оборони, які також уповноважені застосовувати адміністративно-правові обмеження.

Встановлено особливості правового режиму воєнного стану: а) запроваджується державою в разі виникнення загрози національній безпеці та державній незалежності, зокрема під час збройної агресії або загрози нападу;

б) передбачає обмеження низки прав і свобод громадян, включаючи особисті немайнові права, для забезпечення національної безпеки, правопорядку та ефективного функціонування держави.

Схарактеризовано адміністративно-правові обмеження та регулювання під час воєнного стану: обмеження таємниці листування, запровадження комендантської години, свободи пересування, проведення евакуації, свободи слова та вираження поглядів, врегулювання роботи комунікаційних мереж і медіа використання радіообладнання та інші заходи.

З'ясовано, що обмеження соціально-економічних прав під час воєнного стану є важливими заходами для забезпечення національної безпеки та громадського порядку. У таких умовах держава змушена вводити адміністративно-правові обмеження прав і свобод громадян, зокрема у сферах праці, підприємницької діяльності, власності та соціального захисту. Однак такі обмеження повинні бути пропорційними, юридично обґрунтованими та тимчасовими, що гарантує захист основних прав і свобод у демократичному суспільстві.

Примусове відчуження майна у фізичних та юридичних осіб, регульоване Конституцією та законодавством України, є одним з економічних обмежень. Згідно з Конституцією, примусове відчуження може відбуватися лише за умов суспільної необхідності та повного відшкодування вартості майна. Зокрема, в умовах воєнного стану можливе примусове відчуження, що забезпечує потреби держави. Порядок цього процесу чітко визначається законодавчими актами, такими як «Про правовий режим воєнного стану» та «Про примусове відчуження майна». Важливо, щоб цей процес здійснювався за визначеними правилами, із забезпеченням прав власників та адекватною компенсацією.

Запровадження трудової повинності є важливим і необхідним заходом, що дозволяє залучати громадян до виконання робіт оборонного характеру та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Конституція забороняє примусову

працю, однак в умовах воєнного стану трудова повинність не є порушенням цього принципу. Проте необхідно чітко визначити правові гарантії для громадян, щоб уникнути зловживань і забезпечити прозорість процедури.

Запропоновано ввести в науковий і нормативно-правний обіг поняття «військово-квартирний обов'язок», що означає короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) громадянський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, з наданням їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд для житла тощо, для їх проживання, зберігання їх майна (зокрема й бойової та спеціальної техніки), а також для господарчих та інших потреб, що виникли в період воєнного стану, та не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджено цей обов'язок.

Доведено доцільність введення в науковий і нормативно-правний обіг поняття «цивільно-квартирний обов'язок», яким слід розуміти короткостроковий або довгостроковий (не більше ніж на певний період після закінчення воєнного стану) у період воєнного стану громадянський обов'язок власників або належних користувачів житла та інших об'єктів нерухомості, який полягає в розміщенні ними евакуйованого (переміщеного) цивільного населення, з наданням їм необхідних земельних ділянок, будівель і споруд для житла тощо, для їх проживання, що виникли в період воєнного стану, та не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий обов'язок.

Обґрунтовано думку про те, що з метою створення чіткої та ефективної правової бази для реалізації військово-квартирного та цивільно-квартирного обов'язку в умовах воєнного стану, слід забезпечити розробку та прийняття відповідного законодавства й підзаконних нормативно-правових актів, які

регулюватимуть порядок встановлення, виконання та скасування таких обов'язків. Під час розроблення такої постанови Кабінету Міністрів України необхідно врахувати: категорії осіб, які можуть бути звільнені від такого обов'язку (наприклад, недостатня житлова площа); поширення на осіб, що користуються таким обов'язком, певних правил співжиття та відповідальності за їх невиконання.

Заборона діяльності політичних партій в Україні здійснюється через судовий порядок, що гарантує об'єктивність і дотримання конституційних прав. Під час воєнного стану можливе позасудове призупинення діяльності партій, як це було здійснено Указом Президента від 19 березня 2022 року. Європейський суд з прав людини визначає критерії для заборони партій, серед яких є наявність загрози демократії, дії керівництва партії, що суперечать демократичним принципам, і загроза суспільному порядку. Обмеження політичних прав під час воєнного стану включають заборону виборів та референдумів, а також обмеження на мирні зібрання в інтересах безпеки й порядку.

Міжнародні акти, такі як Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція про захист прав людини, дозволяють обмежувати свободу мирних зібрань у разі загрози національній безпеці чи громадському порядку. Пропозиції для законодавства включають чітке врегулювання заборони зібрань через суд, обов'язок організаторів повідомляти владу заздалегідь про зібрання, а також обмеження місць і часу проведення зібрань. Обов'язковим є забезпечення безпеки учасників та співпраця з правоохоронцями, можливість оскарження рішень. Обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану має бути чітко визначеним та обґрунтованим, забезпечуючи національну безпеку, але не порушуючи демократичні принципи та права людини.

Що стосується свободи світогляду та віросповідання, законодавство гарантує це право, з обмеженнями лише в інтересах громадського порядку чи

безпеки. Заборона діяльності іноземних релігійних організацій, зокрема російської православної церкви, є необхідною для захисту національної безпеки під час агресії.

Доведено, що проєкт майбутній законодавчий акт адміністративно-правового характеру про порядок реалізації права на мирні зібрання має враховувати особливості правового режиму воєнного стану та містити такі аспекти й положення:

1) заборона мирних зібрань може здійснюватися лише на підставі рішення суду або органів виконавчої влади, за наявності загрози безпеці;

2) організатори зобов'язані повідомляти органи влади про зібрання за 24 год до його проведення;

3) забороняється проводити зібрання поблизу військових і стратегічних об'єктів;

4) організатори повинні забезпечити, щоб учасники не перешкоджали роботі підприємств і не порушували громадський порядок;

5) встановлюються вимоги щодо безпеки, планів евакуації, медичної допомоги та співпраці з правоохоронцями;

6) зібрання можуть обмежуватись за часом, зокрема з урахуванням комендантської години;

7) під час сигналу «Повітряна тривога» зібрання можуть бути заборонені або припинені;

8) влада має оперативно інформувати громадян про обмеження;

9) стихійні зібрання можуть бути припинені через порушення порядку або загрозу безпеці;

10) організатори та учасники можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення порядку;

11) рішення про заборону зібрань можуть бути оскаржені, але оскарження не зупиняє їх виконання.

В умовах воєнного стану держава змушена впроваджувати обмеження на політичні та культурні права громадян для забезпечення національної безпеки, громадського порядку і стабільності. Проте ці обмеження повинні бути законодавчо обґрунтованими, тимчасовими та пропорційними загрозі. Конституція України гарантує свободу віросповідання, і навіть під час воєнного стану це право не може бути обмежене, що створює правову колізію. Щоб уникнути зловживань і забезпечити баланс між захистом національної безпеки й дотриманням прав людини, необхідно внести зміни до законодавства та розробити чіткі механізми обмеження свободи віросповідання в умовах воєнного стану.

Досвід зарубіжних країн щодо застосування адміністративно-правових обмежень під час воєнного стану визнано цінним джерелом для вдосконалення національного законодавства України. На підставі аналізу зарубіжного досвіду адміністративно-правових обмежень під час воєнного стану було виокремлено три моделі регулювання обмеження прав і свобод громадян: а) модель «встановлення обмежуваних прав», за якої Конституція держави визначає перелік прав, які можуть бути обмежені (наприклад, Греція, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Індія); б) модель «перелік невід’ємних прав», згідно з якою Конституція перелічує права, які за жодних обставин не можуть бути обмежені (наприклад, Португалія, Україна); в) модель «відсилання до спеціальних законів», за якої Конституція вказує на можливість обмеження прав під час надзвичайного стану, але не надає конкретного переліку (наприклад, Фінляндія).

Положення правових режимів регламентуються: а) законодавчою базою; б) процедурами; в) контролем і підзвітністю з боку парламенту.

Обґрунтовано думку про те, що врахування адміністративно-правових аспектів воєнного стану зарубіжних країн (Франції, Польщі, Китаю, Туреччини) може бути корисним для вдосконалення національного законодавства України.

Виокремлено основні критерії обмежень прав і свобод громадян під час воєнного стану: 1) законність (усі обмеження мають бути встановлені законом і відповідати вимогам Конституції України); 2) конституційність (обмеження мають бути спрямовані на захист національної безпеки, економічного добробуту та прав людини); 3) пропорційність (обмеження мають відповідати загрозам і не перевищувати межі необхідності); 4) демократичні принципи (обмеження мають узгоджуватися з принципами демократії та правової системи України); 5) чіткість і точність (норми повинні бути зрозумілими і передбачуваними, що дозволяє громадянам знати свої права та обов'язки); 6) відповідність міжнародним стандартам (обмеження мають відповідати міжнародним договорам України та забезпечувати захист прав людини).

Для вдосконалення інституту адміністративно-правових обмежень у контексті воєнного стану необхідно здійснити кілька важливих кроків, (ураховуючи стандарти міжнародного права та дотримуючись принципів законності), зокрема: а) забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам прав людини, що допоможе гарантувати захист прав громадян навіть у періоди надзвичайних ситуацій; б) встановлення чітких критеріїв для запровадження адміністративно-правових обмежень, що відповідають вимогам законності, пропорційності та необхідності; в) забезпечення механізмів судового контролю за обмеженнями та можливості їх оскарження громадянами в національних судах і ЄСПЛ, що сприятиме зменшенню ризику зловживань владою; г) підвищення обізнаності державних органів та суспільства щодо стандартів міжнародного права і практики ЄСПЛ у сфері прав людини під час надзвичайних ситуацій.

Важливим напрямом удосконалення адміністративно-правових обмежень є забезпечення прозорості та підзвітності в процесі прийняття рішень про запровадження обмежень прав і свобод громадян. Наявність чітких і прозорих процедур зменшують ризик зловживань і роблять адміністративні рішення

зрозумілими для громадськості. Регулярні звіти суб'єктів публічної адміністрації перед законодавчими, судовими органами та громадськістю гарантують контроль за дотриманням прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги : зарубіжний досвід і пропозиції для України / І.Б. Коліушко (відп.ред.). Київ : Факт, 2003. 495 с.
2. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій. О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін.; За ред. О.В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер. 2014. 528 с.
3. Адміністративне право України : підруч. / За ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / голова ред. кол. В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка. 2004. Т. 1 : Загальна частина. 2004. 584 с.
5. Адміністративне право України : Підручник для юрид. вузів і фак. [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.] / За ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право. 2001. 528 с.
6. Адміністративне право : підручник / НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого»; За заг. ред.: Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Зуй. – 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2013. 656 с.
7. Адміністративно-правовий захист прав громадян : навч.-метод. посіб. / К. К. Афанасьєв та ін. ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 279 с.
8. Алексєєв В.М., Андрійко О.Ф., Бабич О.М., Гончарук Н.Т., Гудима Н.В., Дніпренко Н.К. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи: [кол. моногр.] / Секретаріат Кабінету Міністрів України / За заг.ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. Донецьк : Монолит, 2009. 383 с.

9. Басов А.В. Поняття "обмеження" як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. № 1. 2013. С. 27–33.
10. Боберська К.Г. Обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю. URL. <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/62329/57893>. (дата звернення: 10.09.2024).
11. Бобровник С.В. Права людини та сучасна держава: шляхи узгодження взаємодії. *Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ. 2007. Вип. 18. С. 69–76.
12. Буткевич В., Речицький В. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № 4–5. С. 44–49.
13. Буткевич В.Г. Права людини в Україні. З погляду творення нової правової бази. ПД. 1993. № 1; Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2: Правова охорона культур. цінностей. Київ, 1997.
14. Велика українська енциклопедія. Тематичний РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А.М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
16. Веселов М.Ю., Маслянюк С.В. Проблеми здійснення примусового відчуження транспортних засобів за правопорушення, пов'язані з керуванням у стані сп'яніння в умовах правового режиму воєнного стану. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 51–61.
17. Вітвіцький С.С., Веселов М.Ю. Примусове відчуження транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного стану: теоретико-правовий аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 158–167.

18. Галунько В.В., Курило В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За ред. проф. В.В. Галунька. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 272 с.
19. Глухарьова Л.І. Права людини в сучасному світі (соціально-філософські засади, державно-правове регулювання). Київ, 2003. 385 с.
20. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ : МАУП, 1998. 52 с.
21. Голуб В.О. Становлення та розвиток інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2017. 18 с.
22. Гомиен Д. Путівник по Європейській конвенції про захист прав людини. Страсбург, 1994. 326 с.
23. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини : конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 4. С. 17–25. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_4_4.pdf. (дата звернення: 10.09.2024).
24. Денисова А.М. Механізм і засоби правового впливу (теоретико-правове дослідження) : дис.. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2012. 230 с.
25. Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 328. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2022-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2023).
26. Дорошенко Е.Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 –

конституційне право; муніципальне право. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 228 с.

27. Доступ до ефіру. Принципи свободи вираження та регулювання мовлення. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів : Збірник публікацій Артиклю 19 / Інститут Медіа права. Київ : «Фенікс», 2008. 224 с. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/userimages/book_files/Freedom%20of%20expressions_A19.pdf. (дата звернення: 30.05.2022).

28. Єрофеєнко Л.В. Адміністративне право : навч.-метод. посіб. ; Харк. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків : ХНАДУ, 2013. 171 с.

29. Животовська І.Ю. Релігійна свобода в умовах пандемії COVID-19. Видавничий дім «Гельветика». 2022 рік. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16137>. (дата звернення: 10.09.2024).

30. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН № 995_015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення: 10.09.2024).

31. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

32. Загальне адміністративне право : підручник / [Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та інші]; За заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с.

33. Занфірова Т.А. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С.77–80.

34. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. / [Н. М. Мельтюхова та ін.; За заг. ред. Н.М. Мельтюхової] ; Нац. акад. держ. упр. при

Президентові України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Харк. регіон. ін-т держ. упр. Київ : НАДУ, 2010. 27 с.

35. Зінченко Ю.О. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 83–89. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8979>. (дата звернення: 10.09.2024).

36. Зьолка В.Л. До питання розмежування повноважень Президента України та Кабінету Міністрів України в сфері оборони. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 187–191.

37. Ірха Ю.Б. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87.

38. Керівні принципи щодо свободи об'єднань. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Проект «Координатор проектів в Україні». URL: <https://www2.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>. (дата звернення: 12.09.2024).

39. Кириченко С.О. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. С.О. Кириченко, М.М. Лобко, В.М. Семененко. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16.

40. Кобрин В., Нос Ю., Полюх Р. Співвідношення обов'язку захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 1(30). С. 55–69. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5>. (дата звернення: 12.09.2024).

41. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

42. Козир О.В. Конституційне право особи на недоторканість житла: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків. 2011. 19 с.

43. Коломієць І.С. Обмеження права на свободу слова та вираження поглядів в умовах воєнного стану: правові аспекти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 3. С. 62–73.

44. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: дис. докт. юрид. наук спеціальність 12.00.07 «теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2005. 455 с.

45. Коломоєць Т.О., Віхляєв М.Ю. Адміністративно-правове регулювання порядку створення та діяльності професійних правничих громадських організацій в Україні : монографія. Запоріжжя : ДВНЗ Запоріз. нац. ун-т, 2010. 286 с.

46. Колпаков В.К. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

47. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Теорія і практика адміністративного судочинства : монографія. Чернівці : Місто, 2011. 384 с.

48. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України: Навчальний посібник. Київ: Прецедент, 2007. 599 с.

49. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. Голос України. 2001. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 12.09.2024).

50. Конституційне право : підручник / За загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ: Ваіте, 2021. 528 с.

51. Конституційне право України: тематичний словник. В.В. Галунько, С.В. Діденко, О.М. Єщук та ін.; за ред. В.В. Галунька. Херсон. 2010. 132 с.

52. Конституція Турецької Республіки 1982 року. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/turkey.pdf>. (дата звернення 29.09.2024).

53. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1/%80/#Text>. (дата звернення: 23.01.2022).
54. Коренцов О. Трудова повинність як складова адміністративноправового статусу громадян в умовах правового режиму воєнного стану. Круглий стіл «Правові виклики сучасності» (20 грудня 2022 року) с. 149–153.
55. Корчинський О. І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.07. Львів : Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2019. 19 с.
56. Кравченко С.О. Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження: монографія. Київ : НАДУ, 2008. 296 с.
57. Кузніченко С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 32–36. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/8.pdf>. (дата звернення: 12.09.2024).
58. Кузьменко О.В. Адміністративний процес. / Адміністративне право України: словник термінів / За заг. ред. Т.О. Коломоець, В.К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запор. нац. ун-т». Київ : Ін Юре, 2014. 520 с.
59. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. Київ : Атіка, 2005. 352 с.
60. Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Плугатир М.В., Співак М.В. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2015. 232 с.
61. Кучабський О.Г. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення : монографія. Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2010. 315 с.

62. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 400 с.
63. Ліщина І.Ю. Функції та принципи адміністративно-правового механізму обмеження права власності. *Юридична наука*. 2020. № 2, 1 (103). С. 92–99.
64. Маліков В.В. Встановлення адміністративно-правових обмежень як складова частина адміністративно-правового режиму антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, Т. 2. С. 30–36.
65. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2014. 463 с.
66. Мельник Р.С. Система адміністративного права України : монографія. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. 398 с.
67. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков Б.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах : теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42–46. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/11.pdf. (дата звернення: 12.09.2024).
68. Методологічні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні: соціально-економічні аспекти : [монографія] / [Б. М. Данилишин та ін.] ; за ред. акад. НАН України Б. М. Данилишина ; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. Київ : Основа, 2011. 149 с.
69. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 30.05.2022).
70. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. (дата звернення 17.07.2024).

71. Ніколаєнко Н.О. Адміністративний ресурс: політико-правові проблеми протидії в сучасній політичній практиці : монографія ; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського», Миколаїв. нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв : МНУ, 2011. 392 с.

72. Олещенко В.Ю, Варава І.П. Теоретичні інтерпретації сутності поняття культурні права. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія Юридичний вісник*, 2022. № 2 (63). С. 56–62.

73. Ониськів М.М. Організаційно-правові питання адміністративної реформи в Україні : монографія ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2010. 195 с.

74. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини : теоретико-прикладні аспекти : дис.. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2010. 227 с.

75. Пашинський В.Й. Рада національної безпеки і оборони України як суб'єкт забезпечення оборони держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 259–262.

76. Пашинський В., Ступак Д. Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки*. 2023. Вип. 1. С. 37–40.

77. Петков С.В., Армаш Н.О., Соболев Є.Ю. Адміністративне право: актуальні питання та інноваційні ідеї. Навчальний посібник. Київ : КНТ, 2019. 148 с.

78. Пилипенко Є.О., Атаманенко Ю.Ю. Стан сп'яніння водія як підстава для примусового відчуження транспортного засобу під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 340–345.

79. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2022).

80. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 39–46.

81. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С.В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 294–310. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9614>. (дата звернення: 12.09.2024).

82. Порядок проведення масових заходів на території Київської області в умовах правового режиму воєнного стану, затверджений 07.07.2022 року протоколом № 145 оперативного штабу Ради оборони Київської області. URL: <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/poryadok-provedennya-masovyh-zahodiv-na-terytorii%CC%88-kyi%CC%88vskoi%CC%88-oblas.pdf>. (дата звернення 26.08.2024).

83. Припхан І.І. Конституційно-правовий механізм захисту суспільної моралі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 67. С. 75-82

84. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>. (дата звернення: 12.09.2024).

85. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення 28.08.2024).

86. Про використання транспортних засобів для потреб Збройних сил України та інших збройних формувань : Наказ Волинської обласної військової

адміністрації від 26.03.2022 р. № 66. URL : <https://voladm.gov.ua/new/vidchuzhennya-ta-viluchennya-mayna-dlya-potreb-derzhavi-v-umovah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-stvorena-robocha-grupa/>. (дата звернення: 25.04.2022).

87. Про встановлення особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.02.2022 р. № 382. URL: <https://moz.gov.ua/en/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-250/22022--382--pro-vstanovlennja-osoblivogo-rezhi/mu-u-sferi-virobnictva-ta-realiza/cii-likarskih-zasobiv-jaki-majut-u-svoemu-skladi-nar/kotichni-zasobi-psihotropni-rechovini-ta-prekursori-inshi-silnodijuchi-rechovini>. (дата звернення: 15.05.2022).

88. Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.1999 р. № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-п#Text>. (дата звернення: 12.09.2024).

89. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України 03.07.2013 р. № 448. *Офіційний вісник України*. 2013 р., № 75, ст. 2784.

90. Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2022).

91. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її

місцевостях, де введено воєнний стан : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2022).

92. Про затвердження Порядку заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-2021-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2022).

93. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1389-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 15.05.2022).

94. Про затвердження Порядку запровадження в умовах надзвичайного або воєнного стану тимчасових обмежень на всій території України чи в окремих її регіонах на використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв, радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв спеціального призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 р. № 1459. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1459-2022-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2023).

95. Про затвердження Порядку користування радіочастотним спектром в особливий період та в умовах надзвичайного або воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2022 р. № 1118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2022-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.02.2023).

96. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 15.05.2022).

97. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#doc_info. (дата звернення: 16.05.2022).

98. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>. (дата звернення 23.07.2024).

99. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20.08.2024 р. № 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>. (дата звернення 28.08.2024).

100. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

101. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення 30.07.2024).

102. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#doc_info. (дата звернення: 22.09.2022).

103. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-1956>. (дата звернення: 22.09.2022).

104. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#n280>. (дата звернення: 20.02.2022).

105. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#doc_info. (дата звернення: 22.09.2022).

106. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>. (дата звернення: 10.08.2024).

107. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>. (дата звернення: 21.08.2024).

108. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19>. (дата звернення: 23.01.2022).

109. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

110. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» : Указ Президента України від 19 березня 2022 р. № 153/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153/2022#Text>. (дата звернення: 12.09.2024).

111. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>. (дата звернення: 27.08.2024).

112. Проведення мирних зібрань під час війни. Ініціатива «Право в умовах війни». 10.08.2022 р. URL: <http://surl.li/rcxdhm>. (дата звернення 26.08.2024).

113. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (дата звернення: 20.11.2024).

114. Прохоренко М.М., Котляренко О.П. Еволюція поглядів на адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 8.

115. Прохоренко М.М., Тимошенко А.В. Особливості адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий журнал*. 2023. № 8. С. 300–303. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/69>. (дата звернення: 27.08.2024).

116. Процевський О.І. Заборона примусової праці як складова принципу свободи праці.: О.І. Процевський. Вибрані твори / упоряд.: В.О. Процевський, Р.І. Шабанов, О.О. Коваленко., Харків, 2018. С. 97–111. 260 с.

117. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток : [монографія] / [Алексєєв В. М. та ін. ; За заг. ред. Толстоухова А. В., Нижник Н. Р., Гончарук Н. Т.] ; Серкретаріат Каб. Міністрів України. Донецьк : Монолит, 2010. 400 с.

118. Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації: монографія / За заг. ред. Н.Р. Нижник. Чернівці : Технодрук, 2008. 432 с.

119. Рабінович П.М. Коментар до статті 65 Конституції України. Науково-практичний коментар. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге видання. Харків: Право, 2011, 4 с.

120. Рабінович П.М. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: напрями удосконалення. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 66–74.

121. Рішення Восьмого апеляційного адміністративного суду від 19.06.2024 року адміністративній справі № П/857/6/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119907042>. (дата звернення 23.08.2024).

122. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фогт проти Німеччини» від 26.09.1995 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113180&filename=CASE%20OF%20VOGT%20v.%20GERMANY%20-%20%5BRussian%20Translation%5D%20-%20by%20the%20Russian%20MFA%2C%20COE%2C%20Interights%20and%20C OLPI.pdf>. (дата звернення 17.07.2024).

123. Рішення ЄСПЛ у справі «Баятян проти Вірменії» (скарга № 23459/03 від 07.07.2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118428>. (дата звернення: 27.08.2024).

124. Рішення ЄСПЛ у справі «Ерчеп проти Туреччини» (скарга № 43965/04 від 22.11.2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107532>. (дата звернення: 27.08.2024).

125. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>. (дата звернення: 20.11.2024).

126. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22 січня 2020 року № 1-р(І)/2020. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p1_2020.pdf. (дата звернення: 27.08.2024).

127. Савченко О. Правове обмеження прав людини як основа і критерій співвідношення публічних та особистих інтересів. *Право України*. 2006. № 3. С. 26–28.

128. Савчин М.В. Основні конституційні критерії обмеження прав людини і основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2 (16). С. 21–28.

129. Сахно А.П. Адміністративно-правове регулювання реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79 (2). С. 104–108.

130. Серьогін В.О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.

131. Сидоренко О. О. Методологічні підходи до визначення правового акта. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 43–46.

132. Скляренко І., Соболю Є. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 2. Тернопіль. С. 206–213.

133. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh. (дата звернення: 27.08.2024).

134. Спільний наказ Черкаської обласної військової адміністрації та Черкаського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки від 19.04.2022 року № 3/150 «Про проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на території Черкаської області». URL: <https://smila-rada.gov.ua/sites/default/files/3-150.pdf>. (дата звернення 26.08.2024).

135. Стасюк О.Л. Сутність адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції української держави. *Прикарпатський юрид. вісн.*, 2017. № 5. С. 172–175.

136. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. пос. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
137. Ступак Д.Б. Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану. Дис. доктора філософії зі спеціальності 081 Право. Київ: Національний університет оборони України. 2024. 230 с.
138. Сущенко В.А. Конституційно-правові підстави вимушеного тимчасового обмеження державними органами прав і свобод людини та громадянина в Україні в умовах проведення антитерористичних заходів. Дис. канд. юрид. наук. 2019. Маріуполь. 241 с.
139. Теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
140. Теремцова Н.В. Актуальні питання правового регулювання бюджетних відносин. *Фінансове право*. 2009. № 3 (9). С. 23–27.
141. Тимощук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Центр політ.-прав. реформ. Київ : Конус-Ю, 2010. 296 с.
142. Тоцький Б.А. Принцип пропорційності : історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_18. (дата звернення: 27.08.2024).
143. Трачук П.А. Адміністративно-правові засади реформування місцевої публічної влади в Україні : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 335 с.
144. Тропіна О.М., Тропін В.В. Щодо визначення поняття «військово-квартирна повинність». *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права в XXI столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 8 листопада 2022 р.)*. Умань : ЦФЕНД, 2022 С. 54–55.

145. Україна. Закони. Кодекс України про адміністративні правопорушення : наук.-практ. комент. / Р.А. Калюжний [та ін.]. Київ : Правова єдність, всеукр. асоціація видавців, 2010. 683 с.

146. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 357–361.

147. Фомін А.І., Слюсар А.А. Організація заходів з евакуації в умовах загрози та ведення воєнних дій: проблеми та шляхи їх розв’язання. *Науковий вісник: цивільний захист та пожежна безпека.* 2018. № 2. С. 43–50.

148. Форманюк В.В. Локальність як ціннісна характеристика нормативно-правових актів. *Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : матер. міжнар. «кругл. столу»;* за ред. Ю. М. Оборотова. Фенікс, 2013. С. 102–104.

149. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : Науково-методичний посібник для суддів. 3-тє вид., допов. Київ : ВАІТЕ, 2020. 276 с.

150. Хила І.Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного і приватного права.* 2019. Том 1. Випуск 2. С. 39-44 с. 41-43

151. Хила І.Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід : дис. д-ра. філософії зі спеціальності 081 Право. Ужгород, 2021. 180 с.

152. Хміль Д.І. Адміністративно-правові обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 10. С. 771-773. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2023/186.pdf (дата звернення: 25.08.2024).

153. Хміль Д.І. Адміністративно-правові обмеження як спосіб реалізації заходів правового режиму воєнного стану. *Правові проблеми сучасності та*

наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25–26 січня 2023 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

154. Хміль Д.І. Загальноправові принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 13–14 березня 2023 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 131–133.*

155. Хміль Д.І. Критерії необхідності адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 04–05 червня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 198–200.*

156. Хміль Д.І. Особливості адміністративно-правових обмежень права власності в умовах правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. №2, Том 2. С. 480-485. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/72.pdf (дата звернення: 22.08.2024).

157. Хміль Д.І. Поняття військово-квартирної повинності як виду адміністративно-правового обмеження прав і свобод людини в період воєнного стану. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 квітня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.*

158. Хміль Д.І. Поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 1. С. 85-90. URL: <http://www.nvpppp.in.ua/vip/2024/1/16.pdf> (дата звернення: 29.06.2024).

159. Хміль Д.І. Порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правових обмежень прав людини в умовах воєнного стану у Франції. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 110-114. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/24_2024/16.pdf (дата звернення: 20.07.2024).

160. Хміль Д.І. Правова характеристика мети адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 20–21 квітня 2023 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

161. Хміль Д.І. Правове регулювання обмежень свободи пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 4. С. 33-38. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2024/4/8.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).

162. Хміль Д.І. Принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 лютого 2023 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

163. Хміль Д.І. Рішення Ради національної безпеки і оборони України як нормативна підстава адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 171–173.

164. Цветкова Ю.В. Виїзд за кордон під час воєнного стану: правові проблеми та шляхи їх розв'язання в Україні. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 167–171.

165. Чорна В.Г. Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права. 2018. 399 с.
166. Чорна В. Г. Юридична природа, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Вип. 33. 2018. С. 56–59.
167. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ: КНЕУ, 2004. 699 с.
168. Шестак Л.В. Адміністративне право : навч. посіб. Чернігів : Чернігів. держ. ін-т права, соц. технологій та праці, 2011. 256 с.
169. Шинкар Т.І. Адміністративно-правові засади регулювання обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки. Дис. доктора юрид. наук. 12.00.07. Львівський ДУВС. Львів. 2023. 510 с.
170. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 143–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2018_4_19. (дата звернення: 25.12.22).
171. Шульгін В.В. Актуальні питання правового забезпечення військової діяльності : конспект лекцій з курсу для підготовки слухачів юридичного профілю навчання за програмою магістрів Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ: РВЦ «Військовий інститут», 2008. 364 с.
172. Щербанюк О.В., Кобрин В.С. Заборона політичних партій в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/165>. (дата звернення: 27.08.2024).
173. Юридична енциклопедія. В 6 т. Редкол. Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
174. Bergel Jean-Louis. *Théorie générale du droit*. Deuxième édition. Dalloz, 1989. 342 p.

175. Code de la defense. En vigueur depuis le 21 décembre 2004. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071307/2024-09-10/. (дата звернення 10.09.2024).

176. Constitution de la France du 4 octobre 1958. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/>. (дата звернення 10.09.2024).

177. Constitution of The Portuguese Republic 1976. URL: <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf>. (дата звернення 09.09.2024).

178. Debré J.-L. Les idées constitutionnelles du général de Gaulle. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1974. 153 p.

179. Dicey A.V. Introduction to the study of the law of the constitution. 8th ed. New York. The Macmillan Company, 1915. 577 p.

180. Kisker G., Hofling W. Falle zum Staatsorganisationsrecht. Muenchen; C.H. Beck'sche. Verlagsbuchhandlung, 2001. S. 128–140.

181. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. : Ustawa of 02.04.1997 no. Dziennik Ustaw nr 78 poz. 483 : as of 21 October 2009. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>. (дата звернення: 15.06.2024).

182. Oberleitner Gerd. War as emergency: derogation. Human Rights in Armed Conflict. *Law, Practice, Policy*. Cambridge University Press, 2015. March. P. 169–175.

183. Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, Apps. 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, Європейський суд з прав людини (13 лютого

2003). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>. (дата звернення: 10.09.2024).

184. Schmitz J. Le contrôle parlementaire de l'état d'urgence: un contrôle innovant pour un régime d'exception. *Journal du Droit Administratif (JDA)*. 2016. Dossier 01 «Etat d'urgence». Art. 46. URL: <http://www.journal-du-droit-administratif.fr/?p=269>. (дата звернення: 10.09.2024).

185. Seferberlik Ve Savaş Hali Kanunu 1983. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2941&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. (дата звернення 29.09.2024).

186. Seferberlik Ve Savaş Hâli Yönetmeliği 2024. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8510&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5>. (дата звернення 29.09.2024).

187. Serhii, S., Vylkov, S., Sobol, Y., Kondratenko, V., Drozd A., Azhazha, M., Voronkova, V., Nikitenko, V., Chernenko O. Organizational and Legal Cooperative Aspects between Government and Public Institutions as a Key Factor in the Formation of an Efficient and Transparent State Administration System. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*. (2024. 2024. T. E-ISSN: 2221–7630; P-ISSN: 1727–4915. № 22(2). С. 7086–7095. URL: https://www.pjlss.edu.pk/pdf_files/2024_2/7086-7095.pdf.

188. The Constitution of Greece 1975. URL: <http://www.hri.org/docs/syntagma/>. (дата звернення 09.09.2024).

189. The Constitution of India 1949. URL: <https://www.advocatekhoj.com/library/bareacts/constitutionofindia/index.php?Title=ConstitutionofIndia,1949>. (дата звернення 09.09.2024).

190. Turner E.V. Human rights suffer under camouflage of national security. URL: http://www.state.ct.us/foi/Articles/human_rights_suffer_under.htm. (дата звернення: 20.11.2024).

191. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej : Ustawa of 29.08.2002 no. Dziennik Ustaw 2002 nr 156 poz. 1301 : as of 23 April 2022. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021561301>. (дата звернення: 24.09.2024).

192. 中华人民共和国戒严法（1996年3月1日第八届全国人民代表大会常务委员会第十八次会议通过中华人民共和国主席令第61号. Про воєнний стан : Закон Китайської Народної Республіки від 01.03.1996 року № 61. URL: https://www.gov.cn/ziliao/flfg/2005-09/12/content_31178.htm. (дата звернення: 27.08.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Хміль Д.І. Особливості адміністративно-правових обмежень права власності в умовах правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 480–485. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.72>

2. Хміль Д.І. Адміністративно-правові обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 771–773. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/186>

3. Хміль Д.І. Поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 79–84. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.13>

4. Хміль Д.І. Правове регулювання обмежень свободи пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 4. С. 33–38. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.6>

5. Хміль Д.І. Порівняльно-правовий аналіз адміністративно-правових обмежень прав людини в умовах воєнного стану у Франції. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 110–114. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.14>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Хміль Д.І. Адміністративно-правові обмеження як спосіб реалізації заходів правового режиму воєнного стану. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

7. Хміль Д.І. Принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 117–120.

8. Хміль Д.І. Загальноправові принципи адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 131–133.

9. Хміль Д.І. Правова характеристика мети адміністративно-правових обмежень в умовах правового режиму воєнного стану. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20–21 квітня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

10. Хміль Д.І. Рішення Ради національної безпеки і оборони України як нормативна підстава адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 07–08 лют. 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 171–173.

11. Хміль Д.І. Поняття військово-квартирної повинності як виду адміністративно-правового обмеження прав і свобод людини в період воєнного стану. *Тенденції та перспективи розвитку юридичної науки сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 16–17 квіт. 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

12. Хміль Д.І. Критерії необхідності адміністративно-правових обмежень в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень*

у практичну діяльність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 04–05 черв. 2024 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 198–200.

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,
доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД
«15» вересня 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Хміль Дениса Ігоровича на тему: «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану», у науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права

Комісія у складі: в.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права, доктора юридичних наук, професора Короєда Сергія Олександровича (голова комісії); завідувача аспірантури, доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни; завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни склала цей акт про те, що матеріали дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Аналітичні матеріали та наукові напрацювання Хміль Дениса Ігоровича за темою «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану» мають належний теоретичний та методологічний рівень, відзначаються високою практичною значимістю та активно використовуються у науково-дослідній діяльності наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права.

Результати дослідження застосовуються під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем правового забезпечення запобігання корупції у сфері національної безпеки і оборони України. Матеріали роботи також використовуються Інститутом у межах реалізації науково-дослідної теми «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-

правових відносин» (номер державної реєстрації № 0120U105390).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової роботи працівників відділів та аспірантів Науково-дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертації Хміль Дениса Ігоровича на тему: «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану», на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук вважати впровадженими в науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки права інтелектуальної власності.

Голова комісії:

Сергій КОРОЄД

Члени комісії:

Лариса СОРОКА

Ксенія КУРКОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,
доктор юридичних наук, професор

Сергій КОРОЄД
«15» вересня 2025 року

АКТ

впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Хміль Дениса Ігоровича на тему «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану», в освітній процес Науково-дослідного інституту публічного права

Комісією Інституту було розглянуто результати використання матеріалів дисертаційного дослідження на тему «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану» Хміль Дениса Ігоровича. Під час обговорення наданих матеріалів комісією було констатовано, що окремі положення дослідження було використано при розробленні лекційних курсів з дисциплін, які викладаються у Науково-дослідному інституті публічного права, а саме «Адміністративне право: доктринальні та практичні проблеми», «Актуальні проблеми конституційного та муніципального права», при підготовці відповідних підручників, навчальних посібників, а також у контексті інших дисциплін, які викладаються в Інституті. Лекційний курс окремих тем навчальних дисциплін увібрав положення цього дисертаційного дослідження.

ВИСНОВОК: результати дисертаційного дослідження на тему «Адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини та громадянина

в умовах правового режиму воєнного стану» Хміль Дениса Ігоровича вважати впровадженими в освітній процес Науково-дослідного інституту публічного права з дисциплін «Адміністративне право: доктринальні та практичні проблеми», «Актуальні проблеми конституційного та муніципального права».

Члени комісії:

**Завідувач аспірантури
Науково-дослідного інституту
публічного права,
доктор юридичних наук, професор**

Л. В. Сорока

**завідувач відділу
науково-правових експертиз
та законопроектних робіт,
доктор юридичних наук, професор**

К. М. Куркова